

СРПСКИ ПРОБЛЕМИ
СЕРИЈА НАЦИОНАЛНИХ СПИСА

II. СВЕСКА

СРПСКА ВОЈВОДИНА И ЊЕНЕ МАЊИНЕ

ДЕМОГРАФСКО - ЕТНОГРАФСКА СТУДИЈА

Проф. Л. М. КОСТИЋ

Торонто 1962

ИЗДАЈЕ СРПСКИ КУЛТУРНИ КЛУБ "СВ. САВА"
КАНАДА

УВОДНА РЕЧ

Српски Културни Клуб “Свети Сава” у Канади жели и овом приликом да изрази велику захвалност нашем драгом професору г. Лази Костићу на свесрдном заузимању и прикупљању података о српском битисању, као допринос Српској историји, Српства ради, да би потомство могло достојно бранити Српска права. Нека је хвала неуморном Србину који не штеди ни себе ни времена да за Српство ради, пише, штампа књиге, да спасе од заборава драгоцене материјал који ће Српству једнога дана бити од неоцењиве вредности. На нас Србе ће пасти велики грех ако допустимо да материјал спремљен за штампање буде остао неискоришћен и неоштампан. Јер, време руши све и све се заборавља. Штампана ствар пак остаје вечита.

Ми, Српски Културни Клуб “Свети Сава” у Канади, учинићемо све да би што више књига, Српских књига оштампали; да би Српству пружили што више података о Србима, како су живели и како су стварали Српску државу; са каквим тешкоћама су имали да се боре и колико српске крви је проливено да се српско име очува, да се Српска држава избори. Никада није било лако бити Србин али и никада Српство није било у већој опасности него сада када је све уперено против Српства, против боље Србинове будућности.

Један народ ако хоће да сачува своју индивидуалност, ако хоће да се бори за свој опстанак, он мора да познаје све проблеме из прошлости и из садашњости како би приступио решавању истих са већ јасним и кристално чистим идејама и за кристално чисте идеале, идеале који су Србима увек давали и снаге и моћи, и витештва и храбрости да савладају све препреке и дођу до своје сопствене Српске Државе. Идеал о Уједињеном Српству у Слободној Србији довољно је јасан и велики да за остварење истог никакве тешкоће и препреке не би смеле да нас задрже и да малакшемо. Наш драги професор г. Лаза Костић нам је одличан пример како се Српство брани. Он је срећан када своје знање може да пре-

несе и на нас који нисмо били у могућности, а многи нису ни данас, да о томе свему знамо. Зато, ми и овом приликом излазимо пред националну српску јавност са књигом “О Српској Војводини”, верујући да извршавамо српску дужност и да оправдавамо разлог остајања у емиграцији.

Марта 1962, Торонто, Канада.

Инж. Света Радовановић

ПРЕДГОВОР

Ова књига претставља, садржајно, продужетак мојих настојања одбране српских територија, а формално наставак демографско-етнографских студија о Југославији, чија је серија почета са књигом “Националне мањине у српским пределима” (Торонто 1961). У њој су приказане мањине у центру и на југу српске етничке области; овде треба да се прикаже исти феномен на северу (изузев Румуне који су обележени у првој књизи).

Тиме је унапред дат садржај ове књиге, као што је лимитисан и њен опсег. Но ипак, за разлику од прве књиге, у овој ће се много више говорити о већини која Војводину настањује, о Србима, јер се према њима имају да одмере све мањине, и данас и у прошлости (са екскурзом на очекивану будућност). Поред тога, овде се мора говорити не само о разнородним мањинама, већ и о словенским, па чак и јужнословенским, јер и оне настањују Војводину. Уопште Војводина показује етнографску специфичност мимо икоје друге области код нас; то већ оправдава њено засебно третирање.

Претресање се ограничава на етничке односе у Војводини одн. Српској Војводини, као што наслов књиге каже. Она је била раније саставни део Угарске, после Србије одн. Југославије. Па ипак покушавамо да наша излагања ограничимо само на предео Војводине. Само што су биле две Војводине српске, једна пре сто година а друга дан-дањи. Мада оне не стоје у непосредној вези, видеће се да их је немогуће и сасвим изолирати. Зато се у овој књизи говори доста опширно о Првом српском војводству и његовим етничким односима. Ту се и образлаже зашто се тако приступа.

О Србима у Угарској толико је писано (од многих писаца, нарочито од Јована Радонића, Алексе Ивића и Душана Поповића, који још и данас даје сукцесивно опширне монографије о појединим областима и о укупношћу Срба под некадашњом Угарском), да би било луксузно, ако не и сасвим излишно, то питање претресати

и у емиграцији, тим пре што су књиге ових писаца, посебно Душана Поповића, доступне.

Ми се конзеквентно држимо начела при објављивању својих дела у емиграцији: не понављати ништа сем најнужнијег (нпр. код увода у проблеме); давати ствари сасвим непознате или недовољно познате одн. недоступне српској читалачкој публици; пружати по могућности ствари уопште нове за нашу националну науку, нарочито оне које нико други или не уме или не сме да пише. То посебно важи за објављивање и тумачење статистичких података до којих други једва могу доћи, јер не знају ни где се налазе, а још теже их могу експлицирати.

Само статистичар може да утврди веродостојност онога што се под видом статистике пружа јавности, само он уме да врши селекцију и да се служи оним подацима који су по својој провенијенцији безпрекорни. Ако друге узме у помоћ, он ће означити колико им вере поклања. Само статистичар зна њихов домаћај и само их он може ставити у релацију са другим бројевима, пређашњим и новим (вршећи историјска и хоризонтална упоређења).

Сва даља обавештења даће се у књизи. Ту ће бити наведена и литература (српска и хрватска у тексту, страна на крају књиге). Видеће се да је у емиграцији врло мало писано о Војводини, а најмање од самих Војвођана.

И ја сам о Војводини мало писао, можда мање него и о једном другом етнички мешаном српском пределу (јер су више загрејавали ближи српско-хрватски проблеми). У својој архиви нашао сам ипак следеће написе, који су само малим делом искоришћени и у овој књизи: “Неки подаци о старом српском Војводству”, чикашка “Слобода” од 22 и 29 септембра и 6 октобра 1954. (Тај је напис прештампан и у календару “Америка” за једну од следећих година.) — “Дрскост једног злочиначког народа”, чикашко “Српско Јединство” од 1 априла 1954. — “Др. Владко Мачек и плебисцит у Војводини”, “Слобода” од 26 јануара 1955. — “Војводина” “Дра” “Еугена” Јоцића”, “Канадски Србобран” августа 1956. — “Нека је част Српској Војводини”, “Слобода” од 1 септембра 1958. — “Етнички односи Српске Војводине”, “Слобода” од 20 септембра 1958. — “Претензије д-ра Крњевића на Бачку”, “Слобода” од 1 децембра 1959. — “Маџари признају и осуђују злочине над Србима”, “Слобода” од 20 августа 1961. — “Сто година од Благовештенског сабора”, “Слобода” од 10 септембра 1961; “Прошло је сто година од укидања Српске Војводине”, “Канадски Србобран” од 14 септембра 1961.

Хрватска штампа је често оштро реагирала на моје наводе о Војводини; тако нпр. г. Јанко Бркљачић у “Хрватском Гласу”, Канада, од 29 јуна 1959. Српска штампа је већином ћутала. Они који се са мном нису слагали и у овом питању, као у другим питањима одбране српских интереса, они којима је свако истицање српства црвена марама, они су прешли на личне нападе, мислећи да ће тиме омаловажити моје аргументе. Отишли су чак тако далеко да се удружују са “Македонском Лозом”, потајно са усташком “Даницом” итд. (нарочито неки Ивановић-Куч, али у његовој позадини има и писменијих људи) у нападу на мене. Имам страшних података о томе, које ћу на другом месту објавити. Тек у новије време се осврнуо на мој последњи чланак д-р Радоје Вукчевић у једном врло документованом и разложном чланку под насловом “Злочини и кајања” у “Слободи” од 1 октобра 1961.

Захваљујем од срца Српском културном клубу “Св. Сава” у Канади, што се примио да штампа и ову књигу, мада још ни прву распродао није. Али, као што су ми чланове Управе тога истински српског Клуба писали: “Српској књизи у емиграцији је суђено да се штампа са материјалним губитком, а да се стварни профит цени по користи коју ће Српском народу донети било непосредно било доцније”.

Још једанпут нека је велика хвала њима и свима Србима који ову књигу узму да читају.

Књигу сам писао тешко болестан, али до краја хоћу да држим перо у руци и да служим Српству!

Ветинген (Швајцарска), у јесен 1961.

Л. М. Костић

А) ПРВА СРПСКА ВОЈВОДИНА

I.

Знања наших савременика о старом Српском војводству или о првој Српској војводини веома су оскудна. Чак и сами Војвођани о томе мало или нимало знају. О њој се врло мало пише, у емиграцији никако.

Ја сам објавио један подужи чланак у чикашкој “Слободи” крајем септембра и почетком октобра 1954 (у почетку излажења тога листа) у три наставка под насловом “Неки подаци о старом Српском Војводству”. Тај чланак је после прештампан у Паландачићевом календару “Америка”. Према обичају тадашњег уредника “Слободе”, многи су пасуси у листу били изостављени, међу њима и највећи део ових уводних.

Већ много година ја тражим да дознам нешто више о старој Српској Војводини, која је постојала пре равно сто година и која је у животу Српског народа одиграла једну значајну улогу. Али није јубиларно расположење које ме потакло да те податке тражим, није ни историска радозналост. Ови су могли да интензивирају жељу, али не да је изазову. Подаци су потребни због садашњости, и због будућности. И сад постоји у Југославији једна Војводина, као “аутономна област”, која је бар име преузела од старог Војводства. И код будућег разграничења српских области ваља свакако знати шта је пре било. Не мора се увек од тога поћи, али се не сме не знати како је било раније. Нарочито они који устројство спроводе, али и они који га подвргавају критици.

А баш што се старе Војводине тиче, нигде ни најудаљенијих доступних података нема. У Народној Енциклопедији Станоја Станојевића, која је бар у свом историском делу веома драгоцен (и уредник и главни сарадници били су историчари, великим делом Војвођани) уладуд ћете тражити неки податак о Српској Војводини. Ни време није означено, кад је постојала, а камо ли њене границе и опсег. У другим енциклопедијским делима још мање има о њој помена. Овакве ствари се обично пре-

писују, али док их неко не пронађе нема одакле да се преписује. И кад сам скоро резигнирано баталио ствар, наишао сам на веома детаљне и релативно прецизне податке у немачким (претежно аустриским) приручницима статистичким и географским који су изашли у шестој деценији прошлог века.

После сам тражио даље податке и у домаћим и у страним штампаним делима. Нашао сам толико података да бих могао да напишем велику општу студију. Али то није мој циљ: ја се морам ограничити на демографско-етнографско разматрање, а историјско и политичко препустити другима. Само уколико ово демографско-етнографско приказивање претпоставља извесна знања околности и факата у вези настанка и нестанка Војводства српског, они ће бити изложени у нужном опсегу.

II.

Не може се утврдити ни тачно време кад је настала Српска Војводина, њен дан рођења. Срби сматрају да је то било 1 маја 1848, на Мајској Скупштини, кад је митрополит Рајачић проглашен за патријарха и кад је изабран Стеван Шупљикац за српског војводу. По српском мишљењу ово је био конститутивни акт, док је доцнији Краљев декрет имао само декларативно значење. Краљев декрет (“Цесарски патент”) је дат скоро годину и по дана доцније: 18 новембра 1849.

Пре њега није заиста постојало административно подручје нити формална администрација Војводине; све њене области су остале биле у саставу ранијих тела (жупанијских, државних итд.). Тако се ипак 18 новембар 1849 има сматрати даном рођења Српске војводине. У међувремену је била углавном “Буна” и рат; владале су скроз ненормалне прилике на подручју Војводине.

Бечки цар је ипак, канда, и раније у два маха изјавио своју сагласност са оснивањем Српске војводине. Једном, крајем децембра 1848, кад је потврдио војводу Шупљикаца, други пут у краткотрајном тзв. “октроисаном” Уставу од 4 марта 1849. То налазим код Шишића који каже: “Са § 72 (јамачно у Прелазним наређењима, ЛМК) оснива се Српска Војводина (Woiwodschaft Serbien) с главним задатком да Србима обезбједи вјеру и народност у смислу ранијих царских привилегија”. (Из књиге: Фердо Шишић, Јосип Јурај Штросмајер. Документи и Кореспонденција. Књига I. Загреб 1933. Издање Академије знаности и умјетности).

Једино што би се могло без страха рећи, да би се све ове околности и сви ови датуми довели у везу и свакоме признала његова улога, да је прва Српска војводина рађана годину и по дана. Па и онда: рођено је недоношче! Следећи редови ће дати потврду за ово гледиште.

III.

Ипак, и мимо романтичких преокупација, за нас може бити интересантно потсетити на прокламацију Војводине са српске стране.

На Скупштини оружаних Срба из свих српских крајева у Карловцима, која је била сазвата у Новом Саду али се тамо због опсадног стања није могла одржати, говорници су народ потсетили на своје старе који су дошли у пуној организацији, под вођством патријарха и војводе. Тако је арх. Сергије Каћански грмео:

“Немамо патријарха, јер нам одузеше права наша. Али та права и ако су одузета, она живе у нама и нашим срцима а сад кад се сви народи за своја права боре, зар да и ми наше право опет не оживимо?”

“Нека митрополит буде наш патријарх! Живио патријарх Јосиф!” одазва се говорнику дуготрајан и громки усклик из хиљада грла, а седог митрополита издигоше у висину, да новог изабраног Патријарха свог сав народ види.

Кад се мало утиша радост и бурно клицање у народу, изађе други говорник, архиђакон Никанор Грујић, потоњи владика:

“А под чијим вођством пређоше овамо оне силне хиљаде јунака наших, не као добеглице да свој живот спасу но да са мачем у руци и крвљу својом извојују себи ову нову домовину? Зар то не беше наш војвода Ђорђе Бранковић, кога нам из наше средине одведоше, да се више никад не врати?”

“Па добисмо ли после његове смрти другог Војводу? Имамо ли га данас? Немамо га! Царска реч је погажена, али ми нисмо заборавили на своје право, да бирамо себи Војводу.”

“Живео Војвода, живео народ и његова права!” заори се на ново одушевљени усклик из хиљада радосних груди.

То саопштава професор Карловачке гимназије М. Недељковић у својој студији “Стеван Шупљикац” писаној 1898 (поводом 50 годишњице Мајске скупштине). Сад ћемо навести шта о томе даље пише руски историк Нил

Попов у своме делу “Русија и Србија”, изашлом 1869, а следеће године преведеном на српски. И тамо се говори о прогласу Патријаршије, па онда дословно стоји:

“Кад се сви утишају, захте народ да се изабере деспот или војвода. Патријарх, пошто је благословио народ, зборио је народу о важности званија и дужности које ће пасти у део новом војводи, а затим, лагано пролазећи кроз народ, питао је:

“Хоће ли да буде избор сада или ће се одложити за сутра”!

Народ виче: “С места се нећемо маћи пре избора”.

Тада патријарх рекне: “Прекрстите се! Хоћете ли Србина или иностранца?”

Зачује се одговор: “Не треба ни питати, наравно Србина”.

“Онда, желите ли да изаберете војводу од грађанског или војничког реда?”

Народ уједан глас: “Војеног реда”.

Тад патријарх почне по реду да именује све најзнатније војничке чиновнике Србе између аустријских Срба:

“Фелдмаршал Живковић?” Народ ћути.

“Бенерал барон Јовић?” Опет ћути.

“Бенерал Тодоровић?” Пређашња тишина.

“Полковник Стеван Шупљикац...?”

Сав сабор одговори громким виком: “Да живи војвода Шупљикац!”

Кад се све умирило, митрополит продужи: “Полковник барон Јовић?”

Но народ виче: “Шупљикац! Шупљикац!”

Избор се свршио, али самог Стефана Шупљика, полковника граничарског огулинског пука није било на скупштини; он се налазио са својим граничарима у венцијанској области”.

Како је све то било просто, неформално, спонтано! Један гласни пронунћаменто, и за све присутне, за све Србе уопште, није постојала сумња да је Српска војводина образована.

Војвода Шупљикац се колебао да се прими понуђене му части. Сасвим лојалан официр хтео је да види рефлекс Двора и врховног команданта. Кад су ови, услед маџарске револте против самог Краљевства, били позитивни, он је предузео команду над српским инзургентима. Али је само веома кратко време било у функцији: 27 децембра 1848 умре при дочеку србијанских добровољаца у Панчеву. Тог истог дана је стигла вест да га је цар Франц

Јосиф потврдио за српског војводу, унапредио за фелд-маршал-лајтанта, одликовао највећим орденом итд.

Именовањем црским пуковника Шупљица за српског војводу конклюдентно је потврђена била одлука Мајске скупштине о установљењу Војводине. Али, као што је речено, тек Патент од 18 новембра ову уводи формално у живот.

Тај декрет има многе одредбе које испољавају карактер провизорности: Управа ће се поверити привременом поглавару, доцније ће се уредити “покрајинско заступништво” одн. народно претставништво, решиће се питање евентуалног спајања Војводства Србије са “каквом другом круновином” итд.

Тада је формално Војводина уведена у живот, али, како кажу наши историчари, у тој Војводини мало је чега било српског до имена: подвојвода (Немац) је њом управљао, немачки је био званични језик итд. Но не треба заборавити да је то исто било и у Загребу: и тамо је званични језик био латински и немачки, бан је био увек туђин (Маџар и Немац) итд. Тако је било и у Чешкој. Ко је очекивао нешто друго у Српској војводини, није водио довољно рачуна о стварности.

Важно је било признање српских права и омеђење српске националне територије. У самом Царском патенту стоји да је Цар “посведочио своје признање Српском народу своје Царевине, поштујући његове народне и историјске успомене”. А кад говори о територији, Патент каже да ће “округ Војводства Српског” у оквиру укупне Војводине сачињавати њени делови “у којима поглавито Срби станују”. То је Војводина у ужем смислу.

IV

Српски прваци духовног и цивилног реда, потпомогнути од историчара и политичара, стално су, пун век и по, тражили да се испуне обавезе дате Србима у царским привилегијама да бирају свога војводу, који би владао у њиховом војводству.

Међутим, из Привилегија се то њихово “право” тешко могло извести. Један од најбољих аустријских историчара, Антон Шпрингер, у својој Историји Аустрије за прву половину прошлог века пише: “Привилегије су имале темпорерни значај, до повратка Раца у њихову постојбину... Али оно што су Срби тражили 1848: једну ограничену територију, националну управу са једним слободно иза-

браним војводом на челу, није се могло извести из речених Привилегија.”

Тек после Првог светског рата и наши, српски историчари признају да су та “права” била сумњива. У Привилегијама се признаје Србима право да се управљају по старим обичајима и да бирају своје старешине у том делокругу, своје војводе, кнезове итд. (поред слободе вероисповести, ослобођења од пореза и права стицања имовине).

Ја сам ово најновије тумачење читао у заједничкој књизи академика Јована Радоноћа и проф. Мите Костића с Привилегијама (издање САН после Рата). Али до Првог рата то ниједан Србин не би могао да пише.

Елем, услед употребе речи војвода у Привилегијама тадашњи наши Срби су исконструисали “право” да бирају укупног војводу, главу нације (поред патријарха), а из тога опет “право” на засебну територију, на Војводску територију, тј. на Војводину, Војводовину или Војводство.

Народ је српски био у опсесији да му то “право” припада и чекао је само згодну прилику да га реализише. По свему је изгледало да је та прилика, која се не сме миомоћи, настала почетком Маџарске буне. Јер су се Маџари највише опирали оживотворењу српских националних прохтева, а Срби су их мрзели, како пише проф. Шпрингер, горе него Хрвати. Ако они победе, Срби ће остати и даље њихови подложници. Ако буду побеђени, перспективе за Србе су сасвим повољне. Ове ствари се и иначе само у рату или у вези рата могу испословати. Радило се о секуларном моменту: тад или никад!

Тражећи своју територију и свог поглавара од власти признатог, Срби хоће, како тумачи аустријски политичар и историчар Јосиф Редлих “да конституишу правно националну укупност или Српско национално општество”. Хоће да буду равноправна нација са другим нацијама у Монархији, са свим потребним атрибутима. Зато траже и право избора чиновника, употребу српског језика као званичног у Војводству итд. И стварно је, како пише Шпрингер, “скинуто ограничење које је на српском језику дотад почивало; он је постао био равноправан са маџарским и немачким” (иако је немачки био конвенционални званични језик).

V.

Кад су Срби на Мајској скупштини изабрали српског војводу и веровали да су тиме основали и Српску војводину, сваки је мислио на једну област која ће се само тако звати и коју ће претежно Срби сачињавати.

Царским патентом од новембра 1849 њој је придодат и тзв. Тамишки Банат. Чак је она добила у том делу и своје седиште (у Темишвару).

Званичан назив области о којој је реч био је комбинован: Српска Војводина и Тамишки Банат. Значи да се радило о две области, што је стварно одговарало истини. Западни део заједничке територије, западна половина, била је Српска Војводина у ужем смислу. Источну половину претстављао је Банат у свом историском саставу. Западни део Баната доцнија тзв. Торонталска жупанија, био је етнички српски. А у источном делу, доцнијој Тамишкој жупанији, Срби су били у грдној мањини.

Па ипак је та област била присаједињена Српском војводству. Не знам баш тачно због чега, али претпостављам да су ови разлози били од значаја. Банат је историска целина која се није смела цепати. У једној држави која сва почива на историским, петрифицираним темељима, као што је била Аустрија, није се смело прелазити преко историјом образованих области. Банат је имао сасвим другу историску судбину и последњих векова пред установљењем Војводине него што су имале остале области. Он је био турски све до Пожаревачког мира (1717). Затим је третиран као засебна област под директном управом Беча, који се бавио мишљу, па је чак једном израдио био и пројекат, да се Банат прогласи за засебну кнежевину. Маџари су га стално тражили за себе, али су га добили тек 1778, и то уз противљење самих немачких кругова. У Банату је било веома мало Маџара, скоро ништа, а источни део налазио се између области у којој су Срби живели и Ердеља. Ердељ је такође био засебна "круновина". Један мали део територије између те две области оставити Маџарима, и то области у којој Маџара нема, није било могуће. У источном делу живели су у већини Власи, који су били бар православни ако не Срби, и који су тада били у саставу Карловачке митрополије. А живело је и много Немаца, који су рађе били под српском него маџарском влашћу. Затим, не треба заборавити да су најчишће територије српске у том делу биле у саставу Војне границе. Пошто оне нису могле да уђу у Војводину, то је требало њу компензирати нечим другим.

У Банату је било више Срба него у Бачкој и једна Српска војводина без Баната (узто још и без Војне Границе), није се дала замислити. А и деоба Баната била је скоро неизводљива. Нашло се Соломуново решење, које је напослетку било судбоносно и перемптивно за Српску Војводину.

Можда је било и других разлога које ми не знамо поуздано. Можда је и сумња у пуну оданост Срба налагала Бечу да одустане од намере изразито српске области.

Иако је назив био комбинован, у самој управи није постојало двојство. Област је сматрана као једна целина, исто као нпр. Краљевине Хрватска и Славонија (у ствари, бар после 1867, једна управна област).

Правни карактер те области није лако утврдити. У Царевом рескрипту (“Патенту”) говори се о “земљама”, о “засебном управном земљишту”, о “покрајинама” (не покрајини). Избегава се очигледно реч “круновина” (Кронланд), којом су обележаване знатније и старе историјске јединице (Галиција, Чешка, Тирол, Горња Аустрија, Доња Аустрија, Штајерска, Крањска, Корушка, преко Лајте: Угарска, Хрватска са Славонијом, Ердељ итд.). Многи писци признају ипак Војводини карактер круновине, па и у самом поменутом Рескрипту царевом стоји: “Што се тиче спајања Војводства Србије са којом другом круновином, то ће се одредити...” (доцније). Из граматичке интерпретације би изгледало да је и она, Војводина, царска круновина. Али се из тих израза види и провизорност, и прекарност, јединице.

У Географији Унгевитера изашлој 1853, дакле за време саме Војводине, стоји да се она званично назива “управно подручје” (Фервалтунгсгебит), “иако је организована на сличан начин као круновине”.

Као код свих других “круновина” (Кронлендер), и овде је аустријски цар узео на себе титулу носиоца власти. Он је својој дугачкој титулатури (краља Чешке, Далмације, маргрофа Моравске итд.) додао и титулу “великог војводе Војводства Сербскога”. Та му је титула остала све до последњег дана (скоро шест деценија после укидања “Војводине). Дјејствителни управљач имао је да буде “подвојвода”. (Шупљикац је био номинални војвода, пре установљења Војводине).

VI.

И у погледу назива овог административног (или државно-правног) тела има много шта да се рекне.

Немачки назив, који је званичан, гласио је “Војводина Србија и Тамишки Банат” (Wojwodschaft Serbien und Temeser Banat). То је у духу тадашње круновинске и административне номенклатуре. Као што се каже Краљевина Чешка, Краљевина Хрватска, Галиција, Кнежевина Тирол итд., казано је и Војводина Србија.

Могло се рећи “Херцогство Србија”; то би било исто, а лакше би се конформирало осталом државном устројству, које познаје више херцогстава. Али је на немачком речено Војводство или Војводина, чиме се српски карактер ове јединице још више наглашава. (Стварно су речи херцог и војвода, одн. дукс скоро идентичне; Хрвати зову ерцхергоце “надвојвода”). Војводство је сматрано и једном терминолошком посебношћу иако је било кратког века.

Што се Срба тиче, њихови називи су били независни од ове званичне терминологије. Они нису никад говорили “Војводина Србија”, већ су српску ознаку давали увек у придеву. Па и ту није било потпуног јединства. Торженствено, да не кажем званично, а нарочито у црквеним круговима, јединица је звана “Војводство Српско”. У црквено-словенском језику облигатно тако: цар је на крају своје велике титулатуре означен ако “велики војвода војводства сербскога”. Стварно су речи војводство и војводина истоветне, као што су краљевство и краљевина синоними (наша држава се 1918 звала Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца, да се после неколико месеци презове Краљевина СХС). У обичном језику, политички и конвенционално, говорено је “Српска војводина”. Али је такође употребљаван израз “Српска војводовина”; искључиво тако се говорило на Благовештенском сабору 1861.

Живела је мало времена, више вегетирајући него дејствујући, па се ни терминолошки није могла да афирмира.

Додатак називу “Тамишки Банат” Срби су игнорисали увек кад се није радило о стриктно званичном наименовању. Они су само српску Војводину спомињали, па чак ни у титулатури цара нема помена о Тамишком Банату.

Интересантно је само то, да је од свих круновина и свих саставних делова Монархије само Војводина означавана **прво** по свом етничком садржају у виду придева. Није то била за нас војводина Србија, већ **српска** Војводина.

VII.

У састав Српске Војводине ушли су били Бачка, Банат и Срем, и то тзв. провинциски њихови делови. То значи: они делови који нису припадали Војној граници. У Границу је спадао Јужни Срем, Јужни Банат и потиски део Бачке, тзв. Шајкашка. У ствари најчишћи српски предели.

Барања није тамо спадала (то је прво што сам хтео да испитам). Али је спадала цела бачка жупанија: не само Суботица, већ и Баја (онај део који је 1918 остао под Маџарском, а где живе многи Буњевци и Шокци). Исто тако цео Банат (са Кикиндским диштриктом итд.). Пошто је већи део Срема био у склопу Војне Границе, само су три среза спала под Војводину, али зато потпуна среза: Илок, Ириг и Рума. Граница је била нешто више на западу него што је садашњег Срема и Срема из 1939 (према Бановини Хрватској).

Срби су на Мајској скупштини 1848 тражили да у Српску војводину уђе Барања. Тачка 3 њеног Закључка гласи да се:

“Срем с Границом, Барања, Бачка с бечејским диштриктом и шајкашким батаљоном, и Банат са Границом и Диштриктом кикиндским за Српску војводину прогласи.”

Цело Војводство било је подељено на пет диштриката, који су сачињавали 25 срезова. Диштрикти су били: Темишвар, Лугош и Велики Бечкерек у Банату, Сомбор и Нови Сад у Бачкој. Под Сомбор су спадали срезиви северне Бачке, под Нови Сад јужне Бачке и Срема.

Диштрикти су били веома велики и моћни. Најмањи од њих Нови Сад, имао је око 220.000 становника, највећи, Велики Бечкерек око 390.000. У то доба кад је цела Кнежевина Србија имала једва 500.000 становника, а Црна Гора ни пуних 100.000.

Српско војводство није имало заједничке границе са Кнежевином Србијом. Свуда између њих био је кордон војне границе, али су везе биле живе и несметане.

Иначе су се те две Србије географски складно допунјавале; једна је изгледала продужетак друге. И према истоку и према западу једнако су се простирале: горња Србија или Војводина још нешто шире него доња, Кнежевина (узимајући свакако у рачун и делове Војне крајине на тој територији).

Целокупно становништво Српске Војводине бројило је већ тада добрих милион и по становника. Први попис

извршен тамо 1851 нашао је нешто мало мање од тога броја (равно 1,426.221), али 1846, пет година пред тим, било је на истој територији (која још није била формирана у Војводину) 1,496.390 душа. А статистичар Унгеви-тер каже 1853 да је већ крајем 1852 Војводина морала имати 1,534.800 становника. То је једна процена, евалуација. Али је 1857, први пут после консолидовања прилика у Монархији, извршен први модерни попис становништва у целој држави. Према званичним извештајима директора Бечког статистичког уреда д-ра Фикера, било је тада у Српској Војводини 1,540.049 лица. Војводина је постојала још пар година, тај број морао је да се повећава.

Али рачунајмо само са милион и по душа. То је једна огромна цифра за то време. Упоредили смо је са Србијом и Црном Гором. Међутим, краљевине Хрватска и Славонија (опет провинциске, без Војне границе) имале су 1857 свега 865 хиљада душа, мало више од половине Српске Војводине. Далмација, такође “краљевина”, имала је са Боком и Дубровником 405 хиљада. Целокупна Војна Граница имала је мало више од милиона душа (65 хиљада више). Од тога је на хрватско-славонску границу спадало 675 хиљада, а на Српско-банатску 390 хиљада. Да се Хрватској и Славонији додају сви становници њене Границе, једва би достигла само становништво Војводине, али ако се и Војводини прида становништво њене Границе, опет далеко пребацује становништво Хрватске и Славоније.

Међутим, то је био само један мали део српске националне територије, и једна од три српске државне творевине (још су биле Кнежевина Србија и Кнежевина Црна Гора).

VIII.

Становништво Војводине није, разуме се, било искључиво српско, као што није било етнички чисто ни у једној области на југу Монархије, најмање пак у Хрватској. Најчишћи српски предели били су баш у Граници, и то у оба дела Границе: хрватско-славонској и српско-банатској. Па ипак је у Војводини Српство показивало импозантну бројну снагу и по многим писцима давало етнички карактер области.

У западном делу Војводства, у ужој Војводини, оно је било канда у апсолутној већини, али ми немамо детаљне податке, већ само укупне за целу Војводину и Банат.

За укупност Војводства имамо две етничке статистике, обе од тада водећих статистичара и етнографа Унгевитера и Бракелија. Прва је објављена 1853, али се односи на “попис” из 1846. Друга је објављена 1861, али се односи на “попис” од 1851. Прва је накнадно срачуната на област Војводства, друга је извршена у време постојања самог Војводства. Обима се може признати релативна веродостојност.

По попису од 1846 било је скоро подједнако Срба и Влаха, то су биле најмногобројније етничке групе. Срба је било свуда, Влаха само у Банату (у Бачкој и Срему ниједан). Влаха је било укупно (тако су означени званично: Валахен) 417 хиљада, Срба 402 хиљада. Затим су долазили Немци са 352 хиљаде. После њих су долазили Маџари, али у знатном отстојању, укупно 233 хиљаде (подаци су сасвим прецизни у јединицама, али их ја заобљавам, да се лакше памте). Остале етничке групе биле су сасвим слабе: Словаци 27 хиљада, Бугари 24 хиљаде, Јевреји 16 хиљада, Цигани 12, Русини 7 хиљада, и на крају долазе Хрвати и Грци са по 3000.

Писац синтетично каже: “Ииз овога се види да Словени у овој земљи образују отсудну већину, а међу њима су нарочито Срби многобројнији; и, мада се Власи рачунају у источно-романско племе, ипак они имају у обичајима и владању много тога заједничког са Србима и осталим Словенима.”

То је изнео статистичар Унгевитер. Други, Бракели, дао је укупну цифру за Словене са 475 хиљада, Румуни са 430 хиљада знатно заостају за њима. Остали су наведени скоро у истој снази.

Наилазио сам још на податке дате од приватних лица (професора, политичара итд.) и све сам преписивао. Сравнијући их, видим да врло мало одударају од званичних података Унгевитера и Бракелија, којима ми морамо овде дати предност. Ко жели да овај феномен поближе проучава, упозоравамо на Немца Вапеуса и на Србина Јову Адамовића (Привилегије српског народа у Угарској, Загреб 1902, табеларни преглед на стр. 243, који ја много не разумем).

Детаљи по дистриктима нису дати. Очигледно је да су Хрвати, тих 3000, пописани у Срему. Бачки Буњевци и Шокци су јамачно уврштени у Србе. Тада је народност означавана по објективним мерилима. Али њих никако није могло бити ни 50 хиљада.

У провинциској Хрватској било је Срба знатно више.

него што је у Војводини било Хрвата, па чак и Шокаца, а у Граници Хрватској они су сачињавали апсолутну већину.

Да је Војводина остала, јасна је ствар да би многи од мањих народности, специјално Бугари и Грци, били србизирани. А населили би се тамо и многи Срби из других области Маџарске (из Ђура, Коморана, Сент-Андреје, Чепела итд.), тако да би српски елеменат добио одма релативну а после кратког времена апсолутну већину. А да је Војводини присаједињена Граница (она је “развијачена” 1881, после окупације Босне), српски елеменат у Војводству био би сасвим претежан. Српско-банатска граница, са Петроварадинским војним округом и Шајкашком имала је 390 хиљада душа, од којих су више од половине били чисти Срби.

Благовештенски сабор је тражио да Војводина Српска обухвати: 1) Цели провинцијални Срем, тј. румски, илочки и вуковараки срез (процес), затим Бачку, Банат означањем свих предела, и напослетку: “Петроварадинска, немачко-банатска и српско-банатска регимента и тителски батаљон са дотичним слободним комунитетима имају се као саставни део Српске војводине сматрати...”

Јова Адамовић, Привилегије Српског народа у Угарској и Рад Благовештенског сабора, Загреб 1907, стр. 196 и 244.

IX.

У верском погледу постојала је скоро равнотежа између две највеће вероисповести: православне и римокатоличке. У прву су спадали Срби и Румуни, ови последњи подвргнути чак српској јерархији. У другој су биле све могуће нације, међу њима и “католички Раци”, тј. Буњевци и Шокци. Све остале вероисповести, подразумевајући ту и “сједињене” католике, нису чиниле ни једну десетину становништва.

И за вероисповест имамо двојак податке. Прве који потичу од професора Статистике на Бечком Политехнику Бракелија, а друге од директора Аустријске административне статистике д-ра Фикера. Први се односе на г. 1851, други су плод званичног пописа из 1857 (31 октобра). Он за собом има сву снагу официјелности. Мада се у деноминацијама не слажу потпуно, покушаћемо да их прикажемо упоредо и табеларно.

На територији Српског војводства било је према томе:

	Г. 1851.	Г. 1857.
Православних	694.029	691.828
Римокатолика	624.839	698.189
Грко- и јерм. кат.	12.756	26.244
Ев.-Лутерана	51.724	56.871
Ев. Реформираних	26.621	29.281
Јевреја	16.252	23.203
Осталих	—	489
Укупно	1,426.221	1,526.105

Ниједна вера није имала апсолутну већину, али је код прве конскрипције било православних знатно више него католика; после су се скоро изједначили. Врло вероватно да би с временом та “круновина” добила православно обељежје, што је донекле одговарало и предвиђањима оснивалаца Војводине.

X.

Баш из свих наведених околности нити је Војводство српско добило природне границе нити се, онакво какво је створено, могло одржати.

Са омеђењем територије српске “јединице”, како би се то данас рекло, није ишло лако. Већ више пута цитирани аустријски историчар Шпрингер пише (II, 282):

“Утврђене границе једног српског херцогштва које би постојале од давнина, нису могле да се пронађу. Ако се пак хтело деобу извршити по језику и националности, како је предлагала Либерална партија, то се у стварности наилазило на непропустиве препреке. Српско становништво је чинило у Срему, у Барањи, Бачкој и Банату заиста језгро насеља, али никако искључиви саставни део. Између Срба, често у густим гомилама, живели су Немци, Маџари и Румуни. Око половине становника земље припадало је словенском племену и само ако би се православна вера идентификовала са народношћу и онда Румуне као несједињене Грке припојили Србима, као што је стварно учињено, добива се за њих већина...”

Аустријски политичар и историчар Леополд Мандл, пасионирани непријатељ Срба, у својој расправи о Хабзбурзима и Српском питању, изашлој на крају Првог светског рата, каже за Војводину: “Оснивање круновине пропаде због тога што нису постојале њене природне границе и компактно национално становништво: Срби су сву-

да у тим пределима били помешани са другим народностима и нису нигде имали апсолутну већину”.

XI.

Иако би Војвода имао да буде, формално бар, на челу једне многонационалне јединице, опште је мишљење било, и то не само Срба, да га само они, Срби, имају да бирају (док подвојводу, стварног шефа администрације, поставља Беч). Тек на Благовештенском сабору чули су се и српски гласови да би и Несрбима требало дозволити да учествују у бирању војводе.

Оба ова гледишта су имала нешто за себе. Прво по томе, што је Српски војвода био претставник и шеф народа, етнички схваћене нације. Кад би иноверија гласала, могла би Србе надгласати и за “српског војводу” одредити једног странца. Друго је гледиште било опет демократскије и човечније: једнако право имају у бирању свога старешине сви једнакоправно постављени грађани.

Првог војводу су бирали искључиво Срби, акламацијом, како је изнето напред. Други није никад ни биран.

XII.

Колико је бучно и шумно Српска војводина настала 1848, толико је тихо и нечујно она престала да екзистира крајем 1860. 27 децембра те године изашао је био Царски указ којим се Војводина опет инкорпорише Маџарској.

Али се већ неколико недеље или месеца пред тим могло наслутити да лако може доћи до тога. Јер, како пише познати румунски научник и политичар Аурел Поповићи: “Да би се ближе пришло решењу горућих националних питања, изашла је 20 октобра 1860 царска диплома за ‘Уређење унутрашњих државно - правних односа Монархије’. У њој стоји да само оне установе и правна стања која одговарају историјској правној свести’ могу да осигурају опстанак и будућност Монархије.”

Ту Диплому је углавном саставио тадашњи министар унутрашњих послова централистичке Аустрије гроф Голуховски, јер је његова Пољска (Галиција) базирала на историском праву!

Патент од 27 децембра дошао је као логична последица тог става. Он је код Срба изазвао запрепашћење и револт. Тражио се сазив Народно-црквеног сабора, који није могао бити оспорен. То је тај последњи Сабор аустроугарских Срба познат под именом Благовештенски сабор.

О томе пише познати аустријски историчар и правник Јосиф Редлих у свом накнадном објашњењу Аустријског проблема (II, стр. 272):

“У Адреси Српског народног сабора сазваног царским указом од 5 марта 1861, у којој се тражи васпостављање укинуге Војводине стоји и ово: ‘Поновно инкорпорисање Српске војводине са Краљевином Угарском без претходног сазива Српског сабора и без његове сагласности, испунило је Српски народ са дубоком тугом и са оправданом бригом о будућности његовог националног опстанка.’

Ове речи, пише даље Редлих, означавале су само један слаб израз, према Двору удешен, страшног негодовања које је у целом Јужном Словенству било изазвано укидањем Војводине, чиме је једним потезом пера уклоњено оно једино што су Срби стекли у време своје најогорченије борбе за Династију а против Мађарства од 1849.”

Даље пише Редлих у истој књизи (II, стр. 753):

“Јужнословенски проблеми су године 1861, заједно са Октобарском дипломом, били на сувише убрзан начин третирани. Тако је решено поновно сједињење Војводине са Угарском без питања српског становништва, већ просто на основу извештаја див. генерала грофа Мендорфа, који је (тај извештај) овај официр, потпуно непознат са околностима земље, поднео после једног кратког инспекционог путовања. Царски патент о томе излази 27 децембра 1860. Мендорф је проборавио (неко време) у Темишвару, где је била сазвана једна скупштина српских виђених људи за 24 новембра и чије су жеље биле доста контрадикторне (где су чланови једни другима противу-речили). У сваком случају је већина захтевала сазив Српског народног сабора” (који би једини могао донети мериторна решења, ЛМК).

У истој књизи на страни 265 пише Редлих:

“Српство Војводине је инкорпорисање њене територије мађарском државном пределу упоредо са Октобарском дипломом схватило још из почетка као један неодрживи акт неверства и незахвалности Франца Јосифа и то примило са горчином, јер су Срби увидели да је оно што је он њима пре десет година признао као најхрабријим и највернијим борцима за ствар укупне Монархије против коштутовских ребела, сад порекао и не питајући их, само да би тиме задобио Мађаре за себе...”

Од једног аустријског писца се заиста није могао више очекивати у приказивању ове ситуације.

У познатом Приручнику Географије од Хермана Данијела, издање 1872, говори се о образовању и о укидању Војводине. На крају стоји: “Србија је, после победе дуализма, опет сједињена са Угарском; срезови Илок и Рума придодати су Славонији. Жеље Срба ипак иду ка поновном одвајању од Угарске”.

У компендију аустријског националитетног права које су обрадили између ратова (после нестанка Аустрије) научници Хугелман и другови, стоји на стр. 64:

“Цар није разумео суштину а тиме ни ударну снагу националности. Он није могао да себи претстави ове примитивне сељачке народе (Србе, Словаке, Рутене, Румуне) као политичке факторе поред историјских племенитих нација”. Ту је погођено језгро ствари. Интересантно да се и овде Срби наводе на прво место иако су други народи по неколико пута били многобројнији од Срба.

Иако је у српској Војводини добијено пространо земљиште и српски територијални захтеви углавном били задовољени (кад се узме у обзир да Војна Крајина није још могла бити “развијачена”), ипак је Српски народ увек јавно истицао да су и остали Срби Бечке ћесаровине саставни део истог народа. Символично је то показано у избору самог војводе (првог и последњег), који је био Кордунаш (из Петриње) дакле ван области Војводине. То је нарочито дошло до изражаја на Благовештенском сабору, сазваном због укадања Војводине у пролеће 1861 у Карловцима.

Тај став Благовештенског сабора најбоље је формулисао посланик д-р Јован Суботић. Он је изос. рекао:

“Каква је то идеја за коју се дижем, којој служим и којој се клањам?”

То је јединство Српског народа у земљама угарске круне...

Најглавније и најважније наше привилегијално право, јесте оно, **по коме сви Срби у земљама Угарске круне један народ чине...**”

Он се позива на привилегије, и тврди да је Леополд I “у привилегијама изречно распростра права (на нове и старе додељенике) и све за један народ узео, признао и прогласио...”

“Но и сами Срби свагда су себе за један народ држали. Ово сведочи најјасније Народни конгрес од 1790 (Темешварски сабор, ЛМК), који вели: “Кад се ови поједини

делови народних привилегија јасно у расуђење узму, онда се својства њихова у две главне тачке усредсређују: 1. — У обезбеђењу Цркве. 2. — У одржању моралног тела, које овај народ укупно сачињава.”

Ово сведочи Мајска скупштина од год. 1848, у којој је српски народ сам собом изрекао да један народ чини.”

Суботић закључује: “По томе, нити се кад од оног доба питало, нити се може питати од кога је који Србин рођен: или од староседелаца предеспотских, или од депотских пресељеника, или од хрватских граничара, или од Чарнојевићевих породица, или од оних који су се доцније услед привилегијалног живота овамо у мањим и већим гомилама преселили или појединице прелазили: сви, сви су свагда као равноправни, једнаки као чланови једног народа држани и сами себе држали.

Прво, дакле, у привилегијама дато, од владаоца и народа признато, животом и институцијама потврђено право **јесте јединство нашег народа у овим земљама”**.

А разумљива је ствар да се то јединство проширује и на матицу одакле су се сви ови људи доселили: то питање није имало на Сабору практичног значаја, али је у позадини доминирало.

Подаци из књиге: Јова Адамовић, Привилегије Српског народа у Угарској и рад Благовештенског сабора 1861. Загреб 1902.

Ово је веома значајно нарочито стога, што су Хрвати који су били поздравили оснивање Српске Војводине сматрали да тиме сви Срби ван те области престају бити Срби, нарочито да постају Хрвати “Власи” на њиховом подручју.

Међутим, најновији историјски извори доводе уопште у сумњу пристанак Хрвата на оснивање Српске војводине. Сматра се да су њихови вођи 1848 само зато говорили у прилог Српске Војводине и у корист Срба уопште, јер су рачунали на српску помоћ у својој муци и ревиндикацији својих националних прохтева. Чули су се чак у самом Сабору гласови непријатни за Србе и њихове прохтеве (нпр. бискупа сењског Ожеговића). Али су српске тежње углавном поткопаване тајно и дискретно.

Један доказ пружена нам је ту скоро у објављеној “Аутобиографији патријарха Јосифа Рајачића”, коју је 1951 издао Јован Радонић као едицију Српске академије наука.

Тамо прича Рајачић и о депутацији коју је слао у Беч и Олумец у доцну јесен 1848 цару да пожуре решење

српског питања, нарочито признања Војводине. Депутацији није био суђен ма какав видљиви успех. И Рајачић за то криви нарочито барона Фрања Кулмера, хрватског министра у бечкој влади и **интимног пријатеља Јелачића**. Овај је блокирао напросто све што је Јелачић тобоже обећавао и признавао Србима.

Патријарх се жали у једном писму директно Бану Јелачићу на Кулмера. Он пише: “Кулмеров поступак иде противу свечаних закљученија Троједне краљевине, у коме је ова Војводину србску јесно признала и саборна србска закљученија од 1 и 3 маја за своја сопствена примила... **Тежњу барона Кулмера Срем од Војводине отргнути, увиђам ја и из други јавни делања које и Ви сами видите и знате...**” (Дјејанија 1849, бр. 214).

Игра Јелачића и Хрвата очигледна је, тим пре што је Срем са Источном Славонијом остао био и даље у војном погледу потчињен Загребачкој генералној команди. Хрвати су хтели просто да Србе искористе и онда издају. Чак и тада, као увек иначе.

Они који у прилог хрватског држања 1848 наводе само њихове лепе речи не приказују стварно стање сасвим верно. Аутобиографија Патријарха Рајачића открила нам је извесне закулисне радње. Можда ће будући слични списи да их открију још више.

Хрватски сабор јесте тада признао Срем Српској Војводини, то је тачно. Али у исто време је са хрватске стране све предузето да се то не оствари.

Б) ДРУГА СРПСКА ВОЈВОДИНА

I.

Срби у Угарској нису могли прежалити губитак своје Војводине, и стална тежња, интензивна жеља свих тамошњих Срба била је њено васпостављање. Јавно се та тежња није смела пропагирати, јер би она значила дезинтеграцију Угарске и кривично-правно спала под појам “велеиздаје”. Али, као интимно осећање и жељу нико то није могао казнити, па чак ни растерати. Зато су певане песме у којима се питало где је Српска Војводина и одговарало да је она у нама, у нашим срцима.

Вође народа су знали да се питање васпостављања Војводине може покренути само при једној општој реорганизацији државе. Али до ње никад није дошло после 1867.

Међутим, догађаји у овом веку: долазак на престо краља Петра, демократизација државе, невиђени напредак Србије на свим пољима, успешно вођени Балкански ратови и ослобођење Косова антиквирани су потпуно мисао Српске Војводине. Она је бачена у позадину; она је покопана. Тежња угарских Срба идентификовала се сада са тежњом свих других Срба у разним државним формацијама: сједињење са Србијом, утапање у Србију, постати део слободне Србије. Да је тада угарским Србима на тањиру понуђена Војводина, тешко да би је примили.

Аустријски историчар Антон Шпрингер пише у својој Историји Аустрије XIX века (II, 280) да “корени српске мржње према Маџарима нису били најчишће врсте... Још тамнији су били циљеви Српске револуције (од 1848. ЛМК). Да ли би се становници Баната, Бачке и илирске Војне Границе задовољили са образовањем покрајинске аутономије, неће ли се они пре осећати блиски својим сународницима у Турској (камо је формално и Србија спадала, ЛМК) и политичко тежиште тражити ван Аустрије?... Сам поглед на српске вође није дозвољавао никакву сумњу...”

И заиста, кад је куцнуо одсудни час, кад је српска

војска прешла границе Маџарске, састала се у Новом Саду (25 новембра 1918) “Велика народна скупштина Срба, Буњеваца и осталих Словена у Банату, Бачкој и Барањи”, која је у тачки 2. стоје Резолуције изјавила: **“Прикључујемо се Краљевини Србији**, која својим досадањим радом и развитком ујемчава слободу, равноправност и напредак у сваком погледу...”

Не само да се не тражи васпостављање Војводине, већ и сама Велика народна скупштина ад хок сазвана не зове се Скупштина Војводине, већ Баната, Бачке и Барање. У целој Резолуцији нема ни речи о Војводини, ни старој а камоли некој новој, што свакако није случај. Срби Војвођани хтели су потпуну интеграцију са Србима из Србије, које ништа више не сме да одваја. Ово се мора нарочито нагласити због даљих излагања. Цео ток и одлуке Велике народне скупштине у Новом Саду саопштио је ин екстензо Љуба Марковић-Грљанац у “Канадском Србобрану” од 22 јануара 1955.

Две недеље пред тим је Срем донео сличну одлуку и донекле прејудицирао одлуку Новог Сада. То је било тим више потребно, што је Срем био у склопу “Краљевинах Хрватске и Славоније” и заступан тобоже у Народном Вијећу загребачком. Он није био заступан у Новом Саду. О овоме се налазе подаци у књизи М. Ђорђевића “Србија и Југословени” за време рата 1914-1918, Београд 1922. Тамо стоји на стр. 234: “Конференција изасланика разних одбора Народних Већа у Срему донела је била у Руми, 11 новембра 1918, резолуцију у којој се каже:

- 1) Изасланици желе да се оствари једна држава СХС под династијом Карађорђевића;
- 2) За случај племенског издвајања изасланици одлучују непосредно присаједињење Срема Краљевини Србији; за тај случај хоће да их на Конференцији мира заступа Српска влада.”

Десетак дана доцније састала се у Новом Саду и “Народна Скупштина Срба, Буњеваца, Русина, Словака и осталих” и донела једногласну одлуку:

- “1) Да се Војводина непосредно присаједини Србији, и
- 2) Да их Српска влада заступа на Конференцији мира у Паризу.”

На стр. 129 писац се обазире на једну тобожњу “Резолуцију Срба и Хрвата из Јужне Угарске” донету 2 октобра 1918 у Суботици и утврђује недвосмислен фалсификат те “Резолуције”.

II.

Границе тадашње покрајине БББ (како се скраћено звала: Банат, Бачка и Барања) биле су нешто шире него дефинитивне, одређене Трианонским уговором и на терену обележене једном међународном комисијом. Тада је српска војска окупирала била много већи део Барање са главним градом Мохачем; они су после евакуирани.

Та покрајина је административно екзистирала до доношње Видовданског устава и Уредбе о подели земље на области. После су створене жупаније, а 1929 године бановине. Док су жупаније биле у оквиру старих државних граница, бановине су их брисале сасвим. БББ су ушле у састав Дунавске бановине са великим делом северне Србије. Њено седиште је ипак био Нови Сад и за бана су долазили већим делом Војвођани, тако да се пре може говорити о припајању делова Србије Војводини него обротно.

Али се мора признати да је држава била у принципу централистичка и да су регионалне јединице имале веома ограничен самостални делокруг.

Можда та околност, а затим и делимично неспособно и несавесно чиновништво, произвели су понова постулат Војводине, као јединице за себе и са више самосталности. Тај покрет није водио рачуна да домородно чиновништво (из саме Војводине), које је тамо било у већини, није ни у чему било боље, савесније и способније од осталог.

Тај Војвођански покрет имао је веома мало присташа, али је био тим огорченији и у току времена трансформирао се у један антисрбијански а и после антисрпски покрет, који је тражио свуда по свету савезнике против Срба. На челу му је био Дуда Бошковић, адвокат из Панчева. Неколико првака се преселио у Загреб и ту се стварно (иако не формално) похрватило: Милан Турчин, Васо Богданов итд. Неки су сарађивали са усташама па је чак и начелник штаба "НДХ" Драгојлов био из Панчева, и сад су свуда по свету као највећи антисрби. Барјак носи мој ђак "Еуген" Јоцић, затим неки "професор" у Индонезији Корнел Филиповић итд. Има их скривених међу Србима, као Душан Касапиновић, Федор Рајић итд. Али су сви ти емигрирани војвођански сепаратисте сасвим немоћни; гро Срба из Војводине остаје веран идеалима својих старих и не дели своју ствар од опште српске.

Иако су војвођански Срби у слободном свету противници сваког издвајања њиховог од осталих Срба, у самој земљи је клика која је државу оформила 1945 године

васпоставила Војводину, формално у границама Србије а стварно готово потпуно независну од ње. Какав тамо дух влада, види се по томе, што је шеф администрације у тој “Аутономној Покрајини” један Хрват, а подшеф Маџар!! Овде се не могу износити ти детаљи, тим пре што су они изложени у II. књизи “Србија или Југословија”, Хамилтон 1959, где су правне ствари третиране.

Може се само толико рећи, па макар било понављање, да је при разграничењу Војводина окрњена: да су јој одузели Барању и придодали Хрватској, чија никад била није, и западни Срем, који је такође придодат Хрватској. Кидали су од српског “живог тела”.

Чак није дато ни име “Српска Војводина”, које је Беч био званично установио. Каже се само Војводина, што би било исто као кад би се Хрватска назвала Бановина!

IV.

Но како било, та Војводина постоји, статистички подаци се дају према њеном територију, она претставља у много чему особеност која захтева и специјалан третман.

Нарочито су њени етнички односи особени, а то прављање је посебан циљ ове студије. Зато ћемо му посветити достојну пажњу.

У овом одељку наћемо ипак само укупне и паралелне бројеве појединих етничких група у тој Покрајини док ћемо после, у засебним одељцима, говорити особно о свакој важнијој народносној групи: о њеном развоју у току времена, њеном бројном стању, њеном значају, њеној будућности која се може предвидети.

V.

Територија садашње Војводине није само сад милионска; она је то била и пре сто година. Завод за статистику Србије прерачунао је укупан број становника за све три области данашње Војводине према пописима од 1869 до данас, од првих модерних и веродостојних пописа. То је објављено у књизи “Становништво НР Србије од 1834-1953, Београд 1953, стр. 30 и 41. Табеларно, то изгледа овако:

Године	Банат	Бачка	Срем	Војводина
1869	463.674	507.723	188.180	1,159.577
1880	455.651	532.373	199.429	1,187.453
1890	503.588	603.318	237.813	1,344.719
1900	532.040	648.233	263.458	1,443.731
1910	552.887	682.876	290.141	1,525.904
1921	561.958	735.117	274.099	1,571.174
1931	585.549	779.896	304.478	1,669.923
1948	609.158	805.599	287.742	1,702.499
1953				1,712.619
1961 (провизорно)				1,851.448

Пораст је, као што се види, необично лаган: за сто година се становништво није ни издалека подвостручило, док се у осталим српским пределима више него потростручило. Органски прираштај становништва Војводине је веома низак, један од најмањих у држави. Срећом је то предео вечне колонизације, која из овог или оног правца, вековима не престаје. Њом се обилно надокнађује природни слаб прираштај.

Укупан број ипак стално расте иако не увек истим темпом и у свим покрајинама једнако. У Банату расте слабије него у Бачкој и Срему.

Укупан број становника Војводине је веома импозантан: она има становника колико Србија кад је постала краљевина, а четири пута више од краљевине Црне Горе. И данас има знатно више становника него "народне републике" Црна Гора, Македонија или Словенија.

Скоро сва је површина обрадива; по плодности земљишта Војводина спада у прве крајеве света. Она је раније сматрана житницом Маџарске, после Југославије. Мада је густина становништва ту доста велика, могућност даљег насељења још постоји, нарочито кад се узме у обзир интензивнија земљорадња која је праћена са индустријализацијом здравог опсега.

VI.

Етнички односи Војводине објављени су за прва два пописа њене екзистенције: 1948 и 1953. Мада имамо званичне публикације, послужићемо се овде синтетичним приказом Радоја Л. Кнежевића који је поновио више пута у разним публикацијама. Он је израчунао и партиципирајуће процента сваке народносне групе, које ћемо такође пренети. Према томе нађено је у Војводини:

	1948 год.	%	1953 год.	%
Срба	841.246	50,6	874.346	51,1
Црногорци	30.589	1,9	30.561	1,8
Македонци	9.090	0,5	11.689	0,7
Неопредељени				
Југословени	1.050	0,1	10.537	0,6
Хрвати	134.232	8,1	128.054	7,5
Словенци	7.223	0,4	6.025	0,4
Маџари	428.932	25,8	435.345	25,4
Немци	31.821	1,9	35.290	2,1
Словаци	72.032	4,3	73.460	4,3
Румуни	59.263	3,6	57.236	3,3
Украјинци	22.083	1,3	23.043	1,3
Чеси	3.976	0,3	3.480	0,2
Руси	5.148	0,3	3.318	0,2
Бугари	3.501	0,2	3.706	0,2
Цигани	7.585	0,4	11.525	0,7
Остали	5.441	0,3	5.004	0,2
Укупно	1,663.212	100,0	1,712.619	100,0

Укупан број за 1948 знатно се разликује од раније наведеног укупног броја. Вероватно је то пречишћени број. Овде је главно да су односи исти. Са овим овде наведеним бројевима и цифрама (цифром се у статистичкој методологији називају релативни бројеви) ми ћемо даље оперисати.

Још су публиковани и етнички односи за 1921, али не за садашњу територију Војводине, већ за БББ. Они ће се код респективних народносноних група саопштити уз потребне коректуре и резерве. Подаци другог пописа у Краљевини Југославији (од 1931) нису публиковани ни по народности ни по језику (1921 само по језику као сурогату народности).

VII.

У следећим одељцима ће се говорити посебно о свакој народносној групи Војводине, специјално о њиховом бројном домашају у последње време. Овде ће се само синтетично скицирати етничке промене настале последња два деценија.

После Другог светског рата вршено је ново планско колонизирање Војводине. Сад је оно било јако олакшано протеривањем Немаца. Насељеници су просто заузели њи-

хове куће, њихова имања, њихов мобилијар и стоку. Сад је то било лакше извести, али не без насиља као што су то чиниле српске власти после 1918.

И сад су насељавани углавном добровољци из последњег рата, тзв. Партизани. Ови су били у већини Срби, али нису били све Срби. Било је чак и Несловена који су се населили у Војводини и добили земљу. Према два публикацијама Савезног завода за Статистику у Београду прерачунао је г. Радоје Ј. Кнежевић у лондонској “Поруци” од 16 марта 1956, које су све народности досељеници. Према тим наводима, они су били:

Срби	241.646
Црногорци	30.589
Хрвати	29.111
Македонци	9.090
Словенци	5.395
Муслимани	1.050
Други Словени	11.252
Несловени	27.927
Непознато	54
Укупно	356.114

Домородаца је остало 1,307.098. Процент придошлих према затеченим износи 21,4%; нешто више од петине. То је здрав проценат који се да лако апсорбирати; један знатно већи проценат довео би до нежељених демографских последица.

Методолошко - статистички мора се овде приметити да број досељеника није утврђен директно; он није био ни статистичка јединица (статистички објекат), ни статистичко обележје. Он је добивен индиректно: на основу података о родном крају пописаних лица. Овај број представља количину лица затечених на дан пописа у Војводини а рођених ван Војводине. Можда су ту и првобитни досељеници, насељени после Првог светског рата. Можда су и тренутно присутна лица. Али, ако су ту први досељеници, нису њихова деца и њихово потомство. Јер су ови рођени у Војводини. Њих је, пак, знатно више него лица насељених директно иза Првог рата.

Какогод било, првобитно становништво српско још је увек у јакој већини.

У београдској “Политици” од 11 септембра 1959 нашао сам доста веродостојне податке о насељавању Војводине искључиво после Другог светског рата. Нажалост

ти подаци су дати само по домаћинствима (а не по индивидуалним становницима), насељена домаћинства нису означена по народности већ по крају одакле су. Најзад, подаци су дати у релативним а не апсолутним бројевима. Уколико су ови подаци диферентни од првих, у толико се ипак допуњују.

Та вест у “Политици” гласи текстуелно овако:

“После Другог светског рата у Војводину се доселило преко 40 хиљада породица из разних предела наше земље. Највише домаћинства населило се у Бачкој (50%), затим у Банату (32%) и Срему (18%). Највећи број домаћинства дошао је из динарских области (близу 25 хиљада), и то из Босанске Крајине (24%), Црне Горе (19%), Лике (16%), Далмације (8%), Кордуна и Баније (8%), југозападне Србије (7%), Херцеговине (7%), источне Босне (4%), Високе Босне (2%), Горског Котара (2%), Словеније (1,5%) и Жумберка (0,4%). Из вардарско-моравских области покренуто је око 5.500 домаћинства (из Македоније 1500 и Србије 400), а са Косова и Метохије око 200 домаћинства.”

Ако те релативне бројеве претворимо у апсолутне било је огругло 20 хиљада насељених породица у Бачкој, око 13 хиљада у Банату и око 7 хиљада у Срему.

Из Босанске Крајине било их је цирка 9.500, из Црне Горе 7.500, из Лике 6.500 породица, из Далмације 3.250, са Кордуна и Баније исто толико. Лика, Кордун и Банија су сами дали Војводини око 10 хиљада породица, а скоро толико и Босанска Крајина. Ако се узме у обзир да су пресељене породице из Далмације такође из исте тзв. Мале Србије, то они чине далеко највећи до пресељених породица, можда преко 22 хиљаде. Од тога су јамчио 20 хиљада Срби. — Из Херцеговине их има око 3 хиљаде а из Босне врло мало, свега 2500 (од тога из Високе Босне свега хиљада а из Источне Босне 1500). Јер ту партизани нису били јаки, а и народ је имућнији па се није радо селио. Од ових пет и по хиљада породица из Босне (сем Крајине), верујем да су пет хиљада Срби. Затим долазе 3.000 породица из Западне Србије, све Срби, као и они из Црне Горе и јужних делова Србије (400 породица), и са Косова и Метохије (око 200 домаћинстава). Од 800 домаћинства из Горског Котара има такође велик део Срба.

Из Словеније (600 домаћинстава) Срба нема, а формално их такође нема ни из Македоније (1500 домаћинстава) ни из Жуберка (200 домаћинстава).

Колико је ту индивидуа, лица, становника? Ја мислим да се нећу преварити ако рачунам породице са просечно више од четири члана, можда и пет. Само што је било ту и младих лица, и породица чију су сву децу Хрвати убили. Ипак тих 40 хиљада породица претстављају близу 200 хиљада душа. Импозантан број, који је улио нову, свежу крв у нешто разводњен организам Српске Војводине.

В) ПОЈЕДИНИ НАРОДИ ВОЈВОДИНЕ

І. Срби у Војводини

І.

Наши историчари доказују да се Срби од памтивека налазе у данашњој Војводини, још од првог досељавања Словена на Југ. О томе је писао много, а у последње време је нарочито опширно историски приказао Српство Војводине ранији професор Историје и Социологије на Београдском Универзитету, сам Сремац, д-р Душан Ј. Поповић. Он је писао обилато о томе и између ратова али је иза последњег рата све то прерадио и комплетирао у неколико великих дела (Срби у Срему 1950, Срби у Бачкој 1952, Срби у Банату 1955; Срби у Будиму 1952, Велика сеоба Срба 1954; напоследку синтетично у три велике књиге Срби у Војводини, од којих су изашле две: I. 1957 и II. 1959). Овде се и иначе не би та питања могла претресати, али тим мање постоји потреба за овим, што су те књиге свеже и доступне.

Првобитно Српство се није одржало у Војводини; остали су само топономастички и археолошки трагови. Али су доцнији векови увек изнова наносили српске масе на територију данашње Војводине. Једни су одлазили и покретали се ка северу, а затим су долазили други, и индивидуално и групно. Нарочито после Косова.

Овде ће се навести један сумаран податак некад водећих аустријских и маџарских етнографа: Адријана-Вербунга и Хунфалвија. Они кажу у монументалној едицији приказа Аустро-Угарске монархије ово (стр. 31):

“Откад су почели турски ратови, који су јужну Угарску опустили, све више и више су Срби долазили у земљу. Већ под Матијом Корвином почело је усељавање Срба; највеће је било крајем XVII века под вођством пећког архиепископа Арсенија Чернојевића...”

Стр. 32: “Етнографска померања су произведена и тиме, што су Срби ушли у јужну Угарску расељену услед турских ратова и у источни део Славоније. Ови Срби припадају Источној цркви.”

Јован Цвијић пише у једној студији на немачком језику о Етнографском разграничењу народа Балкана 1913 године, не наводећи, по свом обичају, извор:

“Маџарски краљ Мађаш каже у једном писму од 12 јануара 1483 да се за последње четири године населило 200 хиљада Срба у Маџарској, вероватно са оних 50 хиљада Срба који су се 1481 из Крушевца преселили у Маџарску. Сеобе су продужене и кроз цео XVI век...”

Маџарски етнограф Пал Хунфалви пише на стр. 311 своје “Етнографије”: “Сремски Срби су сачињавали језгро славне групе хероја краља Матије (Корвина), тазв. ‘Црне Легије’.”

Нарочито је Срем имао од памтивека српско становништво. Алекса Ивић пише у својој студији “Миграције у Славонију”, стр. 15:

“Срби у Срему су или старинци, који се тамо населише у VI веку при досељењу Јужних Словена на Балканско полуострво, или су досељеници из српске Деспотовине после њеног пада под Турке.”

Да је Срба у Срему било и пре Деспотовине, ево један доказ: Кад се Свети Сава 1234 одрекао архиепископског престола, предложио је за наследника свога ученика Арсеније **из Срема**. (Драг. Страњаковић, Свети Сава, Гласник Српске православне цркве за март 1957).

Константин Јиречек пише у “Историји Срба” (превод Радонића, II књ. стр. 226): “Из Србије је, већ пред крај XIV века јака струја исељеника отишла на север, особито у Срем и арадску жупанију. Овај покрет појачан је био поглавито тим, што су деспоти имали огромне поседе у Угарској. Поред босанских јеретика и присталица Хусита становали су већ 1437 у Срему и Славонији, између Саве и Драве, многобројни Расцијани”. Писац се позива на “Акта Босне” од фратра Ферменџина (Бугарина).

Проф. Константин Јиречек пише даље (II књ. 1923, стр. 197) да је у XV и XVI веку “српска емиграција на север била толико силна, **да је Срем потпуно посрбљен**; старије маџарско насеље повукло се, у току ратова са Турцима, горе на север”.

Маџарски научник Швикер пише у наставку Хунфалвијеве Етнографије како су вршени страшни покушаји уније у Маџарској али, каже на страни 312 да су “припадници Грчке цркве само тамо остали не узнемирани **где су компактно живели; то је био особито случај у Срему**”.

Пруски писац И. Ф. Наигебаур, који је наше земље пропутовао средином прошлог века, пише из. остал. (стр.

280): “Сремску Митровицу су држали Турци од 1524 до 1699, и варош је била потпуно пропала, **“и тек Срби који су затим дошли основаше овде нови град Митровицу...”** **“Срби досељени у Срем донесоше индустрију и образовање...”**”

Савремени историк Бранислав Ђурђевић, професор Унив. у Сарајеву, истраживао је годинама цариградске архиве. У њима је пронашао да су “Карловци — највеће српско градско насеље у XVI веку” (тако гласи чланак у “Политици” од 1 јануара 1957). “Становници су огромном већином Срби са нешто Мађара и Хрвата”. “У том истом тефтеру (из средине XVI века) уписан је Сланкамен са 115 српских кућа и 12 мартолоца”.

Давид Унгнад (1572), у опису пута царског посланства, вели да Карловци имају 600 кућа и да су насељени највише Србима.

Из Анала града Руме се види да су већ 1617 тамо постојала породична имена задржана и дан дањи: Дедић, Шијак, Мирковић, Јанковић. (Б. Црнчевић, Нешто што Румљани не знају о свом граду, “Република” од 4 септ. 1956). 1765 било је тамо свега 210 римокатолика. Итд.

У једном табеларном прегледу наводи детаљно и прецизно фон Черниг колико је где избеглих Срба примљено за време Турског рата 1788-1789. У Пожешкој жупанији је примљено 524 лица у 33 места, у Сремској 8379 лица у 61 места. Нека сремска села примила су тада по 200 и више лица (Крушедол преко 300). Многа се од ових места налазе данас у границама Народне републике Хрватске.

II.

Срби су у главном насељавали у Војводини новог века као група, верски и национално извајана, а не као хорда. То признају сви историчари, и страни и домаћи.

Некадашњи шеф аустријске државне статистике и познати етнограф Адолф Фикер, писао је за угарске Србе пре скоро сто година:

“Не само као поједини насељеници, већ као нација са духовним и световним правима, они су примљени 1690 г. у границама Угарске државе под вођством пећког патријарха Арсенија Чарнојевића, са захтевима на једно посебно војводство...”

Сам Хунфалви у својој великој Етнографији Угарске, преведеној од Швикера, каже на стр. 377:

“Последње велике досељење једног народа (у Маџарску) било је досељење Срба, који су у исто време собом

довели организовану јерархију источне цркве. До тада било је лакше Украјинце и Румуне приводити у крило Римске цркве: српска јерархија била је већ у следству добиваних привилегија заштитни бедем против црквене уније. Зато и неунирани Власи допреше под српску јерархију.”

Швикер наводи из Привилегија Леополда став по коме се српски архиепископ означаје као старешина Срба и у црквеним и у световним стварима. “Ова последња изјава Декрета од 11 децембра 1691 пружа нам у исто време доказ да је Аустриска влада сматрала Србе придошле са архиепископом Црнојевићем као нарочити “државни” народ, као што и доцнији аустриски државник барон фон Бартенштајн у његовом Промероријалу одређеном за поучавање доцнијег цара Јосифа II ово о Србима изјављује: “Није се радило о томе да се приме растерани богунци или да се њима дају нека пуста земљишта, већ се радило о томе да се чврсто насељени и имућни људи, који нису били ометани у вршењу својих верских обреда, потстакну да пређу из турског суверенства у овдашње, и то ризикујући тело и живот, имање и добра. Ови Срби су према томе још испочетка означавали као ‘нација’ са својим духовним и световним сталежима, која се *per modum pacti*, путем уговора, овамо упутила...” (извор цитиран на крају).

Сто година доцније, Законским чланком 27: 1790/91 додељена се у Угарској грађанска права “грчко-несједињеним верницима”. “Срби су тиме мало били задовољни, нарочито стога, што је инартикулирање њихових грађанских права истицало њихову веру, а не њихову народност”. (Швикер у допуни Хунфалвија, стр. 323).

Стр. 324: “Принцип националности је налазио код Срба увек на плодно земљиште” (спомоње 1848).

Прота Манојло Грбић пише у своме делу “Карловачко владичанство”, III, стр. 64:

Пребегли Срби у Аустрију могли су се вратити у Турску не само без казне него још са привилегијама. О томе саопштава Иларион Руварац, на основу докумената, у часопису “Јавору” за 1891, стр. 283 ово: “Велики везир Мустафа Гуприлић, нашавши на измаку 1690 опустјелу земљу, нашао је за нужно, као мудар и ваљан државник, разгласити да ће се пређашњим становницима српске земље који се разбјегоше и раселише, дати опрост и слобода од плаћања сваког данка кроз више година ако се поврате на своја кућишта...”

Досељавање Срба је трајало до краја XVIII века, али је било све слабије. Многи Срби су се доселили у Срем после пропасти Првог српског устанка, али су се они највећим делом вратили у Србију иза Другог устанка. С њима, и после њих, пошли су многи староседеоци данашње Војводине у Србију.

Кад су српске миграције у Војводину престале, када је усељавање Срба скоро пресушило, власти су приступиле насилној и планској колонизацији иноверије, у прво време нарочито Немаца а после Маџара и уз њих припадника још разних народности (чак и Француза и Шпанаца). Тако је, како каже Душан Поповић, “Војводина, некад чисто српска област, постала током времена у етничком погледу једна од најшаренијих области у свету”.

Срби су услед ових систематских и тенденциозних колонизација лишени своје националне премоћи, али никад нису били потпуно истиснути. У многим деловима Војводине нису више били искључиви насељеници, у неким нису чак били ни у већини, али њихово присуство је у том крајевима било ипак вечно и континуелно. Никад област садашње Војводине, откад историја памти, није била без Срба, и то без знатног броја Срба који јој је давао национално обележје. Све што је у њој било од вредности било је српско.

Нас овде занима углавном XIX и XX век. Занима нас данашњица, али и оно из чега је данашњица проистекла. Ова два века показују сталну етничку флукуацију Војводине, која се мора у целом свом току обухватити.

Мало пре смо навели етнички склоп Прве српске Војводине која је екзистирала, у ствари вегетирала, средином прошлог века. Овде ће се дати по неки етнички детаљ и пре и после тога доба, до образовања Друге Војводине и то махом такав за кога сматрамо да се не налази код других писаца. У овом одељку говориће се само о Србима.

Неће се моћи изолирано говорити о српском становништву самих предела Војводине, која у овим периодама није ни постојала, већ целе Маџарске, јер је оно чинило једну етничку, верску и духовну целину у целој држави.

III.

Срби насељени у ранијој Угарској потичу из разних српских предела. Највише их је из Старе Србије, из Рашке и околине, због чега су те Србе и Маџари и Немци називали Рацима, и то конзеквентно; и приватно и у званичним актима (маџарски Рац, пл. Рацок, нем. Раицен).

Сами досељени Срби себе су увек звали Србима, мада нису били противни ни да их Рацима зову. Постепено се назив Рац изгубио; од XIX века Србе и остали народи тако обележавају (као Србе).

Већ цитирани маџарски етнографи Хунфалви и Шпикер пишу на страни 324 Етнографије Угарске:

“Срби се сами зову Србљи... У повељама законских чланака Маџарске зову се Рашани (према граду Раша, Нови Пазар)... У 18 веку се у званичном језику појављује место *Natio Rasciana*, *Natio Illyrica*, “Илирска нација”, па и данас још у шематизмима католичких епархија може се читати “илирски језик — српски језик”...”

Проф. Швикер, у својој Статистици Угарске (1876) каже да се у старим маџарским исправама (свакако на латинском језику) до XIV века стално говорио о Србији, а после о Рашкој одн. Расцији као држави наших предака. Отуда је остала та индентификација имена Србин и Рашанин. Од XIX века понова преовлађује у Угарској назив Србин и добива чак званичну форму (у статистикама, у означању вере итд.).

Али нису сви угарски Срби пореклом из Рашке. Има међу њима и Срба из Македоније (Пиколомини је био допро до Скопља и одатле почео повлачење), има их из северне Србије, који су се придружавали збегу са југа. Али ранијих појединачних усељеника има у великом броју из Босне итд.

Алекса Ивић: Историја Срба у Угарској од пада Смедерева до Велике Сеобе. Загреб 1914, пише на стр. 5:

“Са падом Деспотовине под власт турску није завршена борба Срба и Турака. Многобројни ратници српски не могоше се навикнути да служе свом непријатељу, него се почеше селити у суседну Босну, Херцеговину и Зету да помогну тамошњим сународницима сузбијати турске нападе. Још у већем броју су прелазили у Угарску, с којом је у последње доба Деспотовина била у тесној вези и у којој је краљ Матија чврстом руком прихватио владу, те је пружала највише изгледа на успешну борбу против Турака...”

Од свију држава, најрадије је Угарска примала досељенике из Српске деспотовине. Многи Маџари су се због близине турске повукли са граница државних у унутрашњост, те је јужна Угарска била скоро опустела. Насељењем Срба по Срему, Бачкој, Банату и Поморишју снажили су Угри баш те крајеве који су највише били изложени турским насртајима и чије је становништво највећим делом било проређено...

Већином су се селили у Угарску угледнији и богатији Срби из Деспотовине, јер су они највише трпели услед пропасти српске државе... Собом су водили и многе сељачке фамилије које су им као властели подложне биле и које су хтеле да и надаље деле судбину са својим господарима...”

Македонско порекло је видно нарочито из презимена појединих породица: Попов, Вујин, Јованкин итд. Има их доста чије се презиме завршава са ски, као данашње наметнуто презиме већини Македонаца. Али су та презимена у Војводини првобитне форме, оригинална, у народу настала. Тако знам једног бившег богослова у Задру, чија се породица зове Поповицки, а не Поповски како је заменио српско презиме главни поборник Македонске цркве, свештеник скопски. Међутим, ни сва та имена не показују македонско порекло, јер налазимо поред имена Дунђерски, Гавански итсл., вероватно донета из Македоније, још и слична имена несумњиво настала у Угарској. Тако нпр. Сремачки, Каћански, Сенћански, Бељански, Добановачки, Дорошки, све на основу назива села и крајева, одакле су пресељени у оквиру саме Војводине.

Све првобитно становништво под именом Срба или Раца било је несумњиво српског порекла и припадало српској “раси”, ако смем тако да кажем. Али је после њима пришао и приличан број породица цинцарског и грчког порекла досељених у Маџарску, таквих досељеника који нису хтели мењати веру, а у својој народности нису могли одржати веру, па с временом ни саму народност.

Проф. Ивић пише да је међу Србима у Пешти и Будиму било доста Цинцара и Грка, досељених углавном у другој половини XVIII века, већином из Македоније. “Ови пештански Грци и Цинцари су се прибијали уз Србе и многи се од њих већ у другој генерацији претопили у Србе. Они су били упућени на Србе прво стога што су били трговци а трговина се у Пешти налазила већим делом у српским рукама; друго стога што су били православне вере као и Срби те су се женили и удавали са Србима, имали исте црквене поглаваре а и у први мах сачињавали и исте црквене општине; најзад стога што су Срби имали извесне привилегије, које су уживали и Грци кад би се помешали са Србима”.

(Алекса Ивић, Историја Матице Српске од оснивања у Пешти (1826) до пресељења у Нови Сад (1864. — Едиција: “Матица Српска 1826-1926”, Нови Сад 1927.)

То важи и за јужне пределе Угарске, но у далеко мањој мери; у њима је било мање Цинцара и Грка. Било је у Банату нешто Бугара, али, колико је мени познато, већина их је била покатоличена, тако да од њих нису постали Срби. То исто важи за поунијађене Јермене. Углавном, преко 95% садашњих Срба Војводине води порекло од чистих Срба, можда најчистијих које игде има. Пошто је било врло мало мешаних бракова (са оно-веријом, а то значи са другим народношћу), то је и тај факат утицао на чистоћу расе.

IV.

Без обзира откуда су дошли, сви досељени Срби у ранијој Угарској образовали су једно такво национално и духовно јединство, да му се тешко пример може наћи на другом месту.

Растурени по целој пространој Угарској: у Будиму и Сент Андреји, у Ђеру и Коморану, у Печују и Сомбору, у Бечкереку и Кикинди, у Темишвару и Араду, у Сегедину и Суботици, свуда су се осећали једно и иступали заједно. Свуда су храњени истим историјским реминисценцијама и одржавани истом надом за ослобођењем своје Србије. Следили су исте обичаје, имали једнаке назоре, исповедали исту веру, подизали веома сличне богомоље.

Познати немачки слависта, последњи ректор Немачког универзитета у Прагу, Герхард Геземан, писао је у једној студији о српској литератури, између ратова, да су “велики ројеви из Македоније и Старе Србије прешли највећим делом у аустријске и угарске јужне граничне пределе и као земљорадници, трговци и славна гранична војска **србизирали опустелу Славонију и Војводину...** Колонисти у Угарској испремешани су са сународницима из Македоније. Ова мешавина, којој никако не недостају и динарске примесе, мешавина старосрпског националног романтизма, византиске похлепности за зарадом и македонске радљивости, мешавина жилавости, животне предредности и опортунистичке, инстинктивне способности прилагођавања, извукла је за мало генерација Српски народ из духовног средњег века, балканизма и патријархализма и превела у средњеевропску културу...” (Стр. 4).

Јован Скерлић у својој Историји нове српске књижевности овако описује стање српскога народа на прагу XIX века:

“У то време, Србија, готово пуста, била је само београдски пашалук, у коме две аустриске окупације нису

измениле жалосно стање ствари; малена Црна Гора борила се без престанка са Турцима за свој опстанак; у Босни и Херцеговини није било ни трага духовног живота, а Стара Србија поробљена, попаљена и опустела, после две велике сеобе, била је у очајном стању. **Оно што је било духовног живота у српском народу, то је било код оно неколико стотина хиљада бегунаца, који су се настанили у пустим равницама Јужне Угарске.** Ти су Срби почели живети новим културним животом и **неких сто и педесет година ту се мислио и писало за цео српски народ.**”

Војводина и Нови Сад су сматрали још крајем прошлог века као главни и интрасигентни претставници и браниоци Српства. Иако смо имали две српске слободне државе, из Војводине је происходило духовно струјање Српства.

Бискуп Штросмајер је у једном свом писму канонику и историчару Рачкоме жалио да је “пјесничко дјело црногорског кнеза под именом Пјесник и Вила”, мада красно ипак уперено против Рима и католичанства. То је писао 19 јан. 1893. На то му одговара Рачки 28 јан.: “Ваше опаске на кнежев пјесмотвор јесу темељите. **Одвише истиче српство и православље. Уплив новосадски**”. (Кореспонденција Рачки-Штросмајер, уредио Ф. Шишић, IV књ. Загреб 1931).

Али највеће чудо је у томе, што су угарски Срби образовали и потпуно исти, свуда једнак језик српски. Несумњиво је да су собом донели разне дијалекте, који су се после спојили у један јединствени изговор.

Данас то није тако тешко. Али је онда било веома тешко и, нормално гледајући ствари, немогуће. Људи су били на стотине километара удаљени једни од других, без скоро икаквог личног контакта. Није било народног књижевног језика, да би се бар уједначење у начину писања разумело. Данас се у школама усавшава језик и учи заједнички изговор. То је од прошлог века. Тада је позориште било меродавано за ортодоксију изговора. Али у целој Маџарској није било српских позоришта ни колико прста на једној руци, и то у другој половини прошлог века, кад настају и путујућа позоришта. Данас би се то веома ефикасно могло спровести радијом и телевизијом. Али их тада није било ни од корова.

Па ипак су Срби Угарске имали уједначен и писани и говорни језик; имали су уједначен и изговор. То чудо се после поновило у Србији, али је она имала своју власт, своје школе, своју војску итд. Чудо је мање, ако га уопште има, него у Војводини одн. Угарској.

Данашњи општесрпски књижевни језик више је формиран у Угарској него у Херцеговини.

V.

Рекли смо да су Срби не само стално живели у границама Српске Војводине, већ да су они том пределу давали национално обележје. То нису приче ни национална самохвалисања, јер су странци, Несрби, то исто запажали и тврдили. Има безброј таквих сведочанстава из разних векова, али ми не желимо да понављамо што су већ други покупили. Овде ћемо изнети импресије и тврдње странаца из XIX века, нарочито што се тиче Бачке, јер је ту српство најслабије било и баш у XIX веку је било достигло своју најнижу тачку, и јер су се на њу окомили и Маџари и Хрвати!!

Прво ћемо цитирати Мемоаре аустријског армијског ђенерала барона Антона Молинари, који је рођен у Тителу и детињство (од 1820-1833) провео у Бачкој (син официра досељеног из Италије).

У својој књизи Успомена, која је изашла 1905, после његове смрти, у Швајцарској, и која ће бити даље цитирана, каже Молинари на страни 11: “Скоро сва места Угарске Низије беху за време турске инвазије уништена, а насеља учињена ненастањивом пустињом” (сем седишта турских власти и војних објеката). “Поновно насељење опустошених предела следовало је тек после једног века и по, и то од стране српских избеглица, пошто се Турци повукоше”.

У почетку књиге, пред овим, говори о стању у његовој младости у целој Бачкој а нарочито у Шајкашкој, где је живео (али веома често ишао у Нови Сад). Он каже: “Далеко највећи део становништва сачињавали су Срби. То је она грана јужнословенске расе, коју су чак Маџари убрајали у најлепше народе Угарске. Храбри, ратоборни, многострано обдарени, Срби много полагају на своју народност, на своју слободу, на патријархалне установе. Они говоре један милозвучни дијалекат, склони су контемлативном маштању, воле песму, музику, поезију.

Дуге зимске вечери испуњују Срби причама које величају подвиге њихових јунака из доба великог Српског царства, и који жале патње и невоље које су њихови преци морали да подносе у турско време које је слави следовало. Незадовољни односима под којима су морали код нас да живе, пуни неповерења према несрбима, њи-

хово расположење је било покаткад потиштено, оно је ометало радосно пословање...”

Стр. 16: “У својој успомени су пријатне зимске вечери, кад би дошли посетиоци и у прози и песми маштали о великом српском времену и бедном вакту турском који је затим наишао...”

“Већина официра се састојала делом из потомака досељених деспотских породица, делом из синова земљорадника. И пре и после живљаху највише само у успоменама на славну српску прошлост”. (Упозоравам читаоце да се ради о царским официрима Бечког ћесара, који меморијално живе само у Српству и у Србији).

На страни 11 пише: “Иако је српски језик доминирао у целој области, а ван Војне Границе беше латински све до 1840 службени језик, међу мушкарцима и конверзициони језик, ипак је већ у многим круговима почела да се полаже вредност и на знање мађарског језика”.

То се односи на четврту деценију прошлог века. Стање је било овако: Службени језик у Граници (Шајкашкој) био је немачки, ван Границе латински, али конверзациони језик народа био је доминативно, ако не искључиво, српски. Тек после је навалила иноверија и српски језик потисла. То тврди Бачванин немачког материнског језика, чији је син спреман био годинама за службу у Босни (одјелни претстојник барон Молинари).

Пруски гардиски официр Пирх који је крајем двадесетих година прошлог века обилазио српске пределе, пише на страни 3 својих путописних бележака:

“Између оба града (Суботице и Новог Сада) почињу већ Срби, и то не да живе разасуто између Маџара, већ одавде па на југ до Саве сами обитавају читаву област. То су потомци оних који су се у XVII веку иселили из Србије. Они су готово непромењено одржали језик, веру и обичаје”.

У официјезном Опису Угарске и споредних земаља изашлом 1834 износе се разне народности по жупанијама. На страни 251 стоји да су у Бачкој изос. **“Раџи, који су веома многобројни; они обитавају 35 места”** (а Маџари 29).

У Барањи Водени Хрвати обитавају 49, а Срби 25 места (стр. 257).

У Торонталској жупанији (западни Банат, ЛМК) **“становници су дивљи Раџи и Власи”** (стр. 446).

У Тамишкој жупанији **“становници су Власи, Срби, Бугари, Немци, Французи, Италијани. Маџари се могу на-**

ћи овде онде појединачно, за време турске власти они су били сасвим отишли...”

Адолф Гринхолд пише 1847 да је град Сомбор насељен претежно “Рашанима католичке и грчке вере”, у самом Бачу “играју се деца усељених Срба” итд.

За време Прве Војводине изнето је раније како су етнички односи изгледали. Сад ћемо пренети шта саопштавају пруски дипломатски претставници у време ратова 1866, и 1870. О томе је скоро писао немачки дипломатски историчар фон Рајсвиц. Он пише како у лето 1870 извештава пруски изасланик и научник Розен Берлин о расположењу Срба према Прусској, и каже да у Јужној Мађарској **“српски елемент, који сачињава већину”** показује своје симпатије за Немачку (док су Немци католици, Мађари и Јевреји за Француску).

На другој страни (177) каже фон Рајсвиц да “Срби Војводине претстављају (за Мађаре) најтежу фракцију међу мађарским Словенима”. Они су јој били тежи него Словаци, него Хрвати, него Румуни.

Немачки научник и путописац Ј. Г. Кол, који је о нама много писао, издао је у то време књигу о Народима Европе, у којој се налазе и ове констатације:

Стр. 77: **“Читаво становништво јужне Угарске од Пеште надоле има да се сматра као претежно српско...”**

“Као на Јадрану, тако су се исто ови потомци српског народа укрцали на лађе моћног Дунава и овде постали један од најважнијих бродских и трговачких народа Дунава. Они су овде, на целом току од Пеште до Дунава, одузели овај занат Мађарима који су слабо расположени за трговину и бродарство...”

Аустријски путописац Александар Хекш, описујући Подунавље 1881 године, каже које све крајеве Срби обитавају. Нас интересује овај део:

“На Дунаву и Тиси узводно станују до дубоко у Угарску, до Францовог канала (у Бачкој), до ушћа Мароша, до Сегедина (у некадашњем Тамишком Банату)... Мале колоније Срба, које обављају трговину, бакалук, ниже градске занате, постоје готово у свим угарским градовима, где их зову Раци или Рашани (по покрајини Рашкој у Старој Србији)... Њихов број износи у опсегу Подунавља скоро три милиона. Тачно према последњем снимању 2,959.430.”

Вероватно је писац обухватио ту цело становништво кнежевине Србије, али не Босне, Херцеговине, Црне Горе,

Боке, Далмације итд. Вероватно ни Хрватске, у шта нисам сигуран.

Од свега што су српски писци досад изнели одн. пренели из изјава странаца, навешћемо само неколико реченица проф. Душана Поповића из књиге: Велика сеоба Срба, Београд 1954. СКЗ. Тамо стоји на стр. 93: Почетком XVIII века, у тзв. Ракоцијевој буни, Бачку означају Србијом и српском земљом једна и друга страна. Тако “главни заповедник војних одреда који су се борили против Срба у Бачкој, Дарваш, пише 19 јула 1704: ‘Сва велика места Расције и с ове и с оне стране Дунава и Тисе попалили смо’”.

Ракоцијеви куруци су разорили 1708 Бају, тада српско насеље. У једном запису из тога доба стоји како су “безбожни и проклети” куруци напали “на српскују земљу.”

У првој половини XVIII века није уопште у Бачкој било маџарског становништва. (Поповић. Сеоба, 140).

VI.

Бројно стање Срба у границама Војводине није могуће установити кад Војводина није постојала, јер се онда подаци дају у другом административном склопу. Наилазимо на бројеве Срба у целој Маџарској (ужој Угарској) или у целој Угарској (са Хрватском и Славонијом). Први су, сасвим јасно, много употребљивији: око 90% тога становништва отпада на Војводину. Од других приближно половина. — Још је теже кад се износе засебно бројеви за Војну Границу а засебно за Провинцијал. Војводина спада већим делом у Провинцијал, али не цела.

Словачки правник и етнограф Јан Чапловић, по вери лутеран, био је неколико година саветник Православне конзисторије у Пакрацу (почетком прошлог века). У својој много цењеној књизи о Славонији и делу Хрватске он је дао и једну “Општу Табелу несједињених Грка (православних) у угарским земљама према конскрипцији од г. 1797”. Каква је то конскрипција била, није ми познато, али су ови подаци драгоцени, што су први формални статистички подаци те врсте и што су дати у табеларној форми. Наводи се и број кућа њихових, цркава, свештеника, брачних парова итд. То морамо овде изоставити, али ћемо пренети бројеве становника (“импопулације”) православних “према језику” и то по епархијама (дијецезама). Према Чапловићу било је дакле крајем XVII века:

У дијецези	Срба	Влаха	Грка и Цинц.
Карловачкој	127.092	—	1.012
Темишварској	147.140	196.211	—
Вршачкој	26.513	198.017	—
Арадској	11.621	298.896	3.477
Бачкој	89.644	—	—
Пакрачкој	86.707	—	—
Горњокарлов.	164.287	—	—
Будимској	23.609	—	1.199
Укупно	676.613	687.124	5.688

У ужој Маџарској биле су дијецезе Темишвар, Вршац, Арад, Нови Сад и Будим, са укупно 298.527 Срба православних, док су остале три епархије на југу имале припадника Срба 378.086.

По дијецезама дао је бројеве православних још и Фридрих Шуберт, географ и статистичар ондашњег типа. Ми смо у испису издвојили само епархије са чисто српским живљем, док су епархије Вршца, Арада и Темишвара биле мешане (српско-румунске), тако да бројеве нисмо ни преписали. Они су од важности за верску, а не националну историју. Према Шуберту било је у четвртој деценији прошлог века (око 1834):

У дијецези	Православних Срба
Карловачкој	148.945
Пакрачкој	99.086
Новосадској	106.116
Будимској	23.548
Горњокарловачкој	174.370

Овде је наведен само западни део Војводине. У архи-дијецезу Карловачку је спадао цео Срем, али усто још и источни део Славоније и Славонска Војна Граница. Новосадској дијецези је припадала само Бачка, и она је имала тада преко сто хиљада Срба православних, док целокупан број становника није могао никако прелазити 400 хиљада.

У више пута овде цитираном Статистичко-географском опису Угарске из г. 1834 наведено је становништво по вери у појединим жупанијама. У Банату је оно дато заједно за Влахе и Србе (у обе жупаније: Торонталској и Тамишкој). На укупно пола милиона душа у те две

жупаније (скоро прецизно пола милиона) било је православно близу триста хиљада (управо 296.952).

У жупанијама где није било Румуна било је православно (дакле Срба): У Пештанској 6.805, у Барањи 13.856, у Бачкој 74.141 (а католика 191 хиљада).

Српски статистичар Владимир Јакшић жалио се једном на опадање броја Срба у Угарској, али само у цивилним жупанијама, док је у Граници, поред толико жртава, број Срба растао. Он је казао (према часопису “Глобус” за 1873: “Опадање Срба у Угарској”) да је Срба било

Године	У Граници	У Провинцијалу	Укупно
1797	322.885	344.362	667.247
1847	481.323	415.579	896.902
1867	573.539	418.262	991.801

Стварно је крајем XVIII века било у Војној Крајини (Граници) мање Срба него у цивилним жупанијама, а после знатно више.

Немачки сарадник листа који ово саопштава додаје са своје стране: “У ужој Угарској смањење Срба се да јасно доказати. После имиграције Срба крајем XVII века, кад су се доселили више од триста хиљада, Будим и Барања су имали бројно српско становништво; сад од њега постоје једва слаби трагови. Исто важи за колонисте који су се после 1433 населили по многим угарским градовима, као нпр. Токају, Сатмару, Дебрецину, Солноку. Сад се од њих налазе само појединачни индивидуи, који се истина држе Источне цркве, али су српски језик заборавили. Пре 1848 налазила су се уз Тису многобројна српска села; ту је опадање највеће” (потиснути су од Маџара). Писац као узроке смањења наводи: кржаве борбе са Маџарима 1848, сеобе у Кнежевину, смањење порођаја, и румунизација: “Код црногорских насељеника у Банату јасно се може пратити како се сваке године све више румунизација” (постају Румуни).

Један млади научник Жозеф Херман, описујући у својој тези на Паришком универзитету Маџарску Буну, изнео је и бројно стање појединих народности Угарске пред саму Буну. Каже да Маџар Фењеш и Чех Шафарик готово једнаке бројеве дају. По њима, целокупна Угарска без Ердеља (дакле са Хрватском и Славонијом) имала је мало више од десет и по милиона душа. Од тога Хрвата 1.352.960, а Срба 943.000. Исто је било Бугара и Грка по десет хиљада, Црногораца 2.800 (??).

Срба је, дакле, било мало мање него Хрвата. Али док су овде наведени били сви Хрвати који су уопште у свету екзистирали (јер Далматинци нису још постали били Хрвати), Срба је било још бар три-четири пута толико.

Пруски а после швајцарски пуковник и професор Војних наука на Политехникуму Цирих фон Ристов наводи у свом опису Маџарске буне да је тада цела Угарска имала 14 и по милиона становника (са Ердељом), од чега Маџара 5,413.327, а Словена 4,665.263. Од тога је било Словенаца 49.667, Хрвата 1,248.617, а Срба 1,043.988. Он је још више приближио био укупан број Срба и Хрвата. На другом месту каже у приказу Маџарске буне: “Од угарског предела сматрала је 1848 српска нација да њој припадају жупаније Барања, Срем, Бачка, Торонтал, Тамиш и Крашо (све три последње сачињавају Банат, ЛМК); пуковски окрузи Градишка, Брод, Петроварадин, Немачко-банатски, Илирско-банатски и Шајкашка. На овом пределу живе 2,184.000 људи, од којих су само мало изнад 800 хиљада заиста Срби, дакле једна добра трећина, док остатак отпада на Маџаре, Немце и Влахе...”

У приказу Српско-турског рата 1876 пише фон Ристов: “Број Срба насељених у Угарској (међу које су на више места разасути Власи, Маџари и Немци) може сад да износи око један милион.”

Најпознатији етнограф Аустрије свога доба барон Карл Черниг тврдио је да је у широј Угарској било 1856 Хрвата 1,329.814, а Срба 979.952 (још и Бугара 22.987, Грка 9.195 итд.).

Наследник Чернига као директора бечке статистике Адолф Фикер казао је у књизи издатој 1869 (која се ипак односи на нешто раније време) да је Срба тада, (средина прошлог века) било у Барањи 18,24%, у Бачкој 31,79%, у Банату 33,71%, у Српско-банатској граници 51,74%. (Ту је још било Немаца 9,40%, Влаха 34,76%). Барања је ту дата цела (са Мохачем итд.), а такође и цео Банат са Темишваром.

Познати маџарски историчар и статистичар проф. Швикер писао је у репрезентативној едицији “Статистика Угарске”, коју је саставио поводом одржања Статистичког конгреса у Пешти 1876, на стр. 156:

“Срби станују по пола у (ужој) Маџарској и у Хрватској-Славонији са Војном Границом која ту спада. У Хрватској сачињавају у жупанији Сремској и у Војној Крајини готово целокупно становништво. У Маџарској имају

апсолутну већину у Великокикиндском Дистрикту (88%), а чине мање-више знатан део становништва у жупанији Торонталској (34%), Бачкој (преко 15%), Тамишкој и Барањи (4-6%).”

Француски етнограф Гедо објавио је 1876 студију о народностима Угарске. Број Срба у широј Угарској наводи округло милион.

В. Карић изнео је у свом делу “Србија 1884 г.” “статистику” целокупног Српског народа по покрајинама. У Маџарској их је, по њему, било 650.000, од чега у Бачкој и Банату 450 хиљада. Он је у укупан број уврстио и Крашоване као и Хрвате Шопронске жупаније.

Маџарска званична статистика базирана на конверзационом језику није до 1880 одвајала Србе од Хрвата (као што није чинила ни статистика Хрватске и Славоније). Те године је било у ужој Маџарској укупно лица са “српско-хрватским језиком” 631.995.

Од 1890 се одвојено приказују Срби од Хрвата. Тада је утврђено у Маџарској 495.105 Срба и 183.642 Хрвата. По вери је било православних Срба 410 хиљада, а 80 хиљада католичких Срба (остатак спада на друге вере, између осталог 90 Јевреја). Све је то забележено у Стат. Годишњаку Угарске за 1897 (на немачком).

1910 нађено је Срба знатно мање, а Хрвата нешто мало више. Према званичним подацима Маџарске статистике (на немачком, цитирано на крају) овако су ти Срби били распоређени територијално:

Лева обала Дунава	180
Десна обала Дунава	14.962
Између Дунава и Тисе	146.547
Десна обала Тисе	60
Лева обала Тисе	113
Између Тисе и Мароша	275.597
Ердељ	223
Ријека	55
Укупно	437.737

То смањење броја Срба према претходном попису чак у апсолутним бројевима произвело је општу сумњу и скепсу. Њу је изразио и познати аустријски политичар Сосноски у својој студији “Политика у Харбсбуршком царству” I, стр. 357 (на немачком) где он каже да се толико смањење не може логично оправдати. “Можда се опадање може тиме објаснити да су многи Срби код по-

писа изјавили, из обзира опортунитета, да маџарски ‘најрадије говоре’, а да се ипак нису одрекли своје народности.”

Тада је у укупној Угарској нађено Срба 1,052.180, а Хрвата 1,678.569. Код следећег пописа, 1910, нађено је Срба 1,106.471, а Хрвата 1,833.162. Српско повећање износи 9%, а хрватско 10%. Срби чине 5,3% целокупног становништва Угарске, а Хрвати 8,8%. То све утврђује француски антрополог Шервен, који јак пораст Хрвата према претходном попису види у чињеници да су тек 1910 Шокци у Барањи “у многоме обележени као Хрвати”.

VII.

Ми смо, заиста, у Маџарској имали велике етничке губитке за читаво време нашег постојања тамо. И то услед одрођавања и селења. Одрођавање је код Срба било мање него код иједног народа Угарске, али га је било на периферији, ван српских компактних насеља.

Нису само национално изгубљени периферни Срби раније Маџарске, који су махом денационализирани или се истражили, већ је и из самог језгра много становништва исељено. Познат је масовни екзодус у неколико махова Срба из Поморишја и Потисја у Русију, који је извршен у току XVIII века (поближе у књизи: Мита Костић, Српска насеља у Русији; Нова Србија и Славеносрбија. Београд 1923, Српски етнографски зборник, књ. 26), и то организован екзодус са својим старешинама, где су после образовали Нову Србију. У ослобођену Србију XIX века стално су се селили појединци из крајева данашње Војводине, нарочито интелигенција, која је дала прве кадрове те врсте у обновљеној Србији. Али је било и масовног селења, нарочито после 1878, кад су српске власти тражиле Србе по свим крајевима да населе опустеле тек освојене пределе (из којих су се Арбанаси отселили). Тако су Војвођани подигли посебна насеља попут оних у крају из кога су се доселили. То је нарочито село Косанчић у долини Пусте Реке, основано 1888 на ледини, затим Александрово у Добричу, Нова Божурна код Прокупља и Миланово у лесковачком крају. Војвођани су се највише доселили из јужног Баната (Опово, Панчево, Јабuka и Омољица) и Срема (Ириг).

Крајем прошлог и почетком овог века било је веома интензивно исељавање Срба Војвођана преко Мора, првенствено у САД и Канаду. Тиме се много разводнио српски живаљ у некадашњој јужној Маџарској.

Између два последња пописа било је највеће исељавање Срба у прекоморске земље. По угарском Статистичком годишњаку за 1910 (на француском), само те године (1910) иселило се за Америку Срба из Маџарске 2.128, а из Хрватске и Славоније 3.819, и то махом одрасли мушкарци. Ове су се појаве морале рефлектовати негативно на опште бројно стање, тим пре што су њима доцније следовале породице.

VIII.

Кад је 1918 ослобођена Војводина, Срби су у њој сачињавали само релативну већину, и то слабу. У целој БББ православни су претстављали само 34,4% становништва, од чега на Румуне отпада 5,4%. Остаје на Србе православне само 29% и то две године после завршеног рата. За то време није било српске колонизације, али је било нешто чиновништва итд. из других области, тако да је тај проценат могао бити 1918 и незнатно мањи. Но ипак је био највећи у тој провинцији, јер су Маџари партиципирали са 27,7%, а Немци са 23,8%. Лица са српским матерњим језиком било је 37,2%, од чега разлику претстављају Буњевци и Шокци.

То је у БББ. Кад би отпала Барања, а придошао источни Срем, према данашњој територији Војводине, ситуација би и тад била за Србе знатно повољнија. Ја то овде не могу срачунати, јер је Срем подељен док је у Статистици 1921 приказан у целини, али се без страха може тврдити да би тада самих Срба било релативно знатно више. Ни тада не би претстављали апсолутну већину, али би релативна већина била много већа, далеко изнад једне трећине.

У Банату је било Срба 1921 око 42%, а у Бачкој са Барањом 21%. У Срему је јамачно било много изнад половине.

После Првог светског рата појавила се тенденција ресрбизације Војводине, која сад више није била спонтана и приватна, већ је административна акција спроведена од државних власти. Насељавани су махом добровољци из рата (и претходних устанака). То су били највећим делом Срби, али не ипак искључиво Срби. Ако је неко био добровољац, није се питало је ли Србин или што друго.

Али теран није био нико из Војводине. Иноверија је остала скоро у потпуности. Насељени добровољци су добивали земљу одузету, уз накнаду, тзв. Аграрном реформом и неку малу помоћ, па су сами зидали своје

домове и то већим делом у посебним насељима. Тако су настала нова српска места у Војводини (нпр. Војвода Степа, Карађорђе, Млада Босна, Ловћенац итд.). Надошла је једна знатна принова српског живља, које се јако множило, али услед веома рђавих хигијенских прилика и друге климе (то су били махом брђани досељени у равницу), многи су страдали. Нарочито је била јака смртност одојчади и мале деце. За време рата су Маџари избацили брутално све те насељенике из Бачке и Барање.

Прецизан број тих насељеника није могуће утврдити. Можда је на крају власти Прве Југославије било са децом и чиновништвом неколико десетина хиљада нових Срба Војводине, можда близу сто хиљада.

Они су долазили из свих српских крајева, највише из Лике и Кордуна, из Херцеговине и Босне, из Боке и Црне Горе. Из Србије их је било веома мало.

И они су се били прилагодили новом начину живота, нарочито деца њихова која се ни у чему нису разликовала од деце аутохтоних Војвођана. Да није било новог рата, ни у чему се они не би више разликовали од старих Војвођана.

Мада је Трианонски уговор присајединио Краљевини СХС огромну већину српских насеља у Угарској, ипак су нека тамо остала. Остали су и многи појединци разасути по свим деловима државе. Велика већина њих преселила се после у Југославију, и то углавном у Војводину. Власти су покушале биле да један део населе у Јужној Србији и тај експеримент се показао као неприкладан. Сећам се како се раселило једно велико српско село од неких десет хиљада душа, чини ми се да се звало Батања.

Тако је Ослобођење 1918 довело до приличног каналисања српског становништва бивше Угарске, и до њихове концентрације у Војводини. Један хвале достојан процес. Ја знам многа лица из Пеште и Сент Андреје, која су живела у Новом Саду, Суботици итд. Ту је прилагођавање било такорећи аутоматско, без икаквих напора а камо ли криза.

Даљи развој не можемо бројно пратити, јер немамо прецизних података. Колонизација је несумњиво оставила јаке трегове. Разуме се да су се проценти једва осетно померали, јер су друге народносне групе од којих неке веома јаке, остале у свом пуном бројном наставу. Ипак се без страха може тврдити да је пред последњи рат српски живаљ чинио у тадашњим БББ далеко изнад једне трећине становништва, на данашњој територији Војводине ваљда добре две петине (40%).

Ренационализација те територије ишла је спорим али сигурним корацима.

IX.

Дошао је за Србе кобни Други светски рат. Војводина је отцепљена од Србије. Бачку и Барању су заузели у самом почетку Маџари. Срем су неко време Немци држали у директној власти, али на наваљивање немачког посланика у Загребу фон Кашеа предали су га Хрватима. Банат су хтели заузети Маџари, али се томе енергично супротивио диктатор Румуније маршал Антонеско, једини пријатељ Срба у последњем рату. Банат је био формално присаједињен Србији, али стварно управљан од немачких домаћих петоколониша, који су ту имали пуну власт.

Срби су у свим овим пределима гоњени и морали су да плате јак данак у крви.

Маџари су, чим су окупирали Бачку и Барању, издали проглас на хрватском језику са маџрским правописом (ја сам га имао у рукама) да сви Срби, Јевреји и Цигани који су се доселили после 1918 имају сместа напустити те крејеве. Али се на томе није свршило. Почело је и убијање Срба, и то не само досељених већ и староседелаца. Најпре појединачно и на основу неких сумњивих пресуда, онда без суда, затим масовно. Позната је тзв. "рација" у Новом Саду почетком 1942, кад су тобоже тражили партизане, а побили све Србе на које су наишли. Масовног убијања било је и у Шајкашкој и у другим крајевима Бачке (мање Барање).

У Банату је било стрељења Срба као ребела, или због сакривања ребела, ретко као талаца. Убијана су само одрасла лица на основу одлука власти које није нико могао да оспори.

У Срему су Хрвати вршили опште погроме према Србима као у свим крајевима који су били поверени њиховој злочиначкој држави. Ако нису успели да онако радикално Србе истребе, може се захвалити донекле Немцима, нарочито домаћим, а донекле спреми тамошњих Срба да дочекају банде хрватске. Јер Срем није био испочетка у хрватским рукама, па није могло бити препада као у Лици и Банији. Кад је он дат Хрватској, већ су Срби знали шта их чека.

Ипак је убијен велики број Срба. Адам Прибићевић је писао у једном канадском листу од 17 августа 1959, под насловом "Крапинци":

"Код нас се слабо зна колико су страдали Срби у Срему од усташа. Опште је мишљење да су они прошли

јефтино, а цео рачун да су платили Срби западни: по Славонији, Банији, средњој Босни и Далмацији. На језивитој судбини једне српске сељачке породице из села Баноштар, у срезу Илок, показашу што су сремски Срби претрпели.”

Причао ми је Рад. Марковић, бивши касациони судија у Новом Саду (мој школски друг из Карловаца) да су у његовом селу Сусеку Хрвати убили једног дана све Србе које су затекли, укупно, по њему, 750 лица, између њих и његове родитеље.

Колико је насилно убијених Срба у Војводини уопште тешко је рећи. Потпуно прецизно то се не може установити, нарочито не број несталих и уинулих услед деложирања.

Маџари признају сами да је приликом “рације” у Новом Саду побијено 3000 недужних Срба (мој чланак у чикашкој “Слободи” од 20 августа 1961 под насловом “Маџари признају и осуђују злочине над Србима”). Али нису то све српске жртве. За време рата смо их ми рачунали са 20 хиљада. Пок. ђенерал Недић ми је причао да су Маџари у Бачкој убили 21 хиљаду Срба. При томе се увек увеличава. Др. Радоје Вукчевић се осврнуо на мој гореозначени чланак у истој “Слободи” од 1 октобра 1961 са једним необично документованим и прецизним написом под насловом “Злочини и кајања”. Он жртве у Бачкој цени на 28 до 32 хиљаде, што ја сматрам претераним. Ја ценим српске жртве под Маџарима на десет хиљада, и то махом људи у најбољим годинама.

У Банату сам рачунао за време рата да је убијено од стране Немаца око три хиљаде Срба, највећим делом насељеника (добровољаца). На том броју и данас остајем.

Што се Срема тиче, ту је најтеже дати ма какву сигурну евалуацију. Не рачунајући жртве при борбама 1944 (то су ратне жртве), ја знам да је од самих хрватских зликоваца убијено у Срему много хиљада Срба. Они, по свом обичају, нису штедели ни жене ни децу. Ако се рачуна само 17 хиљада, то су укупне жртве од окупатора Војводине 30 хиљада честитих и ваљаних Срба (скоро најбољих који су тамо живели).

Ја са тим бројем, као скоро највероватнијим, оперишем. Знам да ће ми многи замерити што нисам ове бројеве подигао, али морам рећи да ме моја статистичка и научничка савест тера да будем јако обазрив и да овде не говорим као патриота већ као објективан посматрач.

Ти су бројеви ипак огромни. Они чине два процента

укупног становништва тих делова Војводине, а свакако пет процената одраслог становништва, много више процената мушког одраслог становништва. Пошто су жртве само српске, то их треба ставити у релацију са српским становништвом. Ово је тада било јако проређено. Није га никако било код куће више од пола милиона. Шест по сто је убијено и то највећим делом лица у најбољој снази које је могло да још многе Србе производи. Цифра убијених мушкараца према укупном броју мушкараца Срба износи више од десет по сто. То су енормни бројеви који «катастрофе означају.

Х.

По завршеном Другом светском рату настало је ново насељавање Војводине, нарочито на имањима протераних Шваба. Срби су, као што смо мало пре видели, највише насељени: Војводина је постала српскијаного што је пре била. То, разуме се, не надокнађује укупне српске губитке; у својој целини српска супстанца је окрњена.

Број затечених Срба у Војводини био је званично означен са 600 хиљада; број придошлих, ако се рачунају и Црногорци к њима, чини скоро половину броја затеклих Срба, а ако се узму у обзир и припадници осталих народности који се тамо неће моћи одвајати од Срба, онда је то пуна половина. То значи: од укупног броја Срба у Војводини, две трећине претстављају «доморци», а једну досељеници. То је доста здрава пропорција уколико не дође у скоро време до неких других видних померања.

Срби досељеници чине око 30% укупног броја војвођанских Срба. Њих има из свих српских крајева: највише из Босне и Херцеговине, скоро 90 хиљада, затим из Хрватске 73 хиљаде, из Србије и Старе Србије близу 60 хиљада, Црне Горе 3500 и Македоније 5400. Из иностранства 10.724. То ће бити махом из Маџарске, из чега произлази да су ту рачунати досељеници иза Првог и Другог светског рата.

Интересантно је да је једна добра трећина досељеника из Македоније изјавила да је српске народности, док је само 10% досељених Црногораца изјавио да је Србин. А тамо је било слободно, да то изјави ко хоће.

Процент декларисаних Срба је већ 1948 износио 50,6%, прелазио је половину укупног броја становника. При следећем попису било их је 51,1%. Значи да за пола

процента боље партиципирају (нестатистичари кажу да су за “пола процента порасли”, што је сасвим друго).

Било би сасвим погрешно инсистирати на том проценту Срба; њих је де факто знатно више. Сви Црногорци морају њима да се придруже. Они апсолутно не могу одржати своју етничку посебност у Војводини све кад би то и хтели. Пошто их је 1,8%, то укупна цифра Срба чини 52,9%, округло 53 процента.

Неће бити нимало смело тврдити да се ни Македонци неће одржати у Војводини као засебна група и поред свих школа које им дају, још мање Бугари, који су још већма разасути. Они не могу ништа друго постати него Срби. Њих је 0,7 и 0,2%. Руса такође има 0,2%, који исто тако не могу одржати своју посебност. Кад се и они прибroje Србима, онда је ових равно 54 процента. Међу “Неопредељеним Југословенима” такође је највише виртелних Срба; то су махом Буњевци који неће да буду Хрвати. Затим треба рећи да је попис од 1961 јамачно нашао такође бољу партипацију Срба за око пола процента, тако да се укупна квота Срба приближује тропетинској већини. Ако не дође до нових каламитета, та је тенденција очигледна.

II. Буњевци и Шоки

I.

У Војводини и њеном суседству живе две особене етничке групе под називом Буњевци и Шоки. Оне су између себе врло блиске; но ипак сливања и стапања међу њима нема: свака инзистира на својој деноминацији, њу истиче и њом се поноси. Ону другу сматра као посебну, другојачију, особену етничку групу. Није било случаја да је Шокац казао за себе да је Буњевац или обрнуто. То су два појма, две категорије, јасно раздјеливе.

Римокатолички каноник, Маџар, Шандор Ронаи, писао је 1866 у једном пештанском часопису ово о Шокима: “Шокац је савршени контраст Буњевцу. Шокац је европски Индијанац који живи поред Дунава у неколико села, по вери и језику, не обзревши се на различите акценте, једно је са Буњевцима. Шоки су богобојажљиви људи, али без морала...” (Из чланка Воје Старчева у “Канадском Србобрану број 131 под насловом “Како је мађарски каноник описивао Шоке 1866 г.).

Буњевци живе само у Бачкој, и то северној: у Суботици (која је њихова метропола), јужно и северно од ње.

Севернији Буњевци живе у тзв. Бајком триуглу, у оном делу Бачке који је остао под Маџарском. Шокци живе претежно у Барањи, али такође и у јужној Бачкој (уз Дунав). И њих има у Маџарском делу Барање можда више него у нашем (док је Буњеваца у Бајском Троуглу мање него код нас).

Шокаца је раније било много више: цела католичка Славонија се звала Шокадија. И данас још понеки Славонац католичке вере каже да је Шокац (ја сам то читао у југословенским новинама у виду дијалога).

У првој националитетној статистици Угарске од Алексе Фењеша, која је срачуната за годину 1840, стоји да је у Хрватској и Славонији тада било укупно лица 1,605.730, од чега Хрвата 777.880 (48%), Шокаца 297.747 (19%), Срба одн. Раца 504.179 (32%). У табеларном делу по жупанијама није било ниједног Хрвата у жупанијама Пожешкој и Вировитичкој, као ни у Сремској Крајини и Сремској Граници. Ту су били само Шокци и Срби, чије апсолутне бројеве и пропорције преноси и познати хрватски статистичар Јосип Лакатош у својој "Народној Статистици".

Изгледа да су и Босни, бар у једном њеном делу настањени католици звати Шокцима. Јер и данас још босански православци (па и муслимани) зову махом католике Шокцима. Један бивши чехословачки посланик у Швајцарској, који је ожењен православном Босанком и децу крстио у православној вери, казао ми је ту скоро да је он у ужој породици једини "Шокац". С друге стране, у северној Далмацији Срби називају католике Буњевцима. У задарској Семинарији сви су питомци из северне Далмације говорили за католике Буњевци, а ми из Боке Латини.

У нас (у Боки) кажу кад неко пређе у католичку веру да се полатинио, у Лици и Кордуну су говорили да се покрњачио (Манојло Грбић, Карловачко владичанство), а у Срему и Славонији да се пошокчио.

Каноник Рачки пише бискупу Штросмајеру 3 јула 1870 како му се замера од његових противника "да смијера Србе пошокчити, да тако завади Хрвати и Србље..." (Кореспонденција Рачки - Штросмајер, уредио Фр. Шишић, књ. I).

Иако су Буњевци и Шокци две различите етничке групе, оне се увек, и политици и у науци, јављају упоредо. Увек се говори заједно о Буњевцима и Шокцима, па и ми то овде радимо.

II.

Буњевце и Шокце можемо документално утврдити у Бачкој при крају XVII века, специјално године 1687. Тада је било у Бачкој око пет хиљада Буњеваца. Они су од аустријских власти називани искључиво као **“Раџи католици”**, било у немачком или латинском језику. Алекса Ивић наводи у оригиналном писму многе исправе тога доба које се односе на Буњевце (Историја Срба у Угарској до 1690, Загреб 1914, стр. 270 и даље). Тамо стоји: *catholische Rätzen, catholische Rätzen, catholisch Rätzen, Rasciani catholici etc.*

Бачки Шваба др. Паул Флеш, који живи у Немачкој као пресељено лице, написао је и издао 1953 године лепу књигу под насловом “Златна Бачка”, са многим подацима и илустрацијама. У њој каже да је из 88 латинских, немачких и аустро-угарских монографија и историјских докумената утврдио да су се Буњевци доселили у Бачку 1687 као **“католички Срби”** (католише Србен). Он је јамачно израз Раџи превео са Срби.

(Ту ми је књигу послао у своје време из Канаде одлични српски родољуб Воја Свирчев, који ју је и цитирао често у својим написима у Канадском Србобрану.)

И сви српски историчари преводe тако ове речи (Алекса Ивић, Јован Радонић, Душан Поповић — Срби у Војводини I, 108), преводe их као “католички Срби”. Оне заиста потпуно исто значе, али их ја преводим дословно.

Вођи ових раџких Срба су тражили да их населе у Суботици, Баји и Сегедину, све важнијим местима са одличном земљом. Изгледа да су скоро сви насељени у Бачкој, јер се срећу после у Суботици, Сомбору, Сенти и Баји, и још у близини Бачке, у Калочи. У Сегедину их нема. Тамо где су се населили, остали су до наших дана.

Не може се рећи да је то административна омашка или брзоплетост која је Буњевце, кад су се први пут срели, означила као Рашане одн. Србе.

То се продужује и даље, и стално, и увек скоро до наших дана, и то како у администрацији тако и у науци.

Калочки католички архиепископ Имре Чаки каже у свом писму цару Карлу III упућеном 1718 године да Срба има и римокатолика и православних, ових првих мање; они су јако сиромашни.

Душан Ј. Поповић, Велика сеоба Срба, СКЗ. Београд 1954.

Сви етнографи и аустријски и маџарски сматрају Бу-

њевце и Шокце католичким Србима. Посебно то важи за бечке етнографе Чернига и Фикера, маџарске Хунфалвија, Келетија и Швикера. Најпризнатији њихов етнограф Хунфалви каже да је око 1870 било у целој Угарској (тј. са Хрватском и Славонијом) “Србохрвата” 2,405.700, од чега отпада “на прави српски народ” 942.923 грчко-источних и око **70 хиљада католичких Срба (Шокаца и Буњеваца)**, дакле укупно 1,012.923.” Тако изречно стоји код Хунфалвија.

Не само аустријски и маџарски етнографи одн. статистичари, већ научници и публицисти разних народа по целом свету сматрали су и категорисали Буњевце и Шокце као Србе. И то једнако у прошлом веку као у овом.

Ту би се могло наћи грдно много примера, али ћемо се ограничити на неколико репрезентативних мишљења научника разних народности за последњих сто година.

Немац Гринхолд је описао свој пут у Срем 1847 године у часопису “Иностранство”. Кад се осврће на Сомбор, кога је на путу посетио, каже (стр. 1002): “Слободни краљевски град Сомбор настањен је највећим делом од Раца католичке и православне религије, броји 25.000 становника”.

За Бају каже: “Пространи и слабо изграђени део вароши назван ‘На Песку’, настањен је готово само **од Буњеваца, које обично називају Раци, Рајици**”.

У немачком географском часопису посвећеном углавном иностранству у “Глобусу” изашао је 1873 један чланак под насловом “Опадање Срба у Угарској”. Управник српске државне статистике Владимир Јакшић је био написао студију под истим насловом и доказивао да према маџарским статистикама број Срба код њих опада место да расте. У Глобусу му одговара писац директно овако: “Чудновато је да је г. Јакшић пренебрегао потпуно Србе католичке конфесије, тзв. Шокце итд. Кад би се и они прибродили **јер су и они Срби**, добио би више бројеве...”

Две године доцније, исти часопис је садржавао један чланак под насловом “Шокци и Буњевци у Угарској”, у коме стоји: “У јужнословенска племена која обитавају Угарску, спадају и Буњевци и Шокци. Они су досад при свим пописима навођени као Маџари иако им је матерњи језик словенски и то управо српски; има их врло мало који поред овог језика говоре и неки други. Оба та племена су веома запуштена и крајње биготна. Буњевци се разликују од Шокаца само по одећи, они су (Буњевци) уопште живљи (отреситији) од ових, и много лепши сој људи. **Њихов спољни тип (изглед) је изразито српски**”.

Француски публицист Анри Гедо пише баш у почетку Српско-турског рата 1876 (стр. 863):

“Словени Далмације и Истре често се класирају као Хрвати. Разлика између Срба и Хрвата је историска а не етничка. Обично се Србима називају православни који се служе ћирилицом, а Хрватима католици који употребљавају латиницу. Па ипак извесни научници, међу њима Пико увршћују у Србе Словене католичко-латинске Далмације и Истре, јер се **они својим дијалектом придружују правим Србима, једнако као и Шокци и Буњевци Маџарске (приближно око 60.000), иако су они латински католици и пишу у свом језику латинском азбуком...**”

Гедо се позива на Емила Пико, познатог француског етнографа, који је на свом језику био издао једну и данас јако цењену књигу, преведену мало доцније на српски од д-ра Стевана Павловића под насловом “Срби у Угарској”. Ја тај превод немам, а оригинал сам имао у рукама у Риму (Ватиканска Библиотека); колико се сећам, писац није означен на њему, али је опште познато да је то Емил Пико. И Гедо и он се слажу да су Буњевци и Шокци Срби.

Један од најпризнатијих немачких етнографа прошлог века, Лорен Дифенбах, то је питање додирнуо у свом приручнику Етнографије Балкана. Прво се позива на географски часопис “Глобус”. Он каже да у Угарској “према истом часопису у 1875, живе око 200 хиљада Буњеваца и око 50.000 Шокаца, оба племена говоре српски. **Први се одликују чишћим и лепшим српским типом, духовном бодрошћу, ношњом, и треба да су се почетком XVIII века доселили из Далмације; њихово главно место је Суботица.**”

Да су бројеви и Буњеваца и Шокаца овде преувеличани, очигледно је. Али је нама главно било доказати да су људи од научног имена, не само француски него и немачки, сматрали крајем прошлог века Буњевце и Шокце Србима.

Почетком овог века то потврђују познати чешки етнограф Лубор Нидерле (1911 г.), Немац Вирт 1914 г., Енглец Евенс 1916.

Нидерле пише, на страни 171 француског превода своје књиге о Словенској раси:

“Вера је једно од главних знамења за диференцирање Хрвата од Срба: Хрвати су католици, Срби православни и муслимани. Ипак ово обележје није апсолутно... **Има бројних католика који се сматрају Србима и које Срби**

сматрају својима. То су нпр. католици Дубровика и Боке Которске; или **Шокци, Буњевци и Крашовани Маџарске**".

Немачки публицист Албрехт Вирт каже у својој великој студији о Балкану 1914 г. на стр. 273: **"У Маџарској се католички Срби називају Буњевци и Шокци..."**

Енглески географ и политичар сир Артур Еванс држао је јануара 1916 у Кр. Географском друштву Лондона једно предавање о Словенима Јадрана, и, према француском преводу, рекао (стр. 18 и 19), да **"у Суботици и њеној околини има око 70 хиљада Срба католика (Буњеваца), који су дошли тамо из Херцеговине"**. Мало пред тим каже да се **"у Суботици налазе око 63 хиљаде Срба на 94 хиљаде становника"**. — Па и у приложеној карти тога објављеног предавања стоји у северној Бачкој: **"Римски-католици Срби (Буњевци) из Херцеговине."**

Па чак и у најновије доба, дандањи кад су Буњевци указом проглашени за Хрвате, наука их убраја у Србе.

Један од најпризнатијих савремених етнографа Немачке Хуго Бернацик, дао је 1954 у свом приручнику Етнографије једну велику слику под којом стоји написано **"Шокци и Шокице у свечаној ношњи. То су католички Срби, који обитавају делове Бачке и Баната"** (стр. 209).

Категорички тврдим да нигде и никад нисам наишао на неки напис страних аутора у коме би Буњевци били сматрани Хрватима. Нигде ни помена о томе. Нашао сам код словеначког научника, познатог србождера Мурка тврдњу да су Буњевци неодређене народности и лојално хоћу да је изнесем.

Проф. Матија Мурко у својој расправи из 1906 године **"Хрвати и Срби"** каже како писмо не може да буде несумњив криториј у разликовању Срба и Хрвата: **"јер латиницом пишу не само Хрвати већ и они католици у јужној Далмацији који се признају Србима, а такође католички Буњевци и Шокци који су се уселили у јужну Маџарску, а који још нису начисто о својој националној припадности (маџарска статистика, која, за разлику од аустриске, Србе и Хрвате посебно пописује, наводи просто стотине хиљада у рубрику "друге народности"), и Мухамеданци Босне и Херцеговине, који се ипак због тога (што пишу латиницом) не могу прогласити Хрватима"**.

III.

Иако је наука уврштала Буњевце и Шокце међу Србе, неправилно би било тврдити да су се и они тако сматра-

ли. Они нису имали националне свести, али су се, због вере или иначе, дистанцирали од Срба.

И Буњевци и Шокци су фанатични католици, много одани својој вери и своме свештенству, које је опет изразито ултрамонтанско. То је највише одвајало Србе од Буњеваца одн. Шокаца. То је ометало мешане бракове.

Али један случај који се десио на крају прошлог века (1899) не може се ни овде мимоићи. Тада је прешло у православну веру велико село Сантово у Бајском троуглу, више стотина душа. Прешли су, истина, више из љутње према католичком клиру и из ината, него из наклоности према Православљу. Али је случај јако симптоматичан. У Маџарској је било веома много протестаната (скоро сва центрија била је калвинска), па ипак Сантовци нису прешли у привилегисану евангеличку веру већ у прокажену православну, управо српско-православну (јер је било још и румунско-православне). Доказ ипак да аверзија према православљу није била тако дубока.

Живећи помешано са Србима, они су далеко чешће и интензивније односе имали са њима него са Хрватима. Они су брижљиво читали српску народну поезију, и мени је лично казао њихов народни посланик Марко Јурић (“баћ-Марко”) да су се кроз ту поезију приближили и сродили са Србима. Политички су такође често заједно иступали, било локално (у Суботици), жупанијски (у Бачкој) или државно (у Пешти). Примери су сувишни, јер су данас безначајни. Њих наводи Васа Стајић у студијама о маџаризацији Буњеваца (Летопис Матице Српске, 1930, Гласник Историјског друштва у Новом Саду 1935).

Свој језик су Буњевци још у прошлом веку називали рацки. Имамо о томе једно несумњиво сведочанство од њиховог првог сина, највећег Буњевца прошлог века, бискупа Ивана Антуновића. У својој расправи О Буњевцих и Шокцих каже на страни 119:

“У оно време кад сам у Алмашу жупником био, где је реч Божја у три језика навештавана била, те се на једној над проповедаоницом стојећој табли означавао језик. На овој буњевачкој бијаше великим писмени исписано ‘рацки’, што се није допадало тадашњем кнезу, иначе веома поштеном и богату мужу, Андрији Јагићу, па ме умолио да тај надпис с оним ‘буњевачки’ изменити дадем. У то ја нисам ради тога приволио, што сам знао да и Буњевац о народном говору вели: ‘диванили смо рацки.’”

Тај исти бискуп Антуновић упутио је у својој расправи о подунавским Буњевцима и Шокцима, стр. 9, ове заносне речи Србима:

“Будите, дакле, срдачно поздрављени, браћо Срби. Та ма свиет што говорио и писао, никада неће продрмати моје најчвршће увјерење да смо једним отцем од једне те исте матере рођени, крв од крви, кост од кости. О том свједочи слог и труп тиела, маст, лик и облик, нарав, обичај и адет у радости и жалости, у јелу и питју, у одиелу и обитељском животу; у начину газдовања, мислења и осиећања у миру и рату, под једним те истим именом и презименом...”

Треба нарочито расмотрити држање Буњеваца у јесен 1918 г., кад им се први пут дала прилика да се државно-национално определе.

Војводина је јавно прокламовала своје придружење Србији. Буњевци су у том акту играли знатну улогу. Велика народна скупштина која је то решила звала се “ВНСк Срба, Буњеваца и осталих Словена у Банату, Бачкој и Барањи”. Она је имала неколико председника; као први је међу њима означен др. Бабијан Малагурски, Буњевац из Суботице. Од 757 посланика било је Срба 578, Буњеваца 84, Шокаца 3 (они уопште нису имали интелигенцију), 62 Словака, 21 Русин, 2 Хрвата, 6 Немаца и 1 Маџар.

Један од највећих пропагатора сједињења са Србијом био је суботички католички парох поп Блашко Рајић. Он је у свом заносном говору пред Великом народном скупштином у Новом Саду казао и ово:

“Нећу овде разлагати, шта је Србија урадила, јер о томе говори данас сав велики свет, него ћу у име мојега потлаченог, притиснутог, досада на уништење осуђеног народа (аплауз: “Живела наша браћа Буњевци!!!) јавно пред скупштином да захвалим Србији што нас је својом неприсподобивом војском ослободила јарма и смрти...”

Подаци су узети из чланака у Канадском Србобрану од Љубе Марковића Грљанца (Одлука о сједињењу Војводине са Србијом), и Воје Старчева (Суботица пре и после ослобођења).

IV.

Ако се Буњевци и Шокци нису могли сасвим идентификовати са Србима, ни говора није могло бити, све до Југославије, о њиховом хрватству. Хрвата међу Буњевцима није уопште никад било, ни од корова, све до уједињења у Југославију. Мало пред Први светски рат појавило се неколико њихових школованих људи (да се на прсте наброје), који су почели пропагирати хрватство, али ни тада никако искључиво већ у вези са српством.

Њихов орган “Невен”, који је излазио у Суботици писао је у броју од 11 априла 1914 да су Буњевци “мешавина хрватскога и српскога народа, а језик нам је чисто западно наричје правога српскога или хрватскога језика”.

За време Првог светског рата, сва је та акција потпуно обустављена, и тек у Југославији она је почела да се шири, а затим да букти. Општем нападу на све што је српско, свих Несрба Југославије, придружили су се и Буњевци, одредивши се за Хрвате и пропагирајући хрватство огњем и мачем.

Акција није почела одма чим је нова држава створена већ онда кад су српске позиције изгледале пољуљане.

Приликом првих избора у Југославији (Краљевини СХС) појавила се организована странка буњевачко-шокачка, која је у Скупштини имала Клуб са, чини ми се, шест чланова.

Појединци су, међутим, били и у српским странкама, једва је кога испочетка било међу Хрватима. Било је и истакнутих писаца који су се осећали Србима. То нарочито важи за добру књижевницу Мару Малагурску, чији је роман Вита Ђанина скренуо на себе пажњу. Па и данас има, иако мали број, Буњеваца који се као Срби означају. У едицији “Ко је ко у Југославији” стоји нпр.: Бешлић Ана, академски сликар, рођена 1912 у Бајмоку, срез Суботица, Српкиња (Буњевка).

Да је остала Србија, а не Југославија, сумње не може бити да би Буњевци и Шокци, до тада национално неизрађени, чак неопредељени, постали Срби, као што би остали Срби и католици Боке и Дубровника, којима би се придружили многи Далматинци. Конкордат Ватикана са Србијом из 1914 давао је чак и легитимацију највиших верских кругова католичких за то.

V.

Маџаризација Буњеваца пре Првог светског рата нагло се ширила, и само се њиховој припадности Југославији може захвалити што је њихов гро спасен и што је постао Хрват! Хрвати, који су од Југославије имали само активне, могу и ову да књиже на свој рачун.

О маџаризацији Буњеваца писао је између ратова веома темељно познати српски публициста Васа Стајић у студијама које се на другом месту цитирају. А то признаје и буњевачки понос бискуп Антуновић.

Посвећени бискуп Иван Антуновић жали се у својој расправи о Буњевцима и Шокцима, изашлој 1882, на слабу националну свест својих сународника. На страни 8 пише: “Тужним оком гледам да су Буњевци и Шокци, малтене сви, изгубили узвишену самосвиест достојанства народног...” А на страни 40 пише како њих туђини различито крсте, па онда додаје: “Па ево, и ми сами, мал’ се не застидисмо старих наших имена; јер који је од нас фрак, хабит или реверенду навукао, тај би у истину вратио (одговорио, ЛМК) кад би га ко о имену његова племена запитао, те поднипошто не би хтео признати да је Буњевац ил’ Шокац. Ово је име носио и до данашњег дана задржао само пољоделац”.

Значи, чим би се неко рекласирао, узео друго занимање и прешао у виши друштвени сталеж, не би се више називао Буњевцем или Шокцем. Онда је махом бивао Маџар. Чак и свештеник (реверенда је мантија). Стварно, у прошлом веку Буњеваца и Шокаца ван земљорадничког сталежа није ни било.

Северно од Суботице, у крајевима припалим Маџарској, остало је доста буњевачких насеља. Главно је град Баја са неколико хиљада Буњеваца, онда Бачаљмаш, Келебија и Чикерија, Гара, Сантово, Ванцага, Горњи Свети Иван, Бикић, Чавољ итд.

Оне Буњевце који су остали по Маџарском требаће ускоро отписати. Пошто су католици, а Маџарска је сада једнонародна држава са великом тенденцијом индустријализације (ова захтева померање становника), то ће Буњевци неминовно да подлегну у процесу националне унификације. Сам Васо Богданов, хрватски историк из Баната, каже да је “према маџарским статистикама, за десет поратних година, од 1910-1930, насилу помађарено 22 хиљаде Буњеваца”. Он ту претерује да би се додворио Хрватима. Јер прво, мало више од 22 хиљада Буњеваца је остало у Маџарској; затим ниједна државна статистика света не приказује те појаве отворено. Упоређење два пописа (од 1920 и 1930) не даје јасну слику тога процеса, али може да пружи слику тенденције развоја.

Та тенденција изгледа сасвим црна, нешто налик на словенску мањину у Грчкој Македонији. Присутни Буњевци се делом денационализирају а делом селе у друге области Маџарске, где не могу више ни језик да одрже. Бежања у Југославију практично нема сада нити га је било између ратова. Раније га није било, јер су Буњевци као ретко који народ одани својој груди и, као већим делом имућни земљорадници, привезани уз своје имање. Данас,

пак, у доба експропријације и колективизације, не виде у Југославији други систем који би их привлачио.

VI.

Сад ћемо прећи на питање које је у овој расправи најглавније, на питање о бројном волумену Буњеваца и Шокаца, о њиховој величини у прошлости и садашњости.

Одма се може рећи да се на то питање не може дати сигуран и прецизан одговор, да се тај број није никад несумњиво утврдио. Док нису настале модерне статистичке операције, бројеве су износили појединци на основу евалуације. Од њих се не може ни очекивати пуна тачност. Кад су вршени модерни статистички пописи, прво се у Маџарској питало за језик, а Буњевци и Шокци говоре српски. Многи су, нарочито занатлије, казали да говоре маџарски. У публикацијама о резултатима пописа означене су само главније народности, док су мале етничке групе трпане у чувену рубрику “Други”, “Преостали”, маџарски “еџеб”. Ту су се махом налазили Буњевци и Шокци, поред других етничких јужнословенских група неодређене народности (Бошњака, Далматинаца, Крашована итд.) У обрадним табелама се, можда, могло установити ко је све ушао у рубрику Преосталих, али те обрадне табеле нису биле доступне јавности.

Тако је било у Маџарској. У првој Југославији није се питало за народност него за матерњи језик, а он је био српско-хрватски за све Буњевце и Шокце, једнако као и Србе. У другој Југославији се већ питало за народност, али су се могле, и морале, навести само опредељене и дозвољене јужнословенске народности. Пошто су Буњевци већ званично били признати као Хрвати, није се дозволило да се иједан друкчије значи. Ако је то учинио код првог пописа од 1948, ако је неко казао да је Буњевац, он је враћен у рубрику Хрвата. То је жигосано у књизи “Спорни Предел и Срба и Хрвата”, Чикаго 1957, и неће се више овде понављати (стр. 124 и сл.).

При другом попису, 1953, изгледа да је ова пракса била ублажена, или да бар није била општа, па је зато јако нарасла рубрика Неопредељених Југословена.

Пре него аналишемо ове југословенске пописе, мораћемо већи нешто о прошлости, о некадашњим бројевима Буњеваца и Шокаца.

Мене је ово питање одувек интересовало и хтео сам екс професо да га утврдим, тим пре што сам десет година

провео у метрополи Буњеваца, у Суботици, као професор Правног факултета.

Али се тим питањем бавио најпризнатији хрватски статистичар Јосип Лакатош, који је у своме делу “Народна Статистика”, изашлом 1914, написао у одељку под насловом “Буњевци и Шокци”, стр. 56 и даље ово:

“Буњевци и Шокци наставају у Угарској поглавито двије жупаније, Бачку и Барању, и то Буњевци наставају тзв. горњу Бачку, а Шокци опет доњу Бачку и Барању...

По Хунфалвију (1877) било је 70.000 Шокаца и Буњеваца.

В. Клаић (год. 1880) рачуна да има у Барањи 41.000 Шокаца; у Бачкој 60-70 хиљада Буњеваца и Шокаца.

Бадић рачуна да је у Бачкој 55.000 Буњеваца и Шокаца.

Е. Пико, који рачуна и Буњевце у Чанаду, налази 73.642 Буњеваца и Шокаца.

Ф. Тамаш износи да је у Бачкој Буњеваца 38.430, а Шокаца 13.583 или укупно 51.583.

Швикер (1877) рачуна да је Срба, Шокаца и Буњеваца у Бачкој 15%, у Барањи 15,1%.

Келети (1869) рачуна такође са Србима у Бачкој 19%, у Барањи 16%.

По М. Мандићу имаде у Бачкој око 95.000 Буњеваца и Шокаца (Даница за 1897)...

Сад Лакатош наводи и “резултате” четири последња пописа у Угарској, вршећи јамачно прерачунавања, и каже

По пописима пучанства било је у Бачкој

1880 године Буњеваца и Шокаца	56.000
1890	61.000
1900	65.099
1910	68.725

У Барањи, пак, имало је бити Шокаца:

1900 године	7.909
1910	13.012

Према његовим подацима, у које несумњиво верује, није никад укупно у Бачкој и Барањи било Буњеваца и Шокаца више од 82 хиљаде.

Од појединачних података по местима које наводи пренећемо ове:

“Главни контингент Буњеваца и Шокаца живи по градовима, напосе Суботици, Баји и Сомбору. У Суботици,

која је уједно и душевно средиште Буњеваца и Шокаца, било је по службеном попису 33.391 Буњеваца (и 39 Хрвата) или 42,75%, док их је год. 1900 било 31.393 или 38,5%. У Сомбору их има 6.372 или 21,8% (1900: 5772 или 19,5%)”.

Као што се види, Лакатош уз 33 хиљаде Хрвата наводи и свега 39 Хрвата који су нађени у Суботици, и даје проценат од скоро 43. У ствари Хрвата је било у Суботици 0,00%, као што сам ја навео чак у мојој Теоријској Статистици (Београд 1937, при крају).

Најмаксималније приказује број Буњеваца и Шокаца похрваћени Војвођанин, професор Загребачког свучилишта Васо Богданов. Он у (хрватској) “Енциклопедији Југославије” (под речју Буњевци) каже да је после Првог светског рата остало под Маџарском “готово половина буњевачких и шокачких Хрвата (око 180.000).” У ствари, никад њих није било сто хиљада укупно.

Тај нови Хрват, усвајајући хрватску мегаломанску опсесију, хоће и на овај начин да им се додвори. Он број Буњеваца и Шокаца у бившој Маџарској пење до скоро укупног броја Срба!

Нас интересује овде само бројно стање Буњеваца и Шокаца у Војводини. Број преосталих Буњеваца у Маџарској не можемо никако установити (а за нашу тематику је и безначајан). Број Шокаца у Барањи биће мало даље означен.

Ради се, дакле, само о Бачкој. У резултатима пописа од 1948 они су сви уврштени у Хрвате. Хрвата је у целој Војводини било 134 хиљаде. Међу њима има и правих Хрвата, нарочито у сремским срезовима. По поменутих резултатима пописа њих има свуда, у сваком срезу не само бачком него и банатском. То нису ни Буњевци ни Шокци; ови су сконцентрисани у два-три среза. Мада и ту има Хрвата намештеника и нових насељеника, опет ће се сви они овде навести као Буњевци одн. Шокци, да би се тиме компензирао изостављен број ових у другим срезовима.

Било је, према томе, “Хрвата” одн. Буњеваца и Шокаца 1948 године, у срезовима:

Град Суботица (са околн.)	45.608
Град Сомбор	8.168
Срез Сомборски	18.208
Срез Оџачки	5.342

Укупно 77.326, или заокругљено 80 хиљада. То је њихов максималан број у Бачкој. У Барањи (срез Бели Ма-

настир) било је Хрвата 1948 г. 18.792. Нека се и тај број приброди онима у Бачкој и нека се још једном заокружи, испада да је после Рата било укупно код нас Буњеваца и Шокаца близу сто хиљада, пре нека хиљада мање него више.

Резултати пописа од 1953 нису још објављени у територијалном детаљу. Но ипак се из збирних података може установити тенденција лаког дехрватизирања Буњеваца. Тај попис је нашао за преко 6000 мање Хрвата него претходни, а по општој стопи прираштаја требало је да их буде преко 6000 више. Попис је међутим показао преко десет хиљада "Неопредељних Југословена", од чега на Муслимане отпада мало више од хиљаде. Остали су углавном Буњевци. Јер у Резултатима тога пописа (Књига I, Витална и етничка обележја, Београд 1959) стоји да су се као Неопредељени Југословени изјаснили углавном верујући католици, и то укупно преко осам хиљада (прецизно 8071, од чега већи број чине жене).

То су они који су инсистирали на томе да неће да се забележе као Хрвати, док је највећи део није ни знао шта пописивач пише.

Уосталом и моја приватна сазнања потврђују то гледиште да велики део Буњеваца жели да свуче на силу му обучену хрватску хаљину.

Буњевци се слабо множе; у том погледу стоје чак испод војвођанског просека, који је сам веома низак. Код њих се запањују знаци квантитативног и квалитативног опадања, знаци депопулације и дегенерације. Узроци су многобројни, у првом реду трахома, од које болује преко 80% Буњеваца и с ове и с оне стране границе. Затим ендогамија, инцест итд. Они су доста имућни, а материјалном обезбеђеношћу се губи рекреативна тежња.

III. Хрвати у Војводини

I.

Хрвата у данашњој Војводини није скоро ни било. Практично их уопште није било у Банату и Бачкој. У Барањи, која, нажалост, не сачињава део Српске Војводине, било их је, али углавном у оном делу који је остао маџарски, док у оном делу Барање који се присајединио са Србијом било је Шокаца а не Хрвата.

У Срему је било нешто мало Хрвата и то махом похрваћених странаца, али зато у оном делу Срема који су

диктатори садашње Југославије дали Хрватима има неколико пута више Срба.

Некада најбољи статистичар Маџарске Алекс фон Фењеш писао је да је 1840 године било:

	Срба	%	Шокаца	%	Хрвата
У Сремској Крајини	63.223	63	32.659	32	0
У Сремској Граници	122.853	47	127.326	49	0

То преносим из књиге хрватског статистичара Јосипа Лакатоша “Народна статистика”, стр. 12.

О Хрватима није уопште у Срему било ни трага пре 120 година. Како данас стоји, видеће се доцније.

У деловима бивше Јужне Угарске, као што смо рекли, у Бачкој и Банату није их практично уопште било.

У Маџарској (ужој Угарској) било је Хрвата, који су се тамо разбегли после битке код Мохача. Њих су као Хрвате признавали и историчари, и етнографи, и лингвисте, и статистичари. Али никад ниједном од њих нје на ум пало да међу Хрвате сврста Буњевце и Шокце, а још мање да нађе Хрвате груписане у Бачкој и Банату.

Ми ћемо се овде позвати на неколико примера из разних периода прошлог века.

Тако нпр. у званичној публикацији из 1834: Нов статистичко-географски опис Краљевине Угарске итд. стоји на стр. 48:

“Хрвати станују у жупанији Шопронској (Еденбуршкој), Саладској (острво Мура) и у Хрватској. Славонци (Шокци и Буњевци) у Краљевини Славонији и Бачкој жупанији. Раци (Срби, Илирци) у Банату, једном делу Бачке и Барањске жупаније и, разасуто, у Арадској, Бихарској, Унгварској, Пештанској, Стонобеоградској, Ђурској и осталим жупанијама.”

Мало доцније (1834 г.) пише Фридрих Шуберт у Приручнику познавања држава Европе (стр. 95):

“Хрвати (Кровати) су насељени првенствено у Шопронској и Заладској жупанији, у Краљевини Хрватској и на Кулпи у Хрватској. Срби се налазе нарочито у Банату и у Бачкој и Барањској жупанији. Сем тога они су разасути у јужним жупанијама Маџарске...”

Историчар и статистичар проф. Швикер каже 1877 г. у својој великој књизи “Статистика Угарске” стр. 156:

“Хрвати станују најгушће у ‘троједној Краљевини’, где чине 96% становника; у Маџарској сачињавају знатнија језична острва у жупанијама Сала (21%), Барања,

Шопрон и Визелбург (11 до 13%), најзад налазе се појединачна хрватска насеља у Бачкој, Банату (Торгонталској жупанији), Аисенбургу и Шимегу.”

Мало пред тим, он Буњевце и Шокце означаје као “католичке Србе” (стр. 153).

У овом веку можемо се позвати на мађарску званичну статистику. До тада то није било могуће. Ми ћемо и овде цитирати хрватског статистичара Лакоташа, који у својој “Народној Статистици”, стр. 54, пише:

“У службеним издањима мађарског статистичког уреда све до год 1890 исказиван је број Хрвата и Срба у Угарској заједно, тако да је било апсолутно немогуће тачно одсјећи колико је у Угарској Хрвата а колико Срба. Од г. 1890 текар почиње се лучити Хрвате од Срба, али без икакова система, тако да су у појединој жупанији на посеб исказани једни и други, у другој опет не...”

Од 1900 подаци су конзенгвентнији и поузданији, па их и сам Лакатош преноси. По том попису било је у Бачкој Хрвата 927, дакле мање од једне хиљаде, а по следећем попису (из 1910) било их је 1279. За Банат Лакатош не преноси никакве бројеве Хрвата; јамачно су негативни. За Барању, пак, каже да је имала 1900 г. 15.432 Хрвата, а 1910 године 10.059. Једна трећина је нестала, тј. била помађарена.

За г. 1890 имамо само укупне бројеве који важе за целу Угарску у ужем смислу (узети из Статистичког Годишњака за 1897). У целој Мађарској било је тада 183.642 Хрвата.

У неким делима налази се укупан број Срба и Хрвата на целој територији “Круне Св. Стефана”, тј. у Мађарској и Хрватској са Славонијом. Овакви бројеви су за нашу тезу без значаја.

II.

Колико је било Хрвата на данашњој територији Војводине у првој Југославији није могуће утврдити. Подаци су публиковани само за матерњи језик, а он је, по званичној класификацији, једнак и за Србе и за Хрвате. Одужи мање православних од укупног броја такође не води циљу, једно због Румуна а друго због Буњеваца и Шокаца, чије је хрватизирање наступило доцније, углавном после пописа од 1931.

У другој Југославији имамо изречне податке о Хрватима у Војводини. Њих је тобоже било:

Год. 1948	%	Год. 1953	%
134.232	8,1	128.054	7,5

Прво што пада у очи, то је да им број опада, и то не само релативно (са слабијом општом партиципацијом), већ и апсолутно, што је иначе ретка појава. Њу смо покушали да објаснимо у претходном одељку.

Друго се питање поставља: Ко су ти Хрвати, откуда су, где живе, у ком пределу Војводине итд.

Морамо сместа поновити да скоро две треће тога броја, око 80.000, чине Буњевци и Шокци, који у прошлости, све до наших дана, нису били Хрвати, а и сад су многи на силу ту уврштени.

Остало би онда свега 50.000 инстинских Хрвата. Али од њих није ни половина аутохтона: према самим подацима државне статистике данашње Југославије колонизирано је после рата скоро 30.000 Хрвата (управо 29.111 и то до 1948). Те бројеве је први у емиграцији саопштио Радоје Л. Кнежевић у лондонској “Поруци” од 16 маја 1956 (чланак “Етнички склоп Војводине”).

Остаје свега још округло 20.000 Хрвата на територији целе Војводине, који су као такви тамо рођени. Претежна већина њих налази се у Срему и у прошлости није такође била хрватског порекла, већ немачког, маџарског, словачког, чешког итд.

Тако стоји ствар са “хрватством” Војводине, на које ћемо се поново при крају књиге повратити.

IV. Остали Словени

I.

Из табеларног прегледа у одељку “Друга Српска Војводина” види се да у Војводини живе и припадници скоро свих словенских народа (сем ваљда Лужичких Срба и Бјелоруса). Више их је ту, укупно узевши, него у целој осталој Југославији.

Па ипак, није њихов ни бројни ни антропо-географски положај једнак, као ни њихов значај у Покрајини.

Руси нпр., који живе већином по градовима, у ствари су скорашње избеглице (од после Првог рата). Њихов број рапидно опада. За пет година, између два пописа, опао је за више од једне трећине. Узроке не знамо, али је свакако било и исељавања у иностранство, које је не само било дозвољено већ и препоручено оним Русима који су се, после Рата, определили за совјетско држављанство. Преостали ће тешко одолети процесу србизације. Ја не верујем да они имају своје школе, нити се њи-

хова посебност у ма чему фаворизира. Они су инцидентно ту, и њихов боравак остаће скоро без демографског трага.

Бугара је било 1948 знатно мање него Руса, пет година потом нешто више. Ни они нису сконцентрисани у својим насељима, нигде не сачињавају већину становништва а камоли целокупно. Углавном живе у Банату, где су најјачи у селу Иванову срез Панчево (755), Скореновац срез Ковин (501), Конак и Јаша Томић у срезу Сечањ (429+283), и Бело Блато срез Тамиш (307). У тих пет села, где увек чине мањину, живело је 1948 г. 2275 Бугара од укупно 3501 у целој Војводини; скоро две трећине.

Пољаци нису посебно обележени, али ја мислим да је њих веома мало; насељених уопште нема. (По мом сазнању, они се највише налазе у Босни и Херцеговини као реликти колонизатора).

Чеха је било код првог послератног пописа близу 4000, а код другог 500 мање. Већ ни бројно они не представљају један популациони проблем (најпре 3, после два про миле), англомерациони још мање. Они су разасути у незнатним количинама по целој Војводини. Једино у једном банатском срезу, Вршачком, чине пажње вредан део становништва. Ту их је живела скоро половина од укупног броја Чеха у Војводини (1855). Највише их је било у Белој Цркви (554), затим у Крушчици (527), Великом Средишту (389), Чешком Селу 175. Само у овом селу, са укупно мање од 200 душа, чине већину. Иначе нигде у Војводини. Преко 100 лица има их још само у селу Гају среза Ковин (190), и по градовима: Нови Сад 382, Панчево 126, Зрењанин 107, у Суботици мање од 100. Не знам одакле су они ту. Душан Ј. Поповић наводи да су досељени 1762 у Безадну и Купусини среза Сомбор. Данас их ту уопште нема. О њиховом одржању у Војводини не може бити ни говора. Јасан симптом за то показује и пад између прва два пописа, пад који је изнео 12-13%.

Чеха иначе има у Славонији много (око Дарувара), и ту се налазе од давнина, прилично компактно.

II.

Остају две преостале групе словенског становништва, које су у Војводини доста значајне (које у укупном становништву Војводине партиципирају са процентима, а не промилима) и којих има у Војводини далеко више него у свим осталим деловима Државе, које у Војводини имају своју снагу и свој центар. То су Украјинци и Словаци.

Украјинци или Русини (у званичној статистици Југо-главије употребљавају се оба назива), пре Првог рата зва-ти Рутени, броје у целој Југославији око 37 хиљада ста-новника, од тог у Војводини 23 хиљаде или три петине, док се у Босни налази једна петина (7.473), а у Хрватској нешто мање (5.980). У Босни су били за време окупације насељени углавном у срезу Прњавор, мање Приједор, у прозелитске сврхе. И у “Хрватској” су у истом циљу на-сељавани. Највише их има у Срему (срез Вуковар 2.279) и Славонији (срез Славонски Брод 1558, Новска 505).

У Војводини има их доста груписаних у Бачкој и Сре-му. У Бачкој су нарочито јаки у срезу Кулском (12.105); у две општине су у огромној већини: Руски Крстур 5.778 и Куцура 3.068, док их у самој вароши Врбасу има преко десет процената (1537). Затим их има у срезу Жабаљском 2816, од чега у самој општини Ђурђево 2.311 где чине скоро половину становника (већу половину чине Срби). У Срему су сконцентрисани у срезу Шидском, где их има 2.816, највише у самом Шиду, где ипак не чине више од шестине становника (1.042).

Њихова концентрација у Војводини и компактна ру-синска насеља, која имају своје школе и учитеље, затим огромна средства која католичка црква троши да би се одржала њихова верска посебност (они су скоро сви грчко-католичке вере) допринеће да се још дуго одрже као засебна етничка група, која Србима много добра не жели.

III.

Словака има у Војводини три пута више него Украјинаца. И процентуално је, од укупног броја Словака Ју-гославије, више њих у Војводини него Украјинаца. У це-лој држави их је 85 хиљада, од чега у Војводини преко 73 хиљаде (скоро седам осмина). Још их има у прилич-ном броју само у Хрватској (девет и по хиљада) и у ужој Србији (једна и по хиљада). Од тога броја у Срби-ји, преко две трећине су у Београду, али највећи део опет у оном делу Београда који је раније припадао Срему (Зе-мун и околина). То су првобитно сремски Словаци, већи-ном жене у служби. Значи да их практично има само у Војводини и “Хрватској”. У Хрватској сви су Словаци сконцентрисани у Славонији, где живе у мањим насељима измешани са другим живљем, и у преостатку Срема, који такође делом спада у Славонију. Највише их је у срезу Нашице (2328), затим Ђаково (1699), Вуковар (1666), Славонска Пожега (1106), Новска 769, Пакрац 547, Жуг-

пања 363, Валпово 129, град Осиек 131. Ту су доста разбивени и нигде не чине осетну квоту.

Сасвим друкчије у Војводини. Има их, истина, у све три покрајине: у Срему, Бачкој и Банату, али највећи део живи у две првонаведене покрајине, и то не много удаљен међусобно.

У Бачкој је њихов центар, и то баш у срезу Новосадском, где се налази “главни град” Словака Бачки Петровац. У Новосадском срезу је било 1948 Словака 17.155, од тога у Петровцу 7.210 (скоро чисто словачко место), затим Кисачу 5.176 и Кулпину 2.439. То су веома јака и компактна словачка насеља. У граду Новом Саду их је било 2.069, што значи да их је у том целом срезу било близу 20 хиљада, много више од четвртине свих Словака Војводине. У срезу Бачка Паланка било их је 5.919, од тога је општина Гложањ скоро чисто њихова (2.680 душа). Још су веома јаки у Силбашу (1298) и самој Бачкој Паланци (1039). Мало више на северу има их у срезу Оџачком 9.699, где чине три велика насеља: Пивнице 4.014, Селенча 3.726 и Лалић 1.336. У срезу Бачка Топола 1010, од чега у самом селу Бајша 926.

У Срему су најјачи у срезу Стара Пазова односно баш у тој варошици (срез 7.737, а место само 6.794 Словака). Затим у срезу Шидском (3.340) и Земунском 2574.

У Банату их има највише, и сразмерно доста, у срезу Панчево (11.789), где су углавном распоређени у две велике општине, сачињавајући скоро укупно становништво: Ковачица 5.987 и Падина 5.246. У Тамишком срезу их има 3.425 (општина Арадац 2.335 и Бело Блато 962). У првој чине две трећине становништва, у другој око половину. Још их има у Алибунарском срезу 1375, од чега у општини Јаношик 1248 (готово цело становништво).

Као што се види, Словаци су јако груписани у компактним насељима и све више добивају националну самосвест. Они не само да имају школе (и пре рата су имали гимназију у Бачком Петровцу), већ и новине, и разне друге просветне установе, тако да о некој скорој асимилацији не може бити ни говора. Њих штити и вера. Огромним делом су протестанти Лутерани; у краљевској Југославији они су имали засебну црквену организацију потврђену Уставом Словачке евангеличко-хришћанске цркве Аугсбуршке вероисповести од 24 јуна 1932.

Словаци су раније имали веома мало интелигенције; сад мора да се и то постигло. Асимилацији се противе компактност њихових насеља и посебност њихове Цркве, као и све буднији национални занос њихове матице, Сло-

вака у Чехо-словачкој. Ови ће им увек слати своје духовне продукте и настојати да национално не поклекну (исти је случај са Украјинцима). За размену становништва нема контра-предмета: нити има Срба у Словачкој, нити у Украјини (тамо је постојала Нова Србија, али је она расрбљена). Никакве прогнозе се не могу дати о националној будућности ових северних Словена залуталих међу нас.

Може се само рећи да је раније било на територији данашње Војводине релативно знатно више Словака. Они су сви насељени у XVIII веку, у Бачкој од 1720-1760, у Срему, специјално Старој Пазови 1768-1770. (Душан Ј. Поповић, II књ. стр. 46 и 53). Поповић сматра да је колонизовање Маџара, Словака и Русина у то време било логично "јер су периферијске области западне Маџарске и Карпата биле пренасељене, те им је требало учинити одушку исељењем овог становништва и његовим насељавањем по врло слабо насељеним а плодним крајевима данашње Војводине".

Маџарска дворска канцеларија је нарочито повлађавала насељавање Словака, поред Маџара, по Бачкој, јер је, како каже проф. Д. Поповић на тај начин у ствари јачала маџарски етнички елеменат, пошто су се Словаци, живећи вековима у заједници са Маџарима, брзо помаџаривали (Поповић, цит. дело 46). Заиста су најпогоднији били за маџарску асимилацију Словаци, нарочито они раштркани и раскореењени из својих древних седишта. Од свих народа Угарске, Маџари су најмање ценили Словаке (Тот ембер — нем ембер!), а ови су им најлакше падали у мрежу националног прозелитизма.

Русини су скоро у исто време насељени кад и Словаци: у Бачкој у већем броју 1750-1765, у Срему (Шид, Петровци, Бачинци) 1765.

V. Маџари у Војводини

I.

Мада су предели садашње Војводине, нарочито северни (Бачка и Банат), који чине скоро пет шестина становништва Војводине, били вековима саставни део Угарске (у овом или оном виду: самосталне или спојене са Аустријом, слободне или окупиране од Турака итд.), Маџара по народности није у њима било много.

Нарочито то важи од инвазије турске, од XV века,

кад се првобитно становништво разбегло. Многи озбиљни научници тврде да ни до тада није било ту Маџара у осетном броју, али их од тада заиста није било сем можда малих, разбацаних групица.

Дуго времена су Срби сачињавали претежно, неко време скоро искључиво становништво јужне Угарске. После је настало систематско насељавање Немаца (под Маријом Терезијом и њеним сином) у XVIII веку, а још доцније насељавање Маџара (специјално после Нагодбе од 1867).

Душан Ј. Поповић тврди да у Банату није уопште било Маџара у првој половини XVIII века (цит. дело, 37). Бечки двор није радо насељавао Маџаре нарочито у Банату, где је било његово властелинство (*peculium regium*). Чак 1778 пише Сава Текелија да у Банату нема Маџара “ни од лека”, мада је 1745 укинута Поморишка војна граница, па се већ почело са систематским насељавањем Маџара у овим областима. Ипак Маџари нису никад могли да у Банату дођу до премоћног бројног утицаја.

У Бачкој вармеђи (жупанији) прво систематско насељавање Маџара у већем броју извео је католички архиепископ Имре Чаки око 1730, под којим је Бачка спадала (који, као што се види, био сам Маџар). Он је Маџаре насељавао у грађаском, “провинцијалном” делу, док је на подручју раније Граничарске територије оно започето после укидања Потиске границе, тачно средином претпрошлог века (1751). Оно је нарочито интензивно настављено после Нагодбе од 1867. Маџари су хтели да населе своје сународнике по целој граници своје простране државе, али нигде нису то тако форсирани као у Бачкој.

Ипак Маџари спадају у скоро последње колонисте Војводине све до Првог светског рата.

Један Буњевац интелектуалац (Лазар Стипић, библиотекар Суботичке општине), као доказ овом реду насељавања наводио ми је и овај доказ: “Погледајте, најбољу земљу у Војводини имају Срби, онда Немци, а најгору Маџари. Ко је први дошао, узео је и бољу земљу.”

Пределу данашње Војводине претстављали су најбогатији део Угарске, житницу средње Европе, усто војнички најосетљивији крај државе, геополитички најделикатнији. Како је то вековима био колонизаторни предео, где су нашли сместиште најразноврснији етнички елементи међу којима су се они “државотворни” губили и једва осећали, то се појавио као неминован постулат државне популационе политике насељавање што већег броја Маџара

да би та територија добила маџарско обележје и маџарску супстанцу. Расељавање постојећег становништва није било могуће, јер је тада у Европи завладала била демократија а Аустро-Угарска је, после толико немира и ратова, тежила истинском миру. Није остајало ништа друго него уз постојеће становништво населити бар још толико Маџара.

То се спроводило највећом журбом и систематиком али није било довољно времена. Наишао је Први светски рат који је прецртао рачуне и онемогућио планове.

II.

Пред крај Првог светског рата и маџарске владавине у Војводини, било је тамо Маџара доста мање од трећине (али прилично више од четвртине).

1921 г. било је у целој тадашњој Краљевини СХС укупно 472 хиљаде Маџара, од тога у БББ 382 хиљаде. Колико их је било на територији садашње Војводине не могу прецизно рећи (требало би вршити прерачунавања по општинама, а ја те податке немам), али се приближно тај број може установити. У Барањи (срезови Батина и Дарда) било је Маџара 16.576. Али их је тада било прилично и у Срему, који је у статистичким резултатима приказан као саставни део Хрватске и Славоније. Укупно их је тамо било 19.399, но велики део на територији која је сад дарована Хрватској. Тако их је било у Вуковарском срезу скоро пет хиљада (4.835), у самом граду још 563; у срезу Винковци 1.088, у граду 641, у срезу Жупања 427, Укупно 7.554. Маџара је било у прилично великом броју још у срезу Илок, који је подељен између садашње Србије и Хрватске. Било их је тамо 2.226. Вероватно је већи део живео на територији садашње Србије. Узмимо да их је у хрватском делу било мало више од 800, значи да је на територији садашњег војвођанског Срема њих било округло 11 хиљада, пет и по хиљада мање него у Барањи. Кад рачунамао са бројем од 375.000 Маџара у 1921 г. на овој територији, мислимо да смо дали најпрецизније бројеве.

Подаци о националности одн. о матерњем језику из пописа од 1931 нису публиковани, а подаци из пописа од 1961 нису још ни сређени. Према томе можемо пратити само бројеве Маџара у Војводини приликом три пописа и то:

1921	375.000
1948	428.932
1953	435.345

Пораст је веома мали, у последње време мањи него пре. У Војводини је уопште прираштај становништва релативно мали, један од најмањих у држави, али је прираштај Маџара испод општег просека. То показује њихова квота у укупном становништву Војводине: 1948 г. чинили су 25,8 процената а пет година доцније 25,4%. Ако би се иста тенденција и даље испољавала, исти процес једнако развио, то је приликом последњег пописа било у Војводини 25% Маџара, одн. равно четвртина укупног становништва.

Процент је веома импозантан, да не кажемо огроман; мањина од сваког четвртог лица на једној територији даје у многоме и отисак области. Маџари живе у прилично згуснутим насељима, понегде чине апсолутну већину не само у општини него и у срезу. Највише их је у Бачкој, знатно мање у Банату, у Срему чине ишче-завајућу мањину.

Њихов геополитички размештај за нас је веома неповољан: Бачка је најближа и најприступачнија Маџарској, а у северној Бачкој њих је више него у јужној.

Но, укупно узевши, нема места страховању: Маџара је у Војводини два пута мање него обележених Срба, а нема их ни 40 на сто Срба ако се сви стварни Срби ту урачунају. Кад се додају још и други “Југословени”, има их само 35:100.

Па опет им је број, као мањини, енорман. Што је најважније, нема наде да се он смањи. Релативно ће их бити увек мање, то стоји (укупна квота ће услед тога неосетно падати). Али миграционо побољшање њихово ми не можемо очекивати.

Маџари нису били избачени из земље после Другог светског рата мада су учинили далеко теже злочине према Србима него Немци. Ни појединци нису бежали онда нити доцније, нити има наде да ће бежати и напуштати земљу док политичка констелација остане иста. Да је послератна Маџарска била национална, многи би Маџари из Војводине тамо пребегли и бежали би стално (иако у малим размерама). То би већ салдо њиховог укупног развоја учинило негативним. Они би бежали и у комунистичку Маџарску кад би наша држава била национална. Овако им положај у Војводини, чак и национално, није неповољнији него онај у НР Маџарској. Нико ме се не иде преко границе. Шта више, крајем 1956 пребегло је много Маџара у Југославију. Мада се већина њих иселила на запад и мада нису ни сви преостали настањени у Војводини, ипак их има и тамо. Место миграционог минуса,

ми имамо, мада скроман, миграциони плус. Никаква тенденција демаџаризације Војводине не може ни да се наслути. Њима је тамо боље данас него у самој Маџарској пре 1918, где су били безземљаши и где није било општег права гласа, већ су државом владали центрија и црква. А национални уступци им се чине од данашке владајуће класе Југославије више него је потребно: на челу администрације читаве Покрајине је један бивши Маџар, а његов заменик “настојашчи” Маџар. Њихов је уплив тамо већи него Срба. Зато су се окомили на ћирилицу.

VI. Немци у Војводини

I.

После Ослобођења, 1918, нађено је у Југославији преко пола милиона Немаца (управо 513 хиљада), од тога у БББ 328 хиљада. У Барањи их је било мало, свега 16 хиљада. Зато их је у Срему са Земуном било преко 64 хиљаде. Близу 20 хиљада отпада на онај део Срема који је допао Хрватску, а око 44 хиљаде на онај део Срема који је Србији припао. Испало би, према томе, да је на територији данашње Војводине било око 356 хиљада Немаца. У БББ су чинили близу четвртину становника (управо 23,8%); на територији данашње Војводине била би њихова квота нешто мања, али би прелазила знатно 20% (дакле преко петине укупног становништва).

Живели су прилично компактно у својим насељима, ретко помешани са другим. Бавили су се претежно земљорадњом; имања су им била узорна и своје грађанске обавезе испуњавали су беспрекорно (нарочито је било пословично њихово уредно плаћање пореза). И политички су били сношљиви док их није захватила хитлеровска пропаганда и лудило Трећег рајха. У демографском погледу конзенкветно су спроводили принцип два детета.

Једном речју, то је био здрав, позитиван и конструктиван народни слој. И мада се за време последњег рата нису поднели горе од осталих окупаторских народа, него можда боље од иједног, они су скоро сви протерани из земље.

Овде није место да се тај процес описује и излаже оцени. Они су нестали, и на њихова места су дошли припадници других народа, нарочито Срби. Поред све хуманости, ми тај процес и његове резултате не можемо жалити. Захваљујући изгону Немаца, и једино њему, Вој-

водина је постала понова неспорни српски предео и то је једини крај некадашње Југославије у коме ми можемо да књижимо националну активу. Свуда друго пасива, чак и катастрофа.

II.

Мада су принципијелно Немци били прогнани из Југославије, нису они баш сасвим ишчезли. По попису од 1948, остало их је било 55 хиљада, што значи равно десет процената предратног броја. По следећем попису (1953) било их је 60 хиљада. Од тога броја на Србију је спадало две трећине, на саму Војводину 35 хиљада или знатно преко половине. Док у целој Држави не чине ни пола процента становништва, у Војводини чине преко два процента.

Њихов вишак, између два пописа, већи је него просечни прираштај у целој покрајини, иако је познато да се они скоро најмање множе од свих осталих народа Југославије.

Несумњиво многи преостали Немци нису смели рећи 1948 да су Немци, већ су се декларисали као Хрвати или Маџари (према томе у ком су крају живели и који су од та два језика говорили). Нешто слично је наговестио био и сам "Савезни завод за статистику".

Било би смело тврдити да су сад сви Немци изјавили тачно своју народност. Мада анимозитет према њима није био ни издалека такав као 1948, многи су од њих ипак и сад мимикрирали своју народност. Нарочито они који су се већ били утопили у друге народе, одн. који су се, из страха или иначе, били одрекли немства за вазда.

Не треба заборавити да су између два пописа многа лица немачке народности добила дозволу напуштања земље, нарочито у вези спајања разбивених породица. Према томе је њихов број морао да буде 1953 још мањи. А можда је и зато баш већи, што се сад многи други Немци надају да земљу напусте. То могу као Немци (евентуално могу), али не као Хрвати и Маџари.

Преостали Немци у Војводини нису више сконцентрисани као раније, они су разасути по целој области. Ретко су где масовно настањени; у само два места има их преко хиљаду (Сефкерин и Ранковићево), а само у једном, то је Книћанин у Тамишком срезу, скоро су искључиви становници насеља (имало их је 1948 г. 5798 од укупно 5977). Како су ту остали, ја не знам. — У Срему их је и апсолутно и релативно знатно мање него у Бачкој

и Банату. У Новом Саду их је било 1390; они су увек ту били бројни; ту им је било културно средиште између ратова.

III.

Прогнани Немци, или бар њихови политички вођи, сматрају свој изгон као неправду. Они су у Војводини живели око 200 година (насељени углавном за време Марије Терезије у половини XVII века). Имају у Немачкој и организацију, и своје гласило (лист). Називају се званично (са још неким Немцима, прогнаним из суседних држава) “Подунавски Швабе”.

Код нас је израз “Шваба” био погрдан, а Немац званичан и частан. Међутим, немац значи човек нем, који не уме да говори, а Шваба је етником, назив према пределу (у Виртенбергу). Он је једнако мало увредљив као назив Шумадинац, Црногорац, Босанац. Па ипак су се Немци раније љутили кад су Швабама звани; сад се сами тако зову. То је јамачно ради лакше поновне инфилтрације: они бајаги нису солидарни са Немцима, не долазе као њихова предстража, не носе одговорност за недела Немаца, не мисле ни на какво државно спајање са њима.

Један добро смишљен трик, али са мало изгледа на успех. Да ли ће Немци моћи да се поврате у њима граничне пределе (Шлезију, Судете итсл.), не може се поуздано тврдити. Али да није у њиховом националном интересу разбијање и дробљење нације, њихово расуло по пределима који нису никад били нити ће икад бити немачки, где неће моћи више да се национално одрже ни етнички афирмирају, то је више него сигурно.

Поред тога, мора се имати у виду да су они скоро сасвим интегрисани у Немачкој (мањи део у Аустрији), где нису подвргнути апсолутно никаквим дискриминацијама, да је највећи део створио солидну привредну базу и обезбедио екзистенцију (захваљујући не само својој радности, већ још више коњукури), да се тамо пожељно и поуздао, итсл., то нема никаквог изгледа да зажели авантуре које се могу катастрофално свршити.

Не треба заборавити да пород ових избеглих Шваба не само не зна српски, него не може, ваљда, ни да замисли заједнички живот са Словенима и сељење на Балкан, да је број таквих лица сваким даном већи, док број оних који пате од носталгије (чувени немачки Хајмве) све више ишчезава, да једном ишчезне сасвим. Окорели политичари, шефови и новинари организације Подунавских Шваба, рачунају још само са овима, који дневно нестају.

IV.

Нису само протерани Немци из Српске Војводине, већ из скоро свих земаља наследница раније Угарске. То све одговара историјској логици. Чим је отпала, ма и посредна, власт Беча, није се могло очекивати да се одрже ни његове сад тако удаљене предстраже (које од њега одвајају неколико држава). Оне нису имале више ни свој резон постојања. Други светски рат је само дао повод да се спроведе једна историјска нужност.

Немци су у нашим областима живели приближно два века. Дошли су свакако после Карловачког и Пожаревачког мира. Душан Поповић пише (цитирано дело, 39): "Најстарији немачки насељеници у граничним крајевима Војводине пратили су војску као чиновници, кантинери, занатлије, торбари, па су се после ратова ту задржали са породицама" (вероватно су се тада највећим делом и појенили, ЛМК). Већ почетком XVIII века ми их налазимо у Срему (у Певроварадину 1702, у Земуну 1717). У Барањи их је почео насељавати сам Евгеније Савојски 1711. После Пожаревачког мира настаје њихово насељавање по Банату. Већ су 1723 у јаким бројима у Панчеву, који називају Дојч Панчова. Нарочито се интензира насељавање Баната Немцима после Седмогодишњег рата (1752-1772), кад је остала Европа била толико опустела и изгладнела. Посебно се 1770 године, услед страшне глади у Немачкој, кренула једна велика поворка Немаца према Банату.

Уопште је у данашњој Војводини највише насељено Немаца за време владавине Марије Терезије (1740-1780). У самом Банату је за то време насељено било 11 хиљада породица са 42 хиљаде душа. У Бачкој је нарочито снажно колонизовање Немаца било 1750 (Апатин и околина), и доцније у раздобљу од 1763-1768.

Према томе, мање-више, Немци су живели у нашим пределима скоро равно 200 година. Њихово живовање ту остаће као једна историјска епизода.

VII. Остале (несловенске) народности

I.

Предео Војводине је за последња два века био један од најизразитијих конгломерата народности. Властодршци данашње Југославије су се хвалили да њихову државу обитавају 16 народности. Скоро свака од њих има припадника у Војводини, али многе у статистички ирелеват-

ном броју. Тако нпр. има по неколико стотина Шиптара, Турака и Италијана. То су јамачно случајно присутна лица, можда војници или печелбари. Они не спадају у трајну популацију Војводине. Ако је званична статистика њих издвојила и посебно означила, то је зато што ових лица има доста у осталим пределима државе, па су морале бити за њих отворене засебне рубрике у публикационим табелама. Кад постоје рубрике, онда се увршћују у њих.

Има још свега две народности несловенске расе које су бројно прилично заступљене у Војводини. То су Румуни и Цигани. О њима смо подробно говорили у првој књизи, па ћемо избећи понављања.

Укупни бројеви износе:

Године	Румуна	%	Цигана	%
1948	59.263	3,6	7.585	0,4
1953	57.236	3,3	11.525	0,7

II.

Број Румуна опада; не само да слабије партиципирају, већ им је и апсолутна снага мања. То је једина војвођанска популациона агломерација која бројно опада (опадају још случајне мањине). Узрок не можемо да знамо. То се становништво јако множи, оно је раније и опкорачавало туђе етничке пределе, не чује се ништа да се они селе у Румунију, не пише нигде ни да прелазе у друге народности. Кад би то био случај, долазила би у питање само српска народност, јер су Румуни православни и први комшије Срба. Режим све чини да их етнички одржи (имају школе, штампу, многе часове радија итд.). Не може се говорити ни о њиховом (привременом) иселовању у остале крајеве Југославије, јер их је у целој држави такође мање него пет година раније, чак је тај мањак још осетљивији. Можда ће резултати следећег пописа пружити индикације за објашњење ове појаве.

Пошто смо о другим мањинама дали и неколико историјских података, да кажемо за Румуне да ни они нису у српском Банату древна популација. Душан Поповић пише (цит. дело 46 ид.) да средином XVII века (1660) није било Румуна у равном Банату. Средином идућег века "Банат се глобално делио у два дела: планински са румунским и равни од. низијски са српским становништвом". После су Румуни сашли у низије и као нека поплава покрили српска насеља. Они нису од власти систематски

насељавани, већ су снагом бујице надирали сами у све плодније пределе и ту затечено становништво или растерали или асимирали. Тако су се угнездили у српском Банату.

Поповић пише даље (стр. 47) да средином VIII века није у Панчевачком дистрикту било ниједног страног насеља; сва су била српска, а после видимо Румуне на самом домаку или боље рећи предграђу Београда, у Овчи на Панчевачком Риту.

Но о њиховом даљем ширењу не може бити ни речи у Банату. Статистички су они своју кулминациону тачку давно постигли и сад се налазе у паду. Они сад српски уче и радо говоре, па чак има и њихових сународника који су српски песници. Етнографски проблем они све мање сачињавају.

III.

Што се тиче Цигана, они су 1953 порасли према претходном попису за читавих 50%. Разуме се да то није органски пораст, а такође ни миграциони (не верујемо да су Цигани насељавани плански у Војводини, јер они нису били борци "НОП"). Ова појава је методолошког карактера. Раније су многи Цигани били приказани као припадници других народности, и ми смо на ту појаву указали у књизи "Спорни предели Срба и Хрвата", жигошећи је оштро. Водећи статистички кругови у Југославији усвојили су очигледно многе од тих примедба, на што смо ми већ неколико пута указали. Усвојили су и примедбу о Циганима, иако не у свим "републикама".

Овај последњи број је ближи стварности него онај први, али ни он није сасвим реалан. Цигана има у Војводини више од 11 хиљада и многи су пријављени као Румуни и Маџари, јер те језике говоре, а није ништа било непробитачно утопити се у те народности.

Цигани претстављају за југословенску статистику један велики камен спотицања: њих званична статистика хоће пошто-пото да оделито приказује, а ови сами то не желе. Тиме се статистика греша о начело субјективног опредељења народности а ујдно показује немоћ да принцип спроведе конзеквентно.

IV.

Под посебним деноминацијама нема више мањина у Војводини, али их има у скупној рубрици "Преостали". Ту долазе сви они који немају своју посебну рубрику.

Ми не можемо наслутити које су то народности. Њихов број није сасвим незнатан, но временом осетно опада. Тако је било тих “преосталих”:

Г. 1948	4.693	0,3%
Г. 1953	3.459	0,2%

Ради се, свакако, о више народности, од којих ниједна засебно не претставља пажње вредну бројну величину, а још мање популациони проблем. Оне се овде наводе само потпуности ради.

Г) ТУЂЕ ПРЕТЕНЗИЈЕ НА ВОЈВОДИНУ ИЛИ ЊЕНЕ ДЕЛОВЕ

Војводина је донекле, као што ће се видети, “спорни предео”. Мада је два пута у овом веку, сасвим слободним гласањем, присаједињена Србији, два њена суседа још је увек прижељкују, или целу или делове од ње. То су Маџари и Хрвати. Видеће се колико мало они имају права на те претензије, Хрвати баш нимало. Зато су напред изнети у детаљима етнички односи Војводине.

На њима ће у многоне бити образложено српско неотуђиво право на Војводину. Али не само на основу њих, већ и на основу досадашњих одлука народа Војводине, на основу исхода два последња рата. Напоследку, кад би они и имали неко право, проиграли су га за време последњег рата, кад су дивљачки газдовали у појединим пределима Војводине који им је, при черечењу Југославије, припао, кад су сматрали да је главни циљ владања убијање и мрцварење својих сопствених грађана. Они су се толико осрамотили, да је претседник САД Рузвелт оспорио Хрватима право на самосталну државу уопште, на државу у којој би били сами Хрвати, а камо ли да јој се призна право поновног гоњења, мучења и убијања Срба који у тим пределима чине огромну већину.

Претензија на Војводину са неке треће стране нема. Немци су исељени највећим делом, тако да не може бити говора о немачким жељама да завладају тим областима, било директно било преко Беча. Румуни, који су некад (за време Првог светског рата) тражили за себе цео Банат, постали су доцније сасвим трезвени и никакве аспирације нису постављали. Напротив, маршал Антонеску је спречио да Маџари 1941 не заузму Банат, а у својој земљи забранио је био сваку агитацију у том правцу. О томе (спречавању да Маџари окупирају Банат) дао је аутентичне податке некадашњи Хитлеров изасланик за “Југо-исток Европе” Херман Нојбахер у књизи “Посебна мисија Југо-исток” изашлој 1957 у Немачкој. Неколико нас је то знало и раније у земљи, и ја сам све што ми је било познато саопштио у Канадском Србобрану 29 августа 1957, под насловом “Румунски маршал Антонеско”. Ту су пре-

нети и респективни текстови из књиге Нојбахера, који се овде не могу понављати, тим пре што никакве измене у држању Румуна нису настале ни после тога: Банат је неспоран бар што се Румуна тиче.

1. Маџарске ревиндикације на Војводину

I.

Северни делови садашње Војводине, Бачка и Банат, припадали су Маџарској све до 1918. Они су се, приликом “Преврата” у јесен 1918 отцепили од Маџарске виа факти, потом преко Велике народне скупштине крајем новембра припојили Србији и, напослетку, Трианонским уговором о миру 1919 међународно признати Краљевини СХС.

Тај Уговор су потписали опуномоћени маџарски делегати и он је за Маџаре био у пуном смислу обавезан. Ипак зато, пре него се било осушило мастило на том уговору (којим су још већи делови Маџарске били придодати Румунији и Чехословачкој) Маџари су дигли страшну ларму, сматрајући да су неправедно демембрирани и да њим припада целокупна територија предтрианонске Маџарске. Ампутације и оступања не признају никакo; створили су били слоган “Нем, нем, шоха”, што српски треба да значи “Не, не, никад!” Стално су га понављали и на јавним манифестацијама, и у штампи, и на радију. На самој нашој граници, на Келебији код Суботице (а јамачно и на другим прелазним местима), била је од цвећа обележена граница Маџарске до 1918 и доцнија, са облигатним: нем, нем, шоха! Милиони су трошени у иностранству да би се “неправда” учињена Маџарима репарирала.

И кад је Хитлер покренуо рат за поробљавање Европе и стварање “новог поретка”, Маџари су у томе видели своју шансу за отстварање обавеза Трианонског уговора. И прикључили су се Хитлеру. Напали су заједно са њим и Југославију 6 априла 1941, мада су само неколико недеља пред тим склопили били с њом Уговор о вечном пријатељству. Било је Маџара који су у томе видели подлаштво, и онај који је Уговор потписао, Телеки Пал, извршио је самоубиство. Својом жртвом показао је да Маџарска још има центелмена, мада веома мало.

Захваљујући немачком оружју, Маџари су добили један део својих пређашњих територија назад, али само

један део, јер су и Словачка и Румунија били чланови Хитлерове коалиције. Он је само могао безобзорно да преда српске крајеве њима, али се и ту умешао једини пријатељ Срба међу факторима последњег рата маршал Антонеску и осујетио анексију Баната. Тако да Маџарска није ни једну страну добила пуне компензације, чак од њених савезника. Кад су противне силе добиле рат, ваставили су пређешње стање, извршиле су реституцион интегрум. Трианонски уговор је још једном потврђен, бар у својим материјалним одредбама, у питању разграничења.

Наде Маџарске за ревизију граница пале су на најнижи ниво ако их је још уопште и било. У потпуности није их признао нико, они који су кројили карту савремене Европе нису их признали никако.

Трианонски уговор је оставио Маџарској 93 хиљаде квадратних километара, док је цела Угарска имала пред тим 325 хиљада кмкв.

II.

Мада су Маџари после Хрвата најмегаломанскија нација света, било је ипак међу њима трезвених умова, нарочито из реда научника, који су се не само мирили са новим стањем већ га скоро сматрали праведним, и који су доказивали да је толика била првобитна Маџарска одн. етничка Маџарска.

Тако је професор Универзитета у Пешти Секфи Ђула писао 1923, у књизи “Животопис Угарске државе”: “Тријанонске границе упадљиво личе на насељене границе Светостеванске државе”, а у књизи “Држава и Народ”, објављеној 1942 (још за време рата) признао је да је “било доба када је Маџара било тек нешто више од једне трећине свеколиког становништва Угарске”.

Други професор права на истом Универзитету Екхарт Ференц писао је између ратова: “Трианонски уговор о миру потиснуо је маџарски елеменат у Угарској на његове старе природне етнографске границе”. Његове изјаве штампала је Матица Српска у Новом Саду 1936.

Још један маџарски научник, Микаи Јанош, писао је у својој књизи “Послератна Маџарска” 1937 г.: “Трианонски уговор о миру, углавном и уопште, оставио је новој Маџарској ону територију, која је етнографски свагда претстављала ‘топионицу’ и европску колевку маџарског народа. Нисмо веровали у државинотворне способности словенских и романских народа, презрених и сматраних варварима.”

Најтежи губитак који је Маџарска претрпела у Трианону то је губитак око милиона и по најчишћих Маџара тзв. Секулаца (Секелмађар) према Румунији. Вероватно ће се и њихове тежње сад ограничити само на тај предео, који им је био и Хитлер признао.

Појединци међу њима ревиндицирају, разуме се, и БББ, са Међумурјем и Прекомурјем, неки још и Ријеку. И у наслову овог одељка говори се о ревиндикацији. То је латински правни, судски израз. Виндикаре значи тражити своје право, нарочито на неком материјалном предмету. Ревиндикаре (новолатински) значи тражити натраг оно што је некеме једном припадало.

Да су Бачка, Банат и Барања припадали Маџарској, и то дуже време, то се не може спорити. И кад би историска права данас нешто значила, Маџари би могли поставити захтеве за њихову реализацију. Али она не значе ништа, апсолутно ништа. О томе смо писали довољно у књизи “Мегаломанија једног малог и нескрупулотног народа” (Библиотека “Српска Књига”, Хамилтон 1955), и не мислимо се на то враћати.

У потлачивању других народа Маџари су се често позивали на своја “освајачка права”, на “права јачега” итсл., за која њихов историчар Имре (Фридрих) Пешти пише “да ће увек у светској историји играти одсудну улогу”. То је он тврдио у једној студији о “Постанку Хрватске”, и то 1882. Каже да му није потребно позивати се на право јачега кад се ради о Хрватској, на коју Маџарска има историјска права. Али то право освајача не говори данас за Маџарску него за Србију, која је два пута била у овом веку на страни победника.

Пошто се не могу на право мача позивати, Маџарима би остао као једини аргуменат етнички. И заиста у тим пределима има доста Маџара; 1918 било их је мало мање него Срба. Али, ситуација се од тада јако изменила: данас Маџари не чине ни половину опсега Срба, а ако причекамо неку годину и у Србе сврстамо све што је објективно заиста српско, неће Маџара бити ни за трећину Срба. Сад стоје слабије него 1:2, ускоро ће стојати као 1:3.

Њихове шансе у том погледу опадају сваког дана, а велике нису биле никад. Требало би да дође један Хитлер, па ваљда ни он, да фаворизира један мали одломак према три пута већем.

А каква је спољно-политичка и војна ситуација? Опет неповољна за Маџаре. Јер они не траже само од нас територије, не ревиндицирају само према нама, већ према још многим другим народима: према Румунима, Словаци-

ма, Аустријанцима (Бургенланд). И не само према Србима, већ и према осталим Југословенима. Они ревиндицирају Међумурје и Ријеку, који су хрватски, и Барању, коју Хрвати моментално држе, па још и Прекоморје које је словеначко.

“Мала Антанта” била је између ратова образована између Југославије, Румуније и Чехословачке за одбрану од маџарских претензија. Сад би се против Маџарске удружиле и јужнословенске државе кад би чак Југославија била раскомадана.

Шансе Маџарске су заиста и у овом погледу безизгледне, скоро никакве. Не може се замислити чак ни случај да они сами буду на страни победноца, као што нису били ни 1941. Неће им остати ништа друго него да се задовоље Трианонским уговором, да не изгубе и од њега штогод.

Српске позиције према Маџарима у Војводини су данас јаче него икад, оне су јаке као стена.

2. Хрватске аспирације на бачку и Срем

I.

Рекли смо већ да и Хрвати претендују на делове Војводине: на Срем и на западну Бачку (неки максималисти чак на целу Бачку). Ради се о патолошком случају њихове мегаломаније, који није ни једини ни редак. Јер никад ниједан народ света није са мање права постављао захтеве за неком територијом него што то сад чине Хрвати према деловима Војводине.

Од четири титулуса који се могу навести у прилог територијалних претензија (Хрвати место титулус кажу “наслов”), ниједан овде не може да се примени.

Први, класичан титулус освајања (“право мача”) никако за Хрвате не вреди. Они не само што нису те пределе освојили, већ су у оба рата после којих су додељени нама били на супротној страни, на страни која је рат изгубила. У Првом светском рату били су најприсније уз Аустро-Угарску и претставали њену најбољу ударну снагу. О томе сам детаљно, и документовано, писао у књизи “Србија или Југославија”, II, стр. 14 ид. У Другом светском рату, Хрватска је чак навестила рат САД и њеним савезницима. Због тога би требало да тај свој став плати сопственим територијама, а не да још на туђе аспираира.

Истина је то да је Војводина припала Уговорима о миру после Првог светског рата Краљевини СХС, јер је

Србија, у самоубилачком налету, престала била да постоји. Али су баш области Бачке и Срема биле признате Србији од великих сила за време самог рата. За Банат су оне биле резервисане због Румуније. Цео Срем пак, и целу Бачку, без икаквих ограничења су биле обећале Србији одн. резервисале за Србију. О томе саопштава Милан Ђорђевић у књизи “Србија и Југословени” овај детаљ:

“Руски министар спољних поглова Сазонов налаже амбасадору у Риму Гирсу 24 јула 1915 да види код италијанске владе расположење уступања Срема и Бачке Србији. Овај одговара депешом од 27 истога месеца из. ос. ово: **“Не имајући ништа против тога да се Србији присаједини сав Срем и Бачка, он (Сонино) тим мање устаје против тога да се те области још сада обећају Србији, али се уздржава да се у таквом смислу изрази односно Славоније...”**

Други титулус, можда спореднијег значаја, но такав кога Хрвати једном истакосе, јесте морални титулус. Њихов најомиљенији писац др. Иво Пилар је под псеудонимом фон Сидланд написао за време Првог светског рата књигу о Јужнословенском проблему (на немачком) у којој стоји да су се Срби који су били освојили неке пределе Босне тамо “поднели неочекивано пристојно... Исправним владањем хтедохе стећи још један наслов више на посед жељених земаља...” По њему, дакле, не би се “србска војска” тако “пристојно” поднела да није тиме хтела да докаже да ће овим земљама Срби праведно и поштено управљати.

Значи да је важан и позитиван начин владавине који једна страна показује, док друга показује негативне појаве. Једна даје доказа о својој толерантности, хуманости, слободи и демократији. Друга о свему противном. Хрватска држава је показала, за време свог краткотрајног постојања у Другом светском рату, најнецивилизоване поступке, којих би се сваки црначки народ стидео. И то баш према Србима чије територије сада захтева. Она их не само није штитила као своје грађане, већ их је ставила била ван закона и мучила на начине које ни Данте није предвидео у свом “Паклу”. То нису радили појединци, то је била државна политика, то је била мисија те наказне државе, убијање и мучење невиних сопствених грађана, то је била државна функција. Нечувена и невиђена ствар у новој историји, а можда и у историји уопште.

И тај злочиначки народ тражи не само исте територије где је над Србима те злочине вршио, већ и друге, који му тада нису припадали. Тражи Срем да продужи

где је 1945 стао; тражи Бачку да тамо примени сремски модел.

Остају још два потенцијална “наслова” на која се Хрвати могу позивати, и на која се иначе позивају (истичући час један час други, како им кад годи, али ускраћујући Србима право да истичу иједан од њих). Један је “наслов” историјски, претставља тзв. “историска права”, други је етнички, базира на томе какав живаљ настањује ту територију, која нација, какав етнос.

II.

О историјским правима сам начелно излагао у књизи “Мегаломанија једног малог и нескупулотног народа” стр. 29 и даље као и пасим. Што се конкретно Војводине тиче, треба још рећи ово.

Бачка, Банат и Барања нису никад били хрватски, а Срем само кратко време и то као део Славоније а не Хрватске. За БББ је тада најпризнатији хрватски историк Иван Кукуљевић-Сакцински то недвомислено изјавио на седници Хрватско-славонског сабора у Загребу 6 јуна 1948. Он је тада рекао (и нико му то у Сабору није спорио): “Могу рећи да сам нешто историју нашу проучио, ал’ **нисам нигде нашао да би било Бачка, Банат или Барања под банску власт игда спадала**”.

Те исте године је проглашен тзв. Чланак VII о савезу Војводине Српске са Троједном Краљевином, који су потписали Јосип барон Јалачић с. р. бан и Мојсије Гавриловић с. р. као изасланик Српског патријарха. У њему се врши “потврђење Војводине српске и Срема с границом (то значи део који је био под војном управом, ЛМК), Барање, Бачке с бечејским дистриктом и шајкашким баталијоном, и Баната с границом и дистриктом кикиндским састојеће се...”

Та сва територија је потврђена била од бана Јелачића без икакве примедбе, чак и Барања.

То је било кад се Војводина стварала. Кад је она била укинута, крајем 1860, онда су хрватски званични фактори протестовали. Тако, у једној претставци “Обћинства главног слободног и кр. града Загреба” поднетој ов. Сабору у септембру 1861, стоји изос.: “Високи Саборе! **Ако је икоје право јасно кано сунце, то је доиста право браће наше Србаљах, које се уосталом не противи нити целокупности, нити темељним правима наше домовине**”. Жупаније загребачка поднела је била још раније (21 августа) Сабору “**претставку ради уважења закључаках народног**

српског конгреса". Реч је о тзв. Благовештенском конгресу одржаном у пролеће исте године, којим се тражило васпостављање Српске војводине, одн. повлачење акта о њеном укидању.

Главна скупштина жупаније вировитичке одржана почетком септембра исте године у Осеку поднела је такође Сабору у Загребу претставку у којој један пасус гласи: "Као прави пријатељи уставне и народне слободе, са радости је прихватила скупштина ове жупаније згодну прилику, Тебе високи саборе, пристојном смерности умолити да би у народном конгресу у србским Карловцима изражене законите жеље наше браће сусиједних Србаљах уважити, усвојити и ожитворење истих својим можним упливом код односне највише власти подпомоћи благоисволио."

Интересантно је да славонска (вировитчка) жупанија Сремске Карловце назива Србским Карловцима, док су их 1941 Хрвати назвали "Хрватским Карловцима"! И сви ови хрватски муниципитији без икакве резерве признају српска права на интегралну Војводину.

Чак је и Сабор донео тазв. Стоти чланак "О подупирању од стране овога сабора законитих жеља народнога србскога конгреса, држаног мјесеца рујна 1861 у Сремским Карловцих".

Ниједан фактор хрватски није сматрао да се територијом укупне Војводине каква неправда Хрватима чини, најмање пак да је нешто њихово одузето. Напротив, жеље српског народа проглашају се "законитима".

(Конкретни подаци о претставкама и закључку Сабора преузети су из књиге Димитрија Руварца: "Ево, шта сте нам криви". Посвећено Обзору. Земун 1895).

У свечаностима које су о стогодишњици рођења Саве Текелије, оснивача Матице српске, приредили новосадски Срби учествовали су и два делегата Хрватског сабора. Један од њих, Славољуб Врбанчић, реферисао је одмах по повратку, 6 септембра 1861, у Хрватском сабору о тој прослави. Врбанчић је сматрао да је дужан "високу ову кућу о духу којим се та светковина обавила и који влада код ондашње наше браће укратко извијестити...

Ја сам се трудио да бојазан ону, коју су некоја господа Сријема ради трудила се ондје пробудити, као да Хрвати настоје о том да отму Србљима Сријем... трудио сам се, рекох, да распршим бригу ову и да их увјерим да Хрватима није до другог стало него да у тешким овим околностима (реч је о обнови Војводине) бране и чувају Сријем од свакога туђинства, а чим Вјоводина српска опет

ступи у живот, што сваки поштен Хрват исто тако жели као и сваки Србин, да ће га као аманет чиста и непоква- рена браћи Војвођанима натраг уступити”. — Ове Врбанчићеве речи цео је Сабор на ногама и најбурније поздравио, па је тако изразио своје симпатије за обнову Војводине.

Банска власт није такође била распрострага на највећи део Срема. Овај је био под Турцима неколико векова. Кад је ослобођен, он је у већини припао Војној Граници, као и остале ослобођене територије. О томе пише хрватски историк Фердо Шишић у Народној Енциклопедији СХС (под речју “Хрвати”): “Бечки двор не хтеде да сједини ослобођене крајеве са банском Хрватском, како је тражио Хрватски сабор, већ увећа њима територију Војне Крајине”. На другом месту исте расправе пише Шишић: “Границе Краљевинах Хрватске, Далмације и Славоније којима је управљао бан нису биле сталне. Најуже су биле почетком XVII века, а од тада су се стале, уз срећне ратове са Турцима, све већма ширити. Највеће пространство достигше обновљењем и сједињењем трију славонских жупанија (1745)... Тада се Банска Хрватска ширила од мора до Илока...” Највећи део Срема био је у Војној Граници, а и онај провинцијални део био је предат Српској Војводини док је она постојала уз пристанак самих Хрвата. Кад је “развијачена” Граница (око 1880), Срем је потпао под Загреб у целини, али је исто тако потпао под Београд 1918, и тамо није био дуже него овамо.

Шта је онда остало од “хисторијских права” Хрвата и Хрватске на ма који део ове територије?

III.

Сад треба прећи на етничке односе. Но ту се мора одвојено теритирати Бачка, а одвојено Срем.

Ми смо напред, говорећи о Хрватима, казали да њих у целој Бачкој није пре Првог светског рата било више од хиљаде на укупно 800 хиљада становника целе Бачко-Бодрошке жупаније, што значи мало више од једног становника на хиљаду душа!!

Видело се да су после тога рата Буњевци и Шокци у већини, а многи други народносни отпадници појединачно, постали Хрвати, неки милом а неки силом, неки вољно а неки чак и незнајући да су постали Хрвати.

Но узмимо да су сви вољно постали, да су све то свесни Хрвати, дато сед нон концесо, опет њих на 800

хиљада душа нема ни пуних сто хиљада, дакле једна осмина или око 12%.

Пошто бројеви припадника појединих народности нису публиковани по покрајинама, то сам ја сам издвојио из Дефинитивних резултата пописа од 1948 срезове бачке од осталих војвођанских срезова. Али је међу њима и срез Новосадски, који има скоро половину насеља сремских. Нисам хтео сад да издвајам и поједине општине. Према тим мојим прерачунавањама било је 1948 г. у Бачкој са неколико сремских општина:

Срба 317.912 “Црногораца” 28.409 Хрвата 96.463

Дакле Срба и “Црногораца” било је укупно 346.321 становника, а “Хрвата” 96.463. Следећег пописа било је Хрвата скоро десет хиљада мање, а Срба приближно десет хиљада више. Свакако Хрвата није било 1953 ни 90 хиљада, а Срба преко 350 хиљада. На једног Хрвата су долазила четири Србина!

И Хрвати претендују на ту територију, и то са неким правом, чудећи се како то Срби сместа не увиде! Они те своје претензије јавно и отворено износе. Ја сам био принуђен да им, као статистичар и Србин, оштро одговорим, али мени није нико од њих реплицирао. Колико сам у својој архиви пронашао, одговорио сам им три пута. Прво у листу “Српско Јединство” од 1 априла 1954; чланак под насловом “Дрскост једног злочиначког народа”; затим у “Слободи” од 26 јануара 1955, чланак под насловом “Др. Владко Мачек и плебисцит у Војводини”, и најзад у “Слободи” од 1 децембра 1959 под насловом “Претензије д-ра Крњевића на Бачку”. Мада је до тих новина сасвим тешко доћи, ја не желим да понављам све што сам тамо рекао.

Може се само толико рећи да је др. Мачек пледирао чак и за плебисцит између Маџара и Срба у Војводини, а између Срба и Хрвата био би за плебисцит само ако Хрвати не добију Бачку, или “Западну Бачку” и без њега. Нада се тако задобити Маџаре за себе тј. за Хрвате. Али др. Мачек не дозвољава плебисцит у Међумурју, чак ни у Барањи. Не дозвољава плебисцит између Срба и Хрвата у Лици и на Кордуну. Он је за плебисцит само онда, ако се нешто Србима може отети. Он рачуна на “Србе” Југословене, који ће пристати на сваки предлог д-ра Мачка само да се он не противи Југославији.

Д-ру Крњевићу, који је казао да у будућу државу Хрватску спадају, поред Босне до Дрине, “и Хрватска Барања, те западна Бачка са градом Суботицом” навео сам

само податке маџарске статистике о етничким односима Бачке и Суботице, јер он, како је више пута нагласио, не признаје “београдску статистику” (коју Хрвати воде!!).

Што се тиче појма “западне” Бачке, он је јако неодређен поред тога што цепа једну стародревну политичку и административну целину. Али, ако би се усвојило тако дељење, не видим разлога зашто се не би и Лика могла поделити на западни и источни део, па у једном од њих извршити плебисцит. И Кордун, и Банија итд. Да ли и овде др. Крњевић употребљава два аршина?

IV.

Етнички односи Срема још су поразнији за Хрвате него односи у Бачкој. Ту су толико слаби да чак ни усташка “Даница” не каже да имају нека национална права на Срем. У броју од 3 октобра 1955 ти фратри-усташе тврде: “етничко начело говори у корист Хрватске” не само у Барањи, Лици, Кордуну итд., већ и Босни и Херцеговини и у Санџаку. У Срему, пак, како пише тај исти лист “дуготрајним насељавањем Срба и особито сустваним покољем хрватског живља са стране српских комуниста, уништена је некадашња хрватска већина. У погледу Сријема морамо се, дакле, позивати у првом реду на наше хисторијске државно право, али такођер и на чињеницу да је геополитички Сријем са Земуном ништа друго него продужење хрватско-славонског међуречија и да **тако по нарави ствари припада Хрватској**”.

Ово се морало дословно цитирати да се види докле допире хрватско фалсификовање и њихова мегаломанија. То је заиста типичан пример морбус етникус-а.

Појединци међу Хрватима тврде још увек да је Срем и етнички хрватски. Међу њима Влахо А. Раић, познати сплитски факин-писатељ.

Колико је Срем био хрватски пре Првог светског рата показаћемо табелама и бројевима најбољег хрватског статистичара Јосипа Лакатоша према његовој књизи “Народна статистика”, 1914. Он је дао бројеве Срба и Хрвата за два последња пописа: 1900 и 1910, и то по срезовима. Ја сам преписао само релативне бројеве кад сам књигу у рукама имао. Он је обрадио све срезове тзв. Сриемске жупаније. Два среза су ту додата из Славоније да би се српска већина поколебала. То су срезови Жупања и Винковци, где је такође било Срба (у првом око пет процената, у другом изнад десет). У осталим срезовима су Срби у огромној већини сем у граду одн. градићу Петроварадину,

који је вековима био гарнизон аустро-угарске војске и где се Срби све до пре сто година нису смели настањивати.

По Лакатошу је било у процентима:

Срез или град	1900		1910	
	Срба	Хрвата	Срба	Хрвата
Илочки	45,0	19,8	42,0	19,2
Иришки	75,7	6,7	72,5	7,1
Митровичаки	85,5	2,6	84,4	3,3
Румски	45,9	6,2	46,9	7,9
Старопазовски	54,0	11,8	52,2	12,2
Шидски	43,4	33,8	42,7	34,1
Вуковарски	35,7	23,1	35,0	24,3
Земунски	81,2	0,8	79,9	2,3
Град Земун	35,6	10,0	33,0	12,9
Митровица	36,4	27,3	38,8	30,3
Петроварадин	13,2	51,1	13,1	57,0
Ср. Карловци	55,4	27,7	56,2	29,9

Колико је ту било вештачког похрваћења види се из чињенице да су Хрвати за само десет година у сваком срезу осим Илочком знатно боље партиципирали, док је српска квота за то време опала у свим срезевима сем Румском и градовима Митровици и Карловцима. А познато је колико су баш сремске и славонске Шокице биле слабо родне. Несумњиво се радило о претапању из других народности, и тај исти процес се обављао све од 1880 године (кад је цео Срем припао Хрватској). А они причају како су их Срби потискивали!!

Он даје и укупне бројеве за целу “Сриемску жупанију”, тј. још срезове Жупања и Винковци. Па ипак и у тако вештачкој арондацији Хрвата је било 26,9 одн. 26,2 процента, док је Срба било код оба пописа 44,7%. Остатак су чинили углавном Немци и Маџари. Срем је био тако арондиран да већина буде католичка, али је Хрвата било једва нешто више од четвртине, у правом Срему ни петина, можда ни шестина од укупног становништва.

Лакатош израчунава бројеве Срба према броју православних, док сав остатак лица српско-хрватског језика убраја у Хрвате. Мада је то једино могуће мерило, које је релативно тачно, оно сасвим тачно није. Јер има Срба разних секата, нарочито баш у Војводини, имало их је мало и католика итсл. А у селу Тординци у срезу Вуковарском било је неколико стотина Срба Калвина. То са-

општава у часопису “Братство” Теодор Скрбић (број 39) и изгледа да је тачно, јер је по попису од 1910 било у Срему 643 лица српско-хрватског језика а вере евангеличко-реформиране. Разуме се да то све Лакатош убраја у Хрвате по принципу остатка. Ја му не замерам, јер се друкчије не може поступати. Али је број Срба макар мало тиме смањен, а број Хрвата повећан.

Разуме се да је Лакатош и не само све грко-католике српског језика уврстио у Хрвате, мада су они несумњиво српског порекла (у Срему их је било 1910 г. 812), већ и јевреје којих је те године било “хрватског или српског језика” 663. Кад би се сви они одбили, Хрвата би било неколико хиљада мање!

По попису од 1948 тешко је установити тачне бројне размере становништва ранијег Срема, јер су многе општине потпале под новосадски срез а неке, са градом Земун, под Београд. И сасвим нова арондација срезова је извршена. Так, у сваком од њих Срби чине апсолутну већину, негде веома велику. Хрвати су своје позиције и своје проценте углавном задржали, али у сваком срезу сремском има више припадника националних мањина него Хрвата. Ове би имале више права да рефлектују на Срем него Хрвати (кад би се пренебрегао већински елемент). У целом Срему који је допао Србији има данас једва нешто изнад 30 хиљада Хрвата (не рачунајући Земун, који је саставни део Београда па према томе не може да се стави у релацију са осталим бројевима Срема). Данас Срем има округло 300 хиљада душа; Хрвати у њему чине свега 10%, највише 11 од сто становника. Срба има у Срему близу 200 хиљада (без Новосадског среза и, разуме се, без Земуне, било их је 1948 преко 160 хиљада). У сваком случају на пет или шест Срба долази у нашем делу Срема један Хрват. И они ипак Срем сматрају хрватским.

Не треба заборавити да је од стране Хрвата убијено последњег рата у Срему скоро онолико лица колико тамо Хрвата уопште има. По начелу рекомпензације Хрвате ту треба исписати.

V.

Још еклатантнији доказ хрватске патолошке мегаломаније претставља прохтев за Земуну. “Хрватска до Земуне”, то је њихова крилатица (као “Хрватска до Дрине”, “Хрватска до Котора”). Да је Земун хрватски, то је општа тврдња свих Хрвата. А пошто је већ Земун хрватски (хистерон-протерон), то онда и сва територија до Земуне мора да буде хрватска. Хрвати, који су се тако прослави-

ли у оба последња рата, не могу дозволити да и једно хрватско насеље припадне некоме другом, без обзира ко живи у крајевима до тог насеља. Никакво друго право не може се успешно супротстављати хрватском “праву”. Морбус етникус, понављамо.

Видело се каква је и чија је територија која води у Земун. Специјално последњи и граду Земуну најближи крај, земунски срез, није познавао нигде Хрвате сем у општини Сурчин, где их је 1900 било 7,7% а 1910 г. 10,2%. У свим осталим општинама, по самом Лакатошу, није уопште било скоро ниједног Хрвата. Укупно, у целом срезу их је било 1900 г. 300 лица равно, од тога у самом Сурчину 283 (остали су били махом жандари и слични државни намештеници). У целом срезу нису чинили ни један проценат 1900 г. Данас их има у том срезу 1151 на 29.476 Срба. Јамачно су већи део тих “Хрвата” мимикрирани Немци. Ипак не чине ни данас у том срезу више од 3 процента.

Но, рећи ће Хрвати: не базирамо ми своја права на срезу већ на граду, а град је хрватски.

У ствари он је хрватски једнако као и други део Срема, ако не и мање.

Пошто се овде ради о кључном проблему и најчешће употребљеном слогану, то неће бити згорега ући мало и у прошлост, и видети какве су хрватске позиције биле раније а какве сад. Тим пре то чинимо што смо нашли аутентичне податке о прошлости овог града.

Познати историчар проф. Душан Поповић, и сам Сремац, даје у Народној енциклопедији СХС (суб воце) историју Срема, из које се не види да је он икад био хрватски, док је “у 15 веку припадао деспоту Ђурђу Бранковићу. 1521 заузели су га Турци и под њима је остао до 1717 када је припао Аустрији”, где је припојен Граници. У својој великој књизи “Срби у Војводини” (II том, стр. 48) каже проф. Поповић да је “још 1737 Срем био готово чисто српска област а нарочито то вреди за источни Срем”. На страни 52 исте књиге пише Поповић да је у првој половини XVIII века било у Срему врло мало Шокаца, у источном Срему није их уопште било. Нешто мало их је било у Илочком и Шидском, а нешто више у Вуковараком срезу”. О Хрватима не може бити ни говора у Срему тога доба. У Народној Енциклопедији пише за Земун (под насловом Срем): “За време Турака и у време после труске владе Земун је био чисто српско место”.

То потврђују и два земунска локална историчара: Петар Ст. Марковић и И. Шопрон. Они дају своје податке

углавном по верима, почињући са половином 18 века, кад се у Земун доселило прилично Грка и Цинцара.

По Марковићу, кад је Земун отет од Турака и кад су га ови напустили било је скоро целокупно становништво Земуна православно. После су насељавани стално католици али нису могли да разбију православно већину веома дуго. Има једна писана књига из 1764 коју је саставио тадашњи православно парох Земуна под насловом “Домна књига”. У њој су имена свих православних становника, којих је укупно било 1635 (876 мушких и 759 женских). Тада Земун није имао много више становника уопште. Све до пред крај XIX века “земунски су се грађани слабо разликовали по народности већ по вери. И по вери су се већма разликовали него се данас разликују по народности...” (Др. Петар Ст. Марковић, Земун од најстаријих времена до данас. У Земуну 1896).

Земунски историчар Игњац Шопрон писао је, такође на основу архивских података, у својој Монографији о Земуну изашлој 1890 на немачком да је 1754 било у том граду 446 породица са својим кућама. Од њих су 80 биле католичке, 15 јеврејске а остале православне. Према броју домова Шопрон је рачунао да је тада (средином XVIII века) било у Земуну 1900 православних, 600 католика, 76 јевреја и око 100 Цигана. Поред јаке колонизације Немаца католика, њих није било ни трећина од броја православних.

Сви православни нису били Срби, то је тачно. Сам Петар Марковић (који је два пута био градоначелник Земуна, и за време Аустрије и за време Србије) каже да је “православно житељство било измешано. Осим Срба било је међу њима и Грка и Цинцара, но ови су се према великом броју Срба губили.” Писац доказује да их је било крајем XVIII века 200 до 300 душа, који је број порастао почетком XIX века, “али је после веома опао, тако да данас Грци броје у Земуну само неколико породица”. То је било крајем прошлог века, а равно пре сто година, 1861, било их је 20 душа.

Почетком овог века сви православни у Земуну били су Срби.

Што се католика тиче, каже Др. Марковић да се све до осамдесетих година прошлог века “сваки католик држао за Немца”. У току времена настала је била поларизација: Срби и Немци. Од Марије Терезије усељавају се помало Јевреји у Земун. Они се национално приближују Немцима. Хрвата нема ни од короа. До пре 80 година, а то значи свега 40 година пре присаједињења Земуна

Србији, каже др. Марковић: “Нити се (у Земуну) што знало нити се хтело да чује о краљевинама Хрватској и Славонији и о заједничком сабору” (стр. 130).

Како су земунски Срби половине 18 века чували своју веру и народност, описао је веома дирљиво о. Р. Миљковић у часопису “Југославија” за септембар 1957 (чланак под насловом “Земунска ребелија 1752 год.”).

Земун је имао мноштво српских установа поред цркава и чисто религиозних установа. Тако се српска школа у Земуну спомиње још 1725 године; 1780 та школа броји 130 ђака. (Гласник Српског ученог друштва, књ. 56, стр. 133 и 211).

1861 установљено је у Земуну “Српско грађанско читалиште”.

Још седамдесетих година прошлог века биле су у Земуну свега три школе: општеградска основна школа, зва-та “немачка школа”, српска основна школа и израелитска школа. О каквој хрватској школи није било ни помена.

Земунци су помагали све српске покрете. Немачки писац Кронес у својој расправи о барону Јосифу Симбшену каже да су за време Првог српског устанка “Земунски и новосадски Срби помагали, чак и делотворно, своје сународнике и савезнике с оне стране Дунава”. Даље пише да је “злогласни хајдук и српски старешина” Милоје Петровић пустио многе затворнике из земунске тамнице. Итд. Др. Марковић каже да је “1848 захватио вал одушевљења земунске Србе... Маја је Земун сасвим пошао правцем српског народног покрета... Маса су певале: “На ноге, браћо, слобода зове”...”

Ма какве хрватске манифестације у Земуну сем убијања невиних Срба историја не зна.

Петар Марковић наводи све градоначелнике и народне “заступнике” Земуна одкад су почели да се бирају: увек сами Срби. Други нису могли ни да се кандидују, једнако као у Боки, која је једнако “хрватска”.

Видели смо из малопређашњег бројног прегледа хрватског историчара Јосипа Лакатоша да је Земун имао на прекретници овог века равно десет од сто Хрвата, и то после толиког прозелитизма и постављења читаве легије хрватских чиновника и намештеника. После је квота мало порасла захваљујући тој истој околности. Лекатош је прерачунао званичне податке, који су били дати само по вери и матерњем језику. Али је срећом то радио Хрват, а не Србин.

Ми имамо званичне податке “Земаљског статистичког уреда у Загребу”, и то у Статистичком Годишњаку I, 1905.

за 1880, 1890 и 1900, а у публикацији “Попис житељства од 31. XII. 1910” за ту годину. Мора се одма рећи да је немачки језик био тамо доминантан последњих деценија, да је стојао испред “српско-хрватског”. Тако је у Земуну изјавило матерњи језик:

Године	српско-хрв.	немачки	маџарски	други
1880	5.268	5.254	520	794
1890	5.557	6.046	648	572
1900	6.410	6.908	739	460
1910	7.850	6.559	1.999	

Први пут је број становника српско-хрватског језика премашио оних немачког језика 1910. Од тога броја било је лица “грчко - источних” 5.653, а римокатолика 2.040 (остали падају на друге вере). То је био кулмен Хрвата у Земуну.

1921 године је нађено у Земуну 10.174 лица српског језика, а 6.654 немачког (на укупно 18.524 душа). Православних је било 7.499, Хрвата је могло бити у најбољем случају 2.675, што је прецентуално према Србима мање него 1910. Код свих следећих пописа у Југославији Земун је био саставни део Београда, и његово посебно становништво не може се утврдити. После рата је маса заосталих Немаца изјавила да је хрватске народности.

Толики је био налет иноверије на овај гранични град и предстражу Београда, да је број православних увек бивао релативно мањи, док је квота католика увек расла. Ево, како су се ти бројеви кретали:

Године	Римокатолика	%	Православних	%
1880	6.568	55,49	4.386	37,6
1890	7.171	55,94	4.622	36,04
1900	8.384	57,75	5.057	34,84
1910	9.632		5.851	

Од некадашњег стопроцентно православног и српског предела, пала је српска квота била пред Први светски рат на трећину. После су настале промене које се статистички не могу прецизно утврдити. Али сви знамо да су Немци, који су сачињавали у последње време релативну већину, скоро сасвим ишчезли одатле, да је углавном нестало и Маџара којих је једва било мање него Хрвата, да се ни Хрвати више тамо не досељавају, већ по социолошким

законима непосредна околина насељује најближе градове. Из тога треба без страха закључити да се Земун све више етнички приближава стању од пре навале иноверије, стању отпре два и по века, и да је он сваким даном све српскији. Заједно са осталим Сремом он ће опет добити, и то ускоро, потпуно српски карактер који је некад имао.

ЛИТЕРАТУРА

Овде ће се цитирати само дела на страним језицима која су у књизи употребљена и на свом месту у српском преводу споменута. Српска дела се могу из контекста гачно установити.

Anton Springer, Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden 1809. I und II Theil, Leipzig 1863, 1865.

Dr. F. G. Ungewitter, Neueste Erdbeschreibung und Staatenkunde, oder Geographisch-statistisch-historisches Handbuch. I u. II Band. III Auflage. 1853.

Dr. Adolf Ficker, Die Völkerstämme der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Ihre Gebiete, Gränzen und Insel. Historisch, geographisch, statistisch dargestellt. Wien 1869.

Josef Redlich, Das österreichische Staats- und Reichsproblem. I u. II Theil. Leipzig 1920, 1926.

Henri Gaidoz, Les nationalités de la Hongrie: I. Les Serbes. Revue des deux Mondes 15 aout 1876.

Aurel Popovici, Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich. Politische Studien. II Aufl. Leipzig 1906.

Hermann Daniel, Handbuch der Geographie. III Auflage, II Teil: Die europäischen Länder ausser Deutschland. Leipzig 1872. S. 621.

Karl Gottlieb (i drugi): Das Nationalitätenrecht des alten Österreich. 1934.

Leopold Mandl, Die Habsburger und die serbische Frage. Wien 1918. S. 30.

H. F. Brachelli, Handbuch der Geographie und Statistik des Kaisertums Österreich. Leipzig 1861.

Ferdinand Baron von Andrian — Werbung und Paul Hunfalvy. Ethnographische Einleitung zum Sammelwerk: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. I, 2 Band. Wien 1887.

Gerhard Gesemann, Die serbo-kroatische Literatur. Im Handbuch der Literaturwissenschaften, 1930.

Alexander F. Heksch, Die Donau von ihrem Ursprung bis an die Mündung. Eine Schilderung von Land und Leuten des Donaugebietes. Wien 1881.

J. G. Kohl, Die Völker Europas. Cultur- und Charakter-Skizzen der europäischen Völker. II Auflage. Hamburg 1872.

Neueste statistisch-geographische Beschreibung des Königreiches Ungarn, Croatien, Slavonien und der ungarischen Militärgrenze. II. Ausgabe. Leipzig 1834.

Friedrich Wilh. Schubert, Handbuch der allgemeiner Staatskunde von Europa. II Abt., I Teil: Das Kaisertum Österreich. Königsberg 1842.

J. H. Schwicker, Statistik des Königreiches Ungarn, nach den neuesten Quellen bearbeitet. Stuttgart 1877.

Paul Hunfálvy, Ethnographie von Ungarn. Ins Deutsche übersetzt von J. H. Schwicker, Budapest 1877.

Carl von Czörnig, Ethnographie der österreichischen Monarchie. I-III Band, Wien 1855-1857.

Ivan Antunovich, Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, gradjanskom i gospodarskom. U Beču 1882.

Josip Lakatoš, Narodna statistika. Dva izdanja. Zagreb 1914.

Lubor Niederle, Race Slave. Statistique-Demographie-Anthropologie. Traduit du tchèue par Louis Léger. 1911.

Albert Wirth, Der Balkan. Seine Länder und Völker... 1914.

Hugo A. Bernatzik, Die neue grosse Völkerkunde. Völker und Kulturen der Erde in Wort und Bild. Band I, 1954.

Lorenz Diefenbach, Völkerkunde Osteuropas, insbesondere der Hämushalbinsel und der unteren Donaugebiete. I und II Band, Darmstadt 1880.

Dr. Paul Flesch, Goldene Bacska. München 1953.

Adolph Grünhold, Eine Ferienreise nach Syrmien. "Das Ausland", Oktober 1847.

Abnahme der Serben in Ungarn. "Globus" 1873, S. 383.

Schokazen und Bunjevazen in Ungarn. "Globus" XXVII, 1875. S. 318.

Sir Arthur Evans, Les Slaves de l'Adriatique et la route continentale de Constantinople. London s. a.

Math. Murko, Kroaten und Serben. Österreichische Rundschau, 15. Dezember 1906.

Ungarisches Statistisches Jahrbuch. Neue Folge V. 1897. Budapest 1899.

Jovan Cvijić, Die ethnographische Abgrenzung der Völker auf der Balkanhalbinsel. Petermanns Mitteilungen, 1913.

Arneth, Johann Christoph Bartenstein und seine Zeit im "Archiv für österreichische Geschichte", Band 46, S. 1.

W. Rüstow, Geschichte der ungarischen Insurrectionskriege. I. Band. 1860.

J. A. Reiszitz, Belgrad-Berlin 1866-1871. 1936.

(Anonymus) Emile Picot, Les Serbes de Hongrie... Prague et Paris 1873.

Otto von Pirch, Reise in Serbien im Spätherbst 1829. I und II Teil. Berlin 1830.

Joseph Hermant, La Révolution hongroise de 1840. Paris 1901. (Thèse).

Anton Freiherr von Mollinary k. u. k. Feldzeugmeister: 46 Jahre im österreichisch-ungarischen Heere. 1833-1879. Zürich 1905 (I, II).

Johann v. Csaplovics, Slavonien und zum Teil Croatien. I u. II Teil. Pesth 1819.

W. Rüstow, Der Krieg in der Türkei 1875-1876.

Ungarische Statistische Mitteilungen. N. S. Bd. I. Volkszählung in der Ländern der ungarischen Krone vom Jahre 1900. I Teil. Budapest 1902.

F. A. Chervin, Considérations générales sur les langues parlées en Autriche-Hongrie par les différents nationalités. Revue anthropologique 1914. Paris.

Annuaire statistique hongrois 1910. Budapest 1912.

Krones, Joseph Freiherr von Simmbschen.

I. Soppron, Monographie von Semlin und Umgebung. 1890.

J. E. Wappäus, Allgemeine Bevölkerungsstatistik. Vorlesungen. I Teil. 1859.

Hermann Neubacher, Sonderauftrag Südost 1940-1945. Bericht eines fliegenden Diplomaten. Göttingen 1956.

Friedrich Pesty, Die Entstehung Croatiens I-IV. Ungarische Revue, Leipzig 1882, S. 1-37.

САДРЖАЈ

Уводна Реч	3
Предговор	5
А) ПРВА СРПСКА ВОЈВОДИНА	9
Б) ДРУГА СРПСКА ВОЈВОДИНА	28
В) ПОЈЕДИНИ НАРОДИ ВОЈВОДИНЕ	37
I. Срби у Војводини	37
II. Буњевци и Шокци	60
III. Хрвати у Војводини	73
IV. Остали Словени	76
V. Маџари у Војводини	80
VI. Немци у Војводини	84
VII. Остале (несловенске) народности	87
Г) ТУЂЕ ПРЕТЕНЗИЈЕ НА ВОЈВОДИНУ ИЛИ ДЕЛОВЕ	91
1. Маџарске ревиндикације на Војводину	92
2. Хрватске аспирације на Бачку и Срем	95
Литература	109